GENEROLO JONO ŽEMAIČIO
LIETUVOS KARO AKADEMIJA

Irmina Matonytė, Ieva Gajauskaitė, Viktor Denisenko

HIBRIDINĖS GRĖSMĖS: NUO NEAPIBRĖŽTUMO IKI ATSPARUMO

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO
LIETUVOS KARO AKADEMIJA

IRMINA MATONYTĖ, IEVA GAJAUSKAITĖ, VIKTOR DENISENKO

HIBRIDINĖS GRĖSMĖS: NUO NEAPIBRĖŽTUMO IKI ATSPARUMO

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Monografija parengta įgyvendinant mokslo tiriamojo darbo projektą „Įvairių visuomenės grupių atsparumas hibridinėms grėsmėms“ pagal Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2022 m. gruodžio 8 d. įsakymą Nr. V-998 „Dėl Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos mokslo darbų temų sąrašo patvirtinimo“. Projekto vadovė – doc. dr. Ieva Gajauskaitė.

Atsakingoji redaktorė
doc. dr. Ieva Gajauskaitė

Recenzentai:
prof. dr. Ainė Ramonaitė (Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas)
doc. dr. Nerijus Maliukevičius (Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas)

Kalbos redaktorės:
Asta Šutinienė
Nerija Jodelienė

© Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2025
© Irmina Matonytė, 2025
© Ieva Gajauskaitė, 2025
© Viktor Denisenko, 2025

ISBN 978-609-8277-65-4 (Print)
ISBN 978-609-8277-66-1 (Online)

Turinys

1. ĮVADAS 4
2. TYRIMO METODOLOGIJA 10
3. MONOGRAFIJOS PROBLEMATIKA. PAGRINDINĖS SĄVOKOS IR JŲ EMPIRINĖ RAIŠKA 16
   3.1. Nuo hibridinio karo iki hibridinių grėsmių: sąvokos genezė ir turinys 17
   3.2. Kova su hibridinėmis grėsmėmis: nuo atgrasymo iki atsparumo 25
4. VIEŠOJI POLITIKA LIETUVOJE HIBRIDINIŲ GRĖSMIŲ ATŽVILGIU 34
   4.1. Tyrimo problema, duomenys, tyrimo klausimai ir metodologija 35
   4.2. Hibridinių grėsmių supratimo ištakos Lietuvos viešojoje politikoje ir nacionalinio lygmens institucijose 36
   4.3. Atsparumo hibridinėms grėsmėms samprata Lietuvos strateginiuose dokumentuose ..38
   4.4. Lietuvos institucijos, atsakingos už atsparumą hibridinėms grėsmėms 40
   4.5. Hibridinės grėsmės ir Lietuvos nevyriausybinis bei akademinis sektoriai 43
   4.6. Atsparumo hibridinėms grėsmėms aspektai tarptautiniu instituciniu lygiu 45
      4.6.1. NATO hibridinių grėsmių samprata ir atsparumo joms gairės 46
      4.6.2. Europos lygmens hibridinių grėsmių samprata ir atsparumo joms gairės ES ir EBPO 47
5. ĮVAIRIŲ VISUOMENĖS GRUPIŲ HIBRIDINIŲ GRĖSMIŲ SUVOKIMAS 51
   5.1. JAUNIMO HIBRIDINIŲ GRĖSMIŲ SUPRATIMAS 51
      5.1.1. Hibridinių grėsmių samprata 52
      5.1.2. Metodologija 54
      5.1.3. Rezultatai 55
      5.1.4. Išvados 59
      5.1.5. Tyrimo apribojimai ir ateities tyrimų perspektyvos 60
   5.2. LIETUVOS MENININKŲ REFLEKSIJOS APIE KINTANČIĄ SAUGUMO APLINKĄ IR HIBRIDINES GRĖSMES 61
      5.2.1. Empirinio tyrimo metodika 63
      5.2.2. Empirinio tyrimo rezultatai 67
   5.3. LIETUVOS ŠAULIŲ SĄJUNGOS NARIŲ SUVOKIMAS APIE INFORMACINES GRĖSMES IR PROPAGANDĄ HIBRIDINIŲ GRĖSMIŲ KONTEKSTE 78
      5.3.1. Tyrimo problema, duomenys, tyrimo klausimai, tyrimo metodika 80
      5.3.2. Empirinio tyrimo rezultatai 81
      5.3.3. Žiniasklaidos dilema: *pro et contra* 87
      5.3.4. Tyrimo apibendrinimas 92
6. IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS 94
LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS 102
PRIEDAI 123
      1 priedas. Jaunimo tyrimo klausimų gairės 123
      2 priedas. Menininkų tyrimo gairės 125
      3 priedas. Šaulių Sąjungos narių tyrimo gairės 127
      4 priedas. Klausimynas Šaulių sąjungos grupių dalyviams 129
SANTRAUKA 131
SUMMARY 134

1. Įvadas

Terminas „hibridinis karas“ pasirodė viešajame diskurse 2014 m. pradžioje, kai Rusija, pasinaudodama politine krize Ukrainoje, užgrobė Krymo pusiasalį ir pradėjo kurstyti konfliktą Donbaso regione (dar po 8 metų Rusija perėjo prie atviros konvencinės agresijos prieš kaimyninę valstybę). Jau anuomet pradėta nuogąstauti, kad hibridinio karo grėsmė gali paliesti ir kitas šalis, taip pat ir Lietuvą.

Praėjus dešimtmečiui po Krymo aneksijos, galima konstatuoti, kad dalis niūrių prognozių išsipildė. Hibridinės grėsmės (toliau – HG) tapo Lietuvos realybe. Ko gero, ryškiausiu HG įgyvendinimo pavyzdžiu Baltijos regione tapo Baltarusijos 2021 m. vasarą sukelta dirbtinė migrantų krizė pasienyje su Europos Sąjunga (toliau – ES). Europos Komisijos pirmininkė Ursula von der Leyen metiniame pranešime, pristatytame 2021 m. rudenį, aiškiai įvardijo šį veiksmą kaip hibridinę ataką, kuria siekiama destabilizuoti Europą.

HG tema taip pat yra įsitvirtinusi viešajame ir politiniame diskurse mūsų šalyje. Pavyzdžiui, 2024 m. Lietuvos Prezidento rinkimų kandidatės, Ministrės Pirmininkės Ingridos Šimonytės politinėje programoje buvo įvardijama, kad „*pasiruošimas atremti įvairias hibridines atakas, žvalgybos pajėgumų stiprinimas, terorizmo grėsmių prevencija, atsparumas dezinformacijai – tai pagrindiniai iššūkiai, kuriems reikalingas atsakingas politinis dėmesys, koordinavimas*“ (Šimonytė, 2024).

Kita vertus, nors apie HG kalbama gana plačiai, jos ne visada yra aiškiai matomos ir lengvai atpažįstamos. Būna atvejų, kai jas sunku atskirti nuo kitų reiškinių, o tai lemia ir ne visai rimtą požiūrį į HG keliamą pavojų. Kaip pavyzdį galima pateikti situaciją, kai 2023 m. spalio mėn. maždaug į 2 000 Lietuvos ugdymo įstaigų ir privataus sektoriaus įmonių elektroninio pašto adresų ėmė plūsti laiškai su grasinimais, kad jos yra užminuotos. Jeigu ne šios atakos mastas, tai ji greičiausiai būtų vertinama kaip paprastas chuliganizmas.

Monografijos tikslas, uždaviniai ir struktūra

HG realumas verčia permąstyti, kokių saugumo iššūkių dabartinėje situacijoje kyla ir valstybei, ir visuomenei, ir atskiriems individams. Egzistuojantis HG neapibrėžtumas, tiksliau, HG supratimo įvairovė (žr. 3.1 skyrių) verčia kelti klausimą, kaip visuomenė supranta iššūkį, su kuriuo dabar susiduria tiek Lietuva, tiek kitos regiono valstybės. Juo labiau, kad neįmanoma įsivaizduoti valstybės saugumo be visuomenės saugumo. Dėl minėtų priežasčių šioje monografijoje pateikiami samprotavimai apie „hibridinės grėsmės“ sąvokos genezę, aptariami įvairūs atsparumo HG lygmenys (valstybės, visuomenės ir individo). Empirinėje monografi-

jos dalyje nagrinėjama, kokia viešoji politika yra formuojama Lietuvoje HG atžvilgiu, taip pat siekiama ištirti atskirų socialinių ir profesinių grupių (jaunimo, menininkų, Lietuvos šaulių sąjungos narių) supratimą apie HG bei gebėjimą jas atpažinti ir būti joms atspariems.

Ši monografija – vienas iš Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos (toliau – LKA) vykdomo mokslo tiriamųjų darbų (toliau – MTD) projekto rezultatų. Monografijos tikslas – atskleidus Lietuvos institucijų ir skirtingų visuomenės grupių supratimą apie HG, pateikti konceptualias gaires, kaip didinti atsparumą HG.

Monografijoje keliami šie uždaviniai:

- pristatyti HG ir atsparumo joms sampratų apžvalgą;
- apibūdinti empirinių atsparumo HG tyrimų principus, galimybes ir perspektyvas;
- pristatyti ir apibendrinti empirinio tyrimo, susidedančio iš keleto dalių, rezultatus;
- pateikti rekomendacijas, skirtas nacionalinio lygmens politikos formuotojams ir sprendimų priėmėjams.

Monografiją sudaro 6 dalys:

- pirma yra darbo įvadas;
- antrojoje dalyje pristatoma monografijos problematika ir trumpai aptariama besikeičianti saugumo aplinka;
- trečiojoje dalyje aptariamos empirinių tyrimų gairės;
- ketvirtojoje dalyje susitelkiama į viešosios politikos HG atžvilgiu raidą Lietuvoje;
- penktojoje dalyje pateikiamos įgyvendintų empirinių tyrimų apžvalgos – analizuojamas keleto socialinių grupių: jaunimo, menininkų ir Lietuvos šaulių sąjungos narių, požiūris į saugumo situaciją Lietuvoje ir į HG (empiriniai tyrimai buvo atlikti Lietuvoje 2022 m. spalio mėn. – 2024 m. sausio mėn.);
- šeštojoje dalyje apibendrinama ir pateikiamos rekomendacijos.

Monografijos pabaigoje pateikiamas naudotos mokslinės literatūros ir šaltinių sąrašas, išsamūs priedai: naudotos fokusuotų grupių diskusijų (toliau – FGD) ir individualių interviu klausimų gairės, klausimynas Lietuvos šaulių sąjungos nariams ir rezultatų išklotinė.

Monografijos koncepcija yra kompleksiška ir paremta žvalgomuoju tyrimu. Joje nėra pristatoma ir plėtojama viena aiškiai ir siaurai apibrėžta tema, ji iš esmės orientuojama į plačią HG tematiką, apimančią keletą potemių ir įtraukiančią platų tyrimo metodų spektrą.

Monografija yra tarpdisciplininė – ji sieja politikos, sociologijos, komunikacijos, viešosios politikos analizės ir kitas mokslo sritis. Monografijos šerdis – saugumo studijos.

Nepaisant aktualumo nacionaliniu, regioniniu ir tarptautiniu lygiu bei HG tematikos paplitimo viešojoje erdvėje, Lietuvoje stokojama akademinių ir taikomųjų tyrimų, atskleidžiančių HG supratimo įvairovę ir viešosios politikos sprendimų HG atžvilgiu raidos tendencijas, leidžiančių identifikuoti pagrindines nacionalinio ir tarptautinio lygmens institucijas, siejamas su HG valdymu bei atsparumo joms didinimu ir pan. Monografijoje remiamasi prielaida, kad bendras visuomenės supratimas apie HG yra pirminė ir būtina atsparumo joms sąlyga. Monografijoje pirmiausia pristatoma teorinių svarstymų apie HG apžvalga ir pateikiama

išsami veiksnių, kurie cirkuliuoja moksliniuose atsparumo tyrimuose, suvestinė. Skyriuose, kuriuose pateikiamas empirinis tyrimas, ne tik apibūdinamos HG sampratos, formuojamos instituciniu lygiu (žr. 4 skyrių) ir / ar besireiškiančios tyrimui pasirinktose socialinėse grupėse (žr. 5 skyrių), bet ir netiesiogiai vertinama atsparumo HG būklė Lietuvoje ir išryškinami probleminiai jos aspektai.

Negalėdami aprėpti visų įmanomų socialinių grupių, monografijos autoriai pasirinko tris grupes iš skirtingų visuomenės sektorių. Pasirinkimą lėmė išskirtinės šių grupių savybės.

Jaunimas yra stipriai stereotipizuojama socialinė grupė. Būtent jaunosios kartos atstovai patiria stiprų propagandos ir dezinformacijos poveikį, nes dar neturi susiformavę tinkamo kritinio mąstymo. Mokslinėje literatūroje pabrėžiamas Lietuvos jaunimui būdingas politinis pasyvumas (nesidomėjimas politika) ir mūsų šalies išskirtinumas šiuo požiūriu (Diržinskaitė, 2018, p. 24). Tiesa, neigiamas požiūris į jaunimą, kaip dar nesugebantį tvarkytis su realybe ir iššūkiais „suaugusiųjų lygmeniu“, pastebimas ir kitose šalyse (Devlin, 2006).

Menininkus irgi galima priskirti prie socialinės grupės, kurią lydi stereotipai. Iš kitų socialinių grupių jie išsiskiria kūrybos aspektu, kuris stiprina atotrūkį nuo vadinamųjų „paprastų žmonių“, tad šie yra linkę apie menininkus prikurti „visokių mitų ir legendų“ (Angeloska, 2022). Kartais menininkai stereotipizuojami kaip atitrūkę nuo realaus pasaulio. Kita vertus, pripažįstama, kad menininkai negali visiškai nutraukti ryšio su realybe, ir šis ryšys specifiškai atsispindi būtent kūryboje: *„Pačios lauko struktūros, visuomeninės būties istorija įsiterpia lyg prizmė tarp išorinio pasaulio ir meno kūrinio, reaguoja į visus išorinius įvykius, ekonominę krizę, politikų pasisakymus, mokslo naujoves“* (Bourdieu, 2000).

Lietuvos šaulių sąjungos (toliau – LŠS) narius, priešingai nei dvi minėtas socialines grupes, dažniausiai lydi teigiami stereotipai. Ši organizacija suvokiama kaip vienas esminių šalies gynybos ramsčių. Tokį požiūrį, pavyzdžiui, atspindi Lietuvos Respublikos Prezidento Gitano Nausėdos žodžiai: *„Šaulių sąjungos pasirengimas valstybės gynybai ir valstybės institucijų paramai yra neatsiejamas Lietuvos atsparumo, gebėjimo reaguoti į krizes ir grėsmes pajėgumas“* (Lietuvos Respublikos Prezidentas, 2023). Iš LŠS narių tikimasi ypatingo sąmoningumo, ypač kalbant apie grėsmių, kylančių šalies nacionaliniam saugumui, supratimą.

Pasirinkta tyrimo struktūra leidžia įvertinti skirtingas Lietuvos visuomenės grupes, su kuriomis siejami ir skirtingi lūkesčiai (pvz., lūkesčiai dėl LŠS šiuo atveju *a priori* yra aukštesni nei dėl jaunimo ir menininkų), bei nustatyti jų HG sampratą. Šiam tikslui pasiekti pasirinktas FGD metodas, kuris leidžia giliau įvertinti ir aiškiau ištirti visą sampratų įvairovę analizuojant pašnekovų pateikiamus samprotavimus ir argumentaciją. Autoriai tikisi, kad šioje monografijoje medžiagos apmąstymams ir tolesniems tyrimams ras įvairių mokslo sričių specialistai, žiniasklaidos ir pilietinės visuomenės atstovai.

Autoriai nurodo tokias šios monografijos ribotumo ypatybes:

- atsparumo HG tema plėtojama tik tokia apimtimi, kiek ji susijusi ir su aiškiai identifikuojamais į atsparumo didinimą nukreiptais viešosios politikos sprendimais, ir su individų bei skirtingų socialinių grupių HG supratimu kaip pagrindine atsparumo HG prielaida;

- viešosios politikos HG atžvilgiu apžvalgoje (žr. 4 skyrių) susitelkiama į Lietuvos atvejo analizę, kurioje sprendimai ir pokyčiai, vykstantys NATO, ES lygiais ir EBPO aplinkoje, laikomi integraliais Lietuvos nacionalinės politikos dalykais;
- empirinio tyrimo lygmenyje apsiribojama tik Lietuvoje atliktais tyrimais (kitur atlikti panašūs empiriniai tyrimai vertinami siekiant ne palyginti sistemiškai, o generuoti idėjas ir formuluoti įžvalgas);
- empirinėse dalyse daugiausia susitelkiama į duomenų aprašymą ir interpretaciją, siejamą su mokslinėje literatūroje išryškinamais atsparumo veiksniais (žr. 3.2 skyrių), tačiau nesiekiama nuoseklaus išsamiais teoriniais samprotavimais pagrįsto analitinio lygio. Kitaip tariant, šioje monografijoje empiriniai duomenys analizuojami kaip fokusuotų grupių diskusijose ir individualiuose interviu išryškėjęs supratimas apie HG ir konkrečių mūsų pašnekovų (jų atstovaujamų socialinių grupių) atsparumo HG tendencijos. Vengiama šio kokybinio tyrimo įžvalgas abstrahuoti ir apibendrinti kaip atspindinčias sektorių (sričių) agreguoto lygmens pažeidžiamumą ir atsparumą HG;
- apibendrinimo ir rekomendacijų dalyje pateikiamos įžvalgos ir siūlymai yra kildinami ne tik iš konkrečių šio kompleksinio empirinio tyrimo rezultatų, bet ir iš kontekstinės informacijos bei ekspertinių svarstymų, kurie nesiekia absoliutaus „pagrįstumo įrodymais“ standarto ir reikalauja tolesnių empirinių tyrimų bei stebėsenos.

Kintanti saugumo aplinka

2014 m. Rusijos įvykdyta dalies Ukrainos teritorijos okupacija dar sykį paskatino liberalųjį pasaulį atsibusti ir įsitraukti į tarptautinėje sistemoje vykstančią galios perskirstymo kovą. Reaguodamos į agresyvėjančią Kinijos ir revizionistinę Rusijos užsienio politiką, JAV ėmė stiprinti savo tarptautinių aljansų ir partneryščių tinklą (Zdanavičius ir Statkus, 2020). Tai Lietuvą ir kitas regiono valstybes grąžino prie visuotinės gynybos modelio, kurio pagrindu yra laikomas atsparumas ir visuomenės įtraukimas į šalies gynybą, skatinant piliečių ginkluotą ir neginkluotą pasipriešinimą. ES, kaimynystėje įsiplieskus karui, atnaujino svarstymus apie bendrą Europos gynybos politiką (Jakštaitė-Confortola, 2022). Lietuva, būdama maža valstybė, priklausanti NATO bei ES ir besiribojanti su autoritarinėmis Rusija bei Baltarusija, skubiai priėmė svarbius sprendimus, didinančius šalies gynybos potencialą. Dar vienas svarbus postūmis formuojant „demokratinio forposto“ tapatybę Lietuvoje įvyko 2020 m. vasarą, kai kaimyninėje Baltarusijoje masiniai protestai prieš suklastotus prezidento rinkimus buvo malšinami tironiškomis represijomis, kurios paskatino baltarusių emigraciją (Švedkauskas, 2024; Chulitskaya and Matonyte, 2024). Lietuva tapo svarbiu prieglobsčiu politiniams baltarusių lyderiams ir aktyviems Baltarusijos piliečiams.

Trys Baltijos šalys ir dauguma Vidurio Europos valstybių ėmėsi svarbių teisinių, procedūrinių, finansinių ir techninių priemonių nacionaliniam atsparumui didinti. Lietuva pradėjo kurti visuotinės gynybos sistemą (Zdanavičius ir Statkus, 2020). Politikai ir ekspertai ėmė

gana vieningai sutarti, kad naujų saugumo aplinkos iššūkių sąrašo viršuje svarbią vietą užima hibridinės atakos ir hibridinės grėsmės (Ozolina ir Struberga, 2023; Jungwirth ir kt., 2023; Giannopoulos ir kt., 2021).

Analitikai pabrėžia, kad Lietuvos demokratinių ambicijų tarptautinėje arenoje plėtra yra ne tik geopolitinių tendencijų regione rezultatas, bet ir iš anksto apgalvotų nacionalinės užsienio ir saugumo politikos sprendimų priėmėjų veiksmų rezultatas (Švedkauskas, 2024, 159). 2020 m. gruodį patvirtintoje Lietuvos Vyriausybės programoje buvo iš esmės peržiūrėtas geopolitinis Lietuvos pozicionavimas. Vyriausybė įsipareigojo Lietuvą paversti regioniniu ir pasauliniu demokratijos bei žmogaus teisių sklaidos centru ir tai daryti pirmiausia atsižvelgdama į Europos Sąjungos Rytų partnerystės principus bei politinių represijų aktualijas Baltarusijoje ir siekdama bendradarbiauti su demokratinėmis valstybėmis visame pasaulyje, ypač su prodemokratiškais aktyvistais Rytų Azijoje ir už jos ribų. Vis dėlto nepaisant ryžtingos demokratinės retorikos, kurią demonstruoja politinis Lietuvos elitas, būtina nurodyti, kad kai kuriais klausimais Lietuvos demokratiniai kredencialai yra abejotini. Kaip pavyzdys dažnai minima tai, kad, kovodama su nelegalių Afrikos ir Vidurio Rytų migrantų srautais iš Baltarusijos, Lietuva nesilaiko pagarbos žmogaus orumui (Švedkauskas, 2024, 162). 2021 m. vasarą, kai Lukašenkos režimas atvėrė savo sienas nelegaliai migracijai į ES, Lietuva, reaguodama į šią Minsko (ir Maskvos) organizuojamą hibridinę ataką, nusprendė nuo savo sienų atgal į Baltarusiją masiškai atstumti pabėgėlius.

Dar vienas pavojaus signalas taisyklėmis grįstai tarptautinių santykių sistemai nuskambėjo 2022 m. vasario mėn. pabaigoje, kai Rusija, palaikoma Lukašenkos režimo iš Baltarusijos, įsiveržė į Ukrainą ir užpuolė Kyjivą. Lietuvos gyventojai solidarizavosi su besiginančia Ukraina. Lietuvoje buvo įgyvendinta ir tebetelkiama daugybė politinių ir pilietinių iniciatyvų, kuriomis siekiama padėti nuo karo bėgantiems ukrainiečiams ir paremti Ukrainos kariuomenę.

Lietuvos parama besiginančiai Ukrainai yra grindžiama kolektyvine baime ir nepasitikėjimu Rusija, su kuria Lietuvą sieja daug neigiamų patirčių, iš kurių svarbiausia – sovietinė Lietuvos okupacija (Klumbytė, 2022, 264). Lietuvos gyventojus reaguoti į kintančią saugumo aplinką regione verčia ir neseniai atsinaujinusios grėsmės valstybingumui bei netikrumas dėl šalies ateities. Kultūros antropologė Neringa Klumbytė įtaigiai akcentuoja, kad „suverenitetas šioje pasaulio dalyje trunka neilgai“ (Klumbytė, 2022, 265).

Praėjus vos keliems mėnesiams po Rusijos invazijos į Ukrainą, 2022 m. birželio mėn. Rusijos Dūmoje partijos „Vieningoji Rusija“ nariai pasiūlė panaikinti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo faktą, teigdami, kad ji 1990 m. nuo Sovietų Sąjungos atsiskyrė neteisėtai. Oficialiąją Maskvą, kuri Ukrainą ir Baltijos šalis laiko istorinių Rusijos žemių dalimi, ypač erzina tai, kad šios valstybės pabrėžia savo suverenitetą, vakarietiškas tradicijas, demokratines vertybes ir nacionalinio saugumo principus bei siekius, kurie formuluojami Rusiją laikant grėsme. 2022 m. prasidėjus Rusijos karui su Ukraina, Lietuvoje išryškėjo įtampa tarp šalies piliečių – tų, kurie ėmė reikšti paramą kariaujančiai Ukrainai, ir tų, kurie skelbė pritarimą Rusijos invazijai (Klumbytė, 2022, 269). Ši įtampa ypač pastebima tarp Lietuvos rusų (jie su-

daro apie 5 proc. Lietuvos gyventojų), kiek mažesnė – ir tarp Lietuvos lenkų (8 proc. Lietuvos gyventojų). Taigi socialinės kontrolės galia gerokai išaugo, o politinė įtampa apėmė ne tik etnines Lietuvos mažumas, bet ir titulinę tautą.

XXI amžiaus pirmajame ketvirtyje Lietuvoje naujai atrastas tarptautinio demokratinio veikimo potencialas ir sudėtinga geopolitinė aplinka kelia reikšmingus vertybinius klausimus ir kuria sudėtingas politines bei kultūrines dilemas. Šis sociokultūrinio konteksto pokytis atsispindi ir Lietuvos politinio elito laikysenoje. 2022 m. birželio 28–30 d., t. y. praėjus keturiems kruviniems mėnesiams po Rusijos įsiveržimo į Ukrainą, Madride vykusiame NATO viršūnių susitikime Lietuvos Prezidentas Gitanas Nausėda pareiškė, kad Lietuvos piliečiai dar niekada nebuvo tokie saugūs, net jei grėsmės prie valstybės sienų stipriai išaugo. Lietuvos politinis elitas taip pat išsako gana paternalistiškas nuostatas, o kartais net viešai skelbia apibendrinančius įsitikinimus rusų, ukrainiečių ir baltarusių atžvilgiu (jau nekalbant apie Rytų Azijos ir Afrikos migrantus, kuriuos Lukašenkos režimas nukreipia neteisėtai kirsti Lietuvos ir Baltarusijos sieną). Tokiame kontekste dar labiau išryškėja demokratinio atsparumo hibridinėms grėsmėms problematika, neišvengiamai apimanti daugiau negu vienos valstybės nacionalinio saugumo siekius ir peržengianti demokratijos kokybės principų įgyvendinimo praktikas.

2. Tyrimo metodologija

Hibridinių grėsmių nustatymo, supratimo ir atsparumo joms problematika plati ir sudėtinga, o viešosios politikos sprendimų formavimas, priėmimas ir įgyvendinimas klausimais, susijusiais su HG, yra ypač kompleksiškas. Šių dviejų susijusių temų empirinis tyrimas reikalauja plačiai apimančių, gerai apgalvotų, bet tuo pat metu ir nesunkiai koreguojamų tyrimo orientyrų.

Monografijos pagrindu tapusiame kompleksiniame kokybiniame tyrime sąvokos „hibridinė grėsmė“ ir „atsparumas“ buvo apibrėžtos susiejant dalykus, akcentuojamus mokslinėje ir ekspertinėje aplinkoje. *„Hibridinės grėsmės – tai piktavališki užsienio veikėjų veiksmai, pasitelkiant karines ir nekarines priemones ir siekiant sumažinti gyventojų pasitikėjimą demokratinėmis valdžios institucijomis“* (žr. 3 skyrių, 3.1) ir *„Visuomenės atsparumas HG yra apibrėžiamas kaip silpnybių, kuriomis gali pasinaudoti priešiškas veikėjas, mažinimas, gebėjimo užtikrinti savo saugumą ir garantuoti veikimą krizių atveju stiprinimas, mokymasis per savo ir kitų neigiamą patirtį, susijusią su priešiškų veikėjų sukelta žala, išlaikant pasitikėjimą demokratinėmis valdžios institucijomis“* (žr. 3 skyrių, 3.2).

Žvalgomasis (angl. *Exploratory*) tyrimas sudaro sąlygas tokiam lanksčiam ir visapusiškam tyrimui. Ši metodologinė strategija (dažnai naudojama rinkos tyrimuose) mokslo ir ekspertinėse bendruomenėse pasitelkiama tirti naujus reiškinius, kurių ribos ir parametrai nėra vienaprasmiškai apibrėžiami, o patys reiškiniai kelia intelektinius, moralinius ir politinius iššūkius. Reikia akcentuoti, kad palyginus su kitomis tyrimų metodikomis, žvalgomasis tyrimas yra ypač priimtinas turint nedidelius finansinius ar žmogiškuosius išteklius ir (ar) laiko apribojimus. Žvalgomojo tyrimo pagrindu daromos įžvalgos dažnai pasitarnauja kaip argumentai ir rekomendacijos sprendimų priėmėjams.

Socialiniuose moksluose žvalgomųjų tyrimų tikslas – įgyti žinių, pastebėti tam tikrus tiriamos temos dėsningumus, generuoti idėjas ir įžvalgas, susijusias su tiriama problema (ypač su jos keliamų iššūkių valdymu ar jų pasekmių amortizavimu visuomenėje). Atitinkamai žvalgomasis tyrimas neturi iš anksto nustatytų hipotezių, bet siekia temą nagrinėti iš įvairių perspektyvų ir rinkti bei sisteminti informaciją įvairiais pjūviais ir aspektais. „Kaupiamuoju“ žvalgomųjų tyrimų rezultatų analizės ir interpretavimo pagrindu galima išryškinti ir patikslinti tyrimų klausimus ir ilgainiui pagrįsti tikslingesnių tyrimų klausimus ir kelti kryptingus ginamuosius teiginius. Ši monografija parengta remiantis žvalgomuoju tyrimu.

Šis tyrimas apima tokius empirinės informacijos rinkimo ir analizės metodus kaip mokslinės ir ekspertinės literatūros apžvalga, giluminiai, pusiau struktūruoti ir struktūruoti interviu, stebėjimai, fokusuotų grupių diskusijos, dokumentų analizė ir pan. Galima išskirti du

žvalgomųjų tyrimų tipus: pirminius ir antrinius. Beje, tai jokiu būdu nereiškia jų eiliškumo (sekos).

Pirminiai ir antriniai tyrimai gali būti atliekami lygiagrečiai, papildyti vienas kitą, atskiri jų parametrai gali būti keičiami, tikslinami, kartojami. Šiame tyrime atliktas pirminių duomenų rinkimas „tiesiogiai iš šaltinio“: apklausiant asmenis ar grupes, diskutuojant su specialistais ir (ar) suinteresuotosiomis grupėmis, atliekant stebėjimą (monitoringą), fiksuojant tiriamų dalykų raišką „natūralioje aplinkoje“; atliekant eksperimentus, kur fiksuojamos tiriamų reiškinių tendencijos kontroliuojamoje aplinkoje (stalo pratybos, simuliacijos)[1].

Antriniai tyrimai apima esamų duomenų ir informacijos iš įvairių šaltinių analizę ir sintezę. Juose nerenkami (nesukuriami) nauji duomenys, bet remiamasi paskelbtais oficialiais dokumentais, ataskaitomis ir pranešimais, anksčiau atliktais tyrimais bei kitais viešai prieinamais šaltiniais. Papildomai reikia pabrėžti, kad šiame HG tyrime buvo naudotasi tarptautinių ir vyriausybinių agentūrų, analitinių centrų (angl. *think-tank*) ir mokslinių tyrimų organizacijų parengtomis ataskaitomis ir turimomis duomenų bazėmis, kurių informacija nėra atvira bet kokiam vartotojui (LKA tyrėjo statusas leido gauti tokią prieigą). Šioje monografijoje aiškaus viešo statuso neturinti informacija (taip pat ir ekspertiniuose interviu gautos įžvalgos, paremtos „riboto naudojimo informacija“) yra panardinama kaip tyrimo kontekstas ir probleminės sritys ar diskutuotinos idėjos, nepateikiant konkrečių nuorodų į juos inspiravusius dokumentus ar informantus.

Vis tik reikia pripažinti, kad akademiniu požiūriu žvalgomasis tyrimas turi svarbių trūkumų. Svarbiausias iš jų – žvalgomųjų tyrimų rezultatai gali neparodyti didesnės populiacijos arba būti netaikomi platesniame kontekste. Tokiais tyrimais dėl jų lankstumo ir ribotos tiriamų požymių kontrolės sunku nustatyti priežastinius ryšius ir daryti svarius apibendrinimus[2]. Kita žvalgomųjų tyrimų problema kyla todėl, kad jie remiasi subjektyviomis kokybinių duomenų interpretacijomis. Šioje monografijoje pristatomo tyrimo subjektyvumą ir šališkumą mažina tai, kad šį kompleksinį tyrimą atliko tyrėjų komanda, apimanti skirtingo lygio akademinį brandumą pasiekusius tyrėjus bei įtraukianti ne tik akademinį analitinį požiūrį turinčius asmenis, bet ir ekspertinį bei pilietinį susidomėjimą turinčius pradedančiuosius tyrėjus (kariūnus iš LKA bei studentus iš Vilniaus universiteto ir Vilniaus dailės akademijos). Duomenų rinkimo fazėje su trijų FGD grupių (apėmusių Krašto apsaugos ministerijos specialistus, jaunuolius ir Lietuvos šaulių sąjungos narius) pašnekovais ir kokybinių interviu dalyviais menininkais bendravo ne tik mokslininkai, bet ir jiems socialiai artimi tyrėjai (kariūnai, studentai), kas, tikėtina, didino susikalbėjimo ir tarpusavio supratimo lygį FGD ir interviu metu.

---

[1] Vis dėlto tenka pripažinti, kad simuliacijos ir stalo pratybos, kurios buvo įtrauktos į diskusijas su Lietuvos šaulių sąjungos nariais (žr. 5.3 skyrių), nepasiteisino kaip tyrimo metodas. Pašnekovams akivaizdžiai trūko laiko (ir kitų išteklių), per kurį būtų galima pasiekti, kad visi simuliacijos ar stalo pratybose dalyvaujantys asmenys naudotų tą patį ar panašų žodyną ir gebėtų koordinuoti savo veiksmus grupėje.

[2] Pavyzdžiui, keletas šio tyrimo FGD lyg ir nurodo skirtumus tarp Vilniaus ir likusios Lietuvos dalies gyventojų požiūrių į HG. Esą vien faktas, kad žmogus gyvena Vilniuje, sudaro pagrindą jam mažiau demonizuoti žiniasklaidą ir socialinius tinklus ir (ar) turėti platesnį ir reiklesnį požiūrį į valstybės vykdomą politiką saugumo sektoriuje. Vis dėlto tokių galutinių išvadų monografijos autoriai neformuluoja.

Prie žvalgomųjų tyrimų silpnybių reikia paminėti ir tai, kas aukščiau buvo minėta kaip jų privalumas, t. y. jie gali būti gana „ekonomiški“ finansų požiūriu. Vis tik tokio pobūdžio tyrimai reikalauja daug ir nuolatinio tyrėjų (tyrėjų grupės ar grupių) dėmesio ir įsitraukimo: reikia išsamių vis pasipildančių oficialių dokumentų ir ekspertinių apžvalgų ir ataskaitų bei akademinės literatūros analizės, bandomųjų interviu, preliminarių duomenų interpretavimo, kas apsunkina tyrimo kryptingumą ir gylį. Pavyzdžiui, nuolatinės galimybės plėsti tyrimo tikslus ar kitaip apibrėžti tyrimo ribas paskatino šioje monografijoje pateikti atskirą skyrių apie informacinių grėsmių supratimą (žr. 5.3 skyrių). Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad bendrai žvalgomieji tyrimai sudaro galimybes tik ribotai kiekybinei analizei. Kiekybinės analizės įžvalgos ir rezultatai yra ypač parankūs komunikuojant viešojoje erdvėje. Šios monografijos autoriai nusprendė susilaikyti nuo kiekybinių indikatorių interpretacijos.

Žvalgomieji tyrimai paprastai apima keletą žingsnių ir būna daugiapakopiai. Šiame konkrečiame tyrime, kurio pagrindu parengta ši monografijos, galima išskirti šiuos etapus:

1. Dvilypės dominančios tyrimo problemos apibrėžimas ir dvilypio tiriamojo objekto nustatymas:

- hibridinių grėsmių sampratos bruožai Lietuvos valstybės politikoje ir įvairiose socialinėse grupėse;
- atsparumo hibridinėms grėsmėms veiksnių atpažinimas ir įvardijimas įvairiose socialinėse grupėse.

2. Bandomojo tyrimo atlikimas:

- konsultacijos su LR krašto apsaugos ministerijos Atsparumo hibridinėms grėsmėms grupės (KAM AHGG) ir Europos kovos su hibridinėmis grėsmėmis kompetencijos centro Helsinkyje (angl. *The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE*) specialistais;
- pirminiam FGD tyrimui buvo pasirinkta diskutuoti su studentais iš LKA (kariūnais) ir VU, į diskusijos gaires įtraukiant aukščiau minėto Helsinkyje veikiančio Kovos su HG kompetencijų centro išskiriamų 13 saugumo sektorių sąrašą (žr. 3 skyrių);
- papildomas bandomasis tyrimas apėmė individualius interviu su dviem menininkais, aktyviai besireiškiančiais kariaujančios Ukrainos palaikymo akcijoje.

3. Tolesnių empirinių tyrimų atlikimas:

- naudotas pirminių ir antrinių tyrimo metodų derinys:

- kokybinė strateginių dokumentų turinio analizė, siekiant nustatyti HG sąvokos turinio raidą, atsparumo didinimo gaires, šių gairių poveikį Lietuvos atsparumui HG (nacionaliniu ir individualiais lygmenimis) ir pan. (dokumentai apėmė relevantiškus Lietuvos Respublikos, ES bei NATO dokumentus – darbinio bei diskusinio ir oficialaus formato);

- rengiant viešosios politikos Lietuvoje HG atžvilgiu apžvalgą, papildomai buvo atlikta kone dvidešimt interviu (išplečiant ekspertinius interviu su Lietuvos Vyriausybės, KAM, URM, VRM atstovais, su kai kuriais iš jų jau buvo atlikti bandomieji interviu) bei interviu su Lietuvos deleguotais ES ir NATO pareigūnais ir NVO sektoriaus atstovais;

- FGD su jaunuoliais, su Krašto apsaugos ministerijos specialistais ir su Lietuvos šaulių sąjungos nariais;
- individualūs interviu su užsienio ekspertais iš JAV, Lenkijos, Estijos, Latvijos, Suomijos, Čekijos, Taivano, Japonijos (dauguma jų konfidencialūs, dalijantis „riboto naudojimo informacija“);
- kokybiniai interviu su Vilniuje ir jo apylinkėse gyvenančiais menininkais, teikiančiais paramą kariaujančiai Ukrainai.

4. Duomenų rinkimas ir analizė:

- aprašomoji analizė;
- kokybinių duomenų atvirasis kodavimas ir interpretavimas;
- dokumentų teminė analizė.

5. Įžvalgų interpretacija:

- temų ir tendencijų nustatymas (pavyzdžiui, informacinių grėsmių atskyrimas nuo HG, kibernetinių atakų išskyrimas iš HG arsenalo);
- rezultatų įprasminimas atsižvelgiant į tyrimo prielaidas ir platesnį problemos kontekstą (kaita nuo 2014 m. iki 2024 m., ypač, kai į maždaug 2 000 Lietuvos ugdymo įstaigų ir privataus sektoriaus įmonių elektroninio pašto adresus 2023 m. spalio mėn. ėmė plūsti grasinantys laiškai, kad jos yra užminuotos);
- alternatyvių paaiškinimų ir interpretacijų generavimas, tolesnių tyrimo žingsnių ir klausimų formulavimas.

Atlikdami kokybinę duomenų analizę, tyrėjai ypač siekė šių dalykų: organizuoti ir interpretuoti duomenis, nustatant temas ir potemes iš interviu ar fokusuotų grupių diskusijų; triangulacijos (derinti keletą duomenų šaltinių ar metodų, siekiant patvirtinti įžvalgas ir padidinti jų patikimumą); iteracinės analizės (nuolat peržiūrint duomenis, tyrimo klausimus, diskusijų ir interviu gaires); visuminės interpretacijos ir sintezės (interpretuoti rezultatus tyrimo kontekste, tarpusavyje sieti atskirų potemių tyrimuose daromas išvadas, apibendrinti rezultatus).

Monografijos tekste visi tolesni empirinio tyrimo rezultatais paremti skyriai turi savo konkrečiai taikytą metodiką apžvelgiantį poskyrį ir akademiniu požiūriu yra savarankiški tekstai. Vis dėlto čia pateikiame keletą pastabų, atspindinčių šios monografijos kaip vieningo mokslinio taikomojo projekto kompleksinio pobūdžio aplinkybes.

- Kalendoriškai empirinių tyrimų epizodai išsidėstė taip: jaunimo FGD serija (2022 m. spalis – 2023 m. vasaris), KAM specialistų FGD (2023 m. sausis), interviu su menininkais (2023 m. liepa – rugpjūtis), Šaulių sąjungos FGD serija (2023 m. spalis – gruodis).
- Šio pirminius ir antrinius šaltinius apimančio tyrimo laikotarpis apima įvairius Rusijos karo prieš Ukrainą eigos aspektus (pradinis šokas, 2023 m. gana sėkmingai vykusios Ukrainos kontratakos laikotarpis, Rusijos vykdomas Ukrainos sekinimas, prasidėjęs 2023 m. rudenį, įskaitant abejones dėl tolesnės karinės pagalbos Ukrainai apimties).
- FGD ir interviu gairės sudarytos laikantis vieningo teorinių prielaidų rinkinio (žr. 3.2 skyrių): sureikšminamas informacijos veiksnys ir gebėjimas atpažinti HG, toliau akcentuoja-

mas iš šio gebėjimo išvedamas gebėjimas efektyviai dalintis su kitais „savo“ supratimu apie HG, o trečiajame etape atpažįstama, kokie atsparumo HG veiksniai:

- sureikšminami instituciniu lygmeniu (žr. 4 skyrių);
- subjektyviai atpažįstami.

Šio tyrimo metodus apžvelgiančio skyriaus pabaigoje pateikiamas išplėstinis komentaras apie FGD. Fokusuotos grupinės diskusijos, kaip kokybinio tyrimo metodas, pagrįstos pirmiausia tuo, kad pats tyrimo objektas ir tiriamoji problema (HG supratimas ir su juo susijusi atsparumo HG raiška) negali būti vienareikšmiškai apibrėžtas ir yra mažai tyrinėtas. Iš esmės kokybinis tyrimo metodas remiasi prielaida, kad žmonės supranta ir priima informaciją skirtingai, tad kiekvienas tiriamasis turi savitą patirtį ir gebėjimus reaguoti, o tyrėjo užduotis yra tą patirtį ir gebėjimus pažinti (Bitinas ir kiti, 2008). Vienas iš pagrindinių fokusuotos grupės diskusijų privalumų yra gebėjimas suteikti įžvalgų apie sudėtingų problemų supratimą ir galimą individualų ir grupinį elgesį jų atžvilgiu (Morgan, 1996; Rabiee, 2004, 656).

FGD leidžia ne tik užfiksuoti individualių požiūrių į tam tikrą reiškinį įvairovę, bet ir atpažinti kontekstus ir prielaidas, kurios sudaro pagrindą tam tikroms nuomonėms arba kas (galimai) daro įtaką konkretiems požiūriams ir veiksmams. FGD metodas leidžia išgauti daugiau informacijos, kurios nepavyktų užfiksuoti per individualius interviu. Pabrėžiama, kad FGD patrauklus dėl savo validumo (Ozolina ir Struberga, 2023, 123). FGD remiasi prielaida, kad yra labai tikėtina, kad žmonės sako tai, ką jie mano. Kita vertus, FGD generuoja bent trijų analizės lygmenų duomenis: individualius naratyvus, grupines įžvalgas bei interaktyvią informaciją (teiginius ir sprendimus, pasireiškiančius sąveikoje su kitais diskusijos dalyviais). Individualaus lygmens duomenis galima trianguliuoti, grupinės įžvalgos ir diskusijos leidžia patikslinti ir geriau išvystyti probleminius klausimus, o stebimos sąveikos pasiūlo idėjų, kokius priežasties – pasekmės ryšius ir elgesio (ar) sprendimų priėmimo būdus galima identifikuoti.

FDG paprastai remiasi tikslinga pašnekovų atranka. Tokiu būdu parenkami tie bendruomenės ar socialinės grupės nariai, kurie užima pozicijas, sudarančias pagrindą manyti, kad jie turi ir gali pateikti tyrimui svarbios informacijos. Atitinkamai atskiros FGD gali apimti tiek ir labai specializuotas žinias turinčius ekspertus, kurių tarpusavio diskusija ir ginčai gali išryškinti svarbių detalių, tiek ir mažai (mažiau, skirtingai) informuotus ir į viešosios politikos reikalus besigilinančių grupių atstovus, kurių vaidmenys visuomenės gyvenime (ypač šioje monografijoje rūpinčiuose saugumo srities klausimuose ir sprendimuose) gali būti išskirtiniai ir reikšmingi. Šioje monografijoje nustatant FGD dalyvių relevantiškumą buvo remiamasi socialinės įvairovės konteksto principu, už kurio slypi nuomonių ir patirčių bei buvusio, esamo ir galimo elgesio įvairovė.

Kiekvienos FGD metu vyksta pokalbis ir bendravimas, o dalyviai dinamiškai vienas kitą papildo ar pratęsia ir pagilina jau pradėtą mintį (Morgan, 1996). Kitų FGD dalyvių pasisakymai gali padėti prisiminti, improvizuoti ir išplėsti svarstymus. Šie FGD privalumai buvo ypač aktualūs HG temoje, kuri nėra dažna ar populiari nei viešajame diskurse, nei įvairių

socialinių grupių kasdienėje aplinkoje. Atitinkamai FGD metodas leidžia įvertinti ne tik internalizuotas žinias apie HG, bet ir kaip jų supratimas grupės nariams yra eksternalizuojamas diskusijos metu.

Vis dėlto FGD turi ir neigiamų aspektų. FGD kaip tyrimo metodo sunkumai susiję ir su jo organizavimu: kvietimas ir ieškojimas dalyvių, susitikimo vietos, laiko parinkimas ir pan[3]. FGD pasireiškiantis grupės efektas gali ne tik įgalinti labiau santūrius pašnekovus, bet ir susiaurinti aptariamas temas, t. y. veikti kaip socialinės kontrolės mechanizmas (Morgan, 1996). Tai gali nutikti ir dėl FGD dalyvių baimės suklysti ir dėl netolygaus žinių pasiskirstymo ar dėl grupinio pokalbio dinamikos (išryškėjus pokalbio lyderiui, atsiradus konkuruojančioms pokalbio stovykloms ir pan.). Nors FGD moderatorius ir gali sumažinti pastarųjų aspektų įtaką, tačiau jų neįmanoma visiškai eliminuoti. Taigi svarbu turėti omenyje, kad ir pati grupės diskusija paprastai būna šališka: į FGD įsitraukia aktyvesni ir daugiau žinių turintys žmonės, tad FGD paremto tyrimo rezultatai gali būti iškreipti (per daug pozityvūs) ir pateikti brandesnę (išsamesnę, kritiškesnę) poziciją už numanomą vidurkį visuomenėje ar atitinkamoje socialinėje grupėje. Šiuos apribojimus svarbu turėti omenyje analizuojant FGD duomenis.

[3] Svarbi pastaba, susijusi su mokslinio tyrimo etika: visi šio tyrimo FGD dalyviai arba jų teisėti atstovai (nepilnamečių atveju) pasirašė Informuoto sutikimo dalyvauti moksliniame tyrime formas.

3. Monografijos problematika. Pagrindinės sąvokos ir jų empirinė raiška[4]

Šiuolaikinė saugumo aplinka reikšmingai keičia grėsmių valstybėms ir jų visuomenėms sampratą. Kompleksinių hibridinių grėsmių aktualumas, kai priešininkas išnaudoja visas įmanomas priemones norėdamas padaryti žalos valstybei taikiniui pirmiausia paveikdamas jos visuomenę, verčia į saugumo politiką įtraukti visas valstybės valdymo sritis ir lygius – nuo gynybos iki kultūros, nuo vyriausybės iki atskirų piliečių. Taip pakitusi grėsmių samprata skatina susitelkti į demokratijos strategijas, siekiant atsakyti į autoritarinių valstybių keliamas hibridines grėsmes. Šiame kontekste klasikinės atgrasymo strategijos tampa nebeveiksnios, nes autoritariniai režimai, siekdami savo politinių tikslų, išnaudoja „užmaskuotus“ būdus. Taigi, demokratinės valstybės ir visuomenės atsparumas hibridinėms grėsmėms tampa integralia platesnės autoritarinių valstybių atgrasymo strategijos dalimi. Šiame monografijos skyriuje aptariama pagrindinių „hibridinės grėsmės“ ir „atsparumo“ sąvokų genezė ir išryškinami apibrėžimai, kuriais remtasi atliekant empirinius tyrimus, pristatomus tolesniuose skyriuose. Šio skyriaus pabaigoje pateikiamas sąrašas veiksnių, didinančių visuomenės atsparumą grėsmėms. Šis veiksnių sąrašas paremtas atitinkamos akademinės ir ekspertinės literatūros apžvalga, tačiau nepretenduoja į sisteminės mokslinės (teminės) apžvalgos lygį. Atsparumo veiksnių sąrašas yra tam tikras meniu, pagal kurio komponentus galima įvertinti atskirų Lietuvos visuomenės grupių hibridinių grėsmių supratimą ir apibrėžti jų atsparumo kontūrus.

Visuomenės atsparumas hibridinėms grėsmėms yra grindžiamas visuomenės narių supratimu apie jas, kuris įgalina atpažinti hibridines grėsmes ir tinkamai į jas reaguoti. Supratimas skiriasi nuo suvokimo, kuris nors ir yra pirmas žingsnis supratimo link, reiškia visuomenės narių turimas žinias bei patirtį, sujungiančią visa tai į bendrą žinių apie hibridines grėsmes sistemą. Įvairių visuomenės grupių supratimas gali skirtis pagal jų turimą informaciją apie hibridines grėsmes ir patirtį (pavyzdžiui, tiesioginio dalyvavimo ekstremaliųjų situacijų valdymo veiklose patirtis). Atitinkamai gali skirtis ir įvairių visuomenės grupių atsparumas hibridinėms grėsmėms. Kai visuomenės atsparumas yra laikomas hibridinių grėsmių atgrasymo strategijos reikšminga dalimi, tarptautinės organizacijos ir nacionalinės institucijos siekia

[4] Remiantis šio tyrimo duomenimis, parengti pranešimai buvo pristatyti šiose mokslinėse konferencijose: „Kaip pasiruošti? Visuomenės atsparumo valdymas Baltijos jūros regione ir Rytų Europoje“(Stokholmas, Švedija, 2023 m. spalio 11-14 d.) – dr. I. Gajauskaitė ,,Comprehensive Defence in The Era of Hybrid Warfare: The Path from Social Resilience to Polycentric Defence“, Europos kariuomenės ir visuomenės mokslinių tyrimų grupės (ERGOMAS) 17-ojoje konferencijoje „Naujas saugumo peizažas Europoje? Iššūkiai ir pasekmės kariuomenei ir visuomenei“ (Stokholmas, Švedija, 2024 m. birželio 30 d. – liepos 5 d.) – dr. I. Gajauskaitė „Obligation to be resilient in the High-Risk security environment: How to measure societal resilience to Hybrid threats?“ ir tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Demokratizacija ir autokratizacija: IPSA 75-ųjų metinių konferencija“ (Lisabona, Portugalija, 2024 m. rugsėjo 10-14 d.) – dr. I. Gajauskaitė „Democratic Resilience in Lithuania: Countering Hybrid Threats with Education“.

kryptingai formuoti hibridinių grėsmių supratimą, perteikdamos visuomenei institucinį šių grėsmių supratimą.

Lietuvos institucijų hibridinių grėsmių samprata ir jai turinčių įtakos tarptautinių organizacijų (NATO, ES, EBPO) darbotvarkės, susijusios su atsparumu hibridinėms grėsmėms, aptariamos trečiajame šios monografijos skyriuje.

Vertinant visuomenės atsparumą, dažniausiai atkreipiamas dėmesys tik į marginalizuotų arba socialiai pažeidžiamų visuomenės grupių išskirtinumą (Saja ir kiti, 2018; Logan ir Guikema, 2020; Jewett ir kiti, 2021; Forsyth ir kiti, 2022; Dhakal ir Zhang, 2023; Lotfata ir Munenzon, 2023). Taigi, atskirų visuomenės grupių hibridinių grėsmių samprata ir jų atsparumas hibridinėms grėsmėms yra naujas tyrimų laukas. Šioje monografijoje susitelkiama į visuomenės grupes, kurias apibrėžia jų statusas ir veikla, – jaunuolius, menininkus ir Šaulių sąjungos narius. Kiekviena grupė pristatoma konkrečiame monografijos skyriuje: 5.1 skyriuje – jaunuoliai, 5.2 skyriuje – menininkai, 5.3 skyriuje – Šaulių sąjungos nariai. Nagrinėjamos šių grupių hibridinių grėsmių sampratos, pasitarnaujančios apibūdinant atsparumą.

3.1. Nuo hibridinio karo iki hibridinių grėsmių: sąvokos genezė ir turinys

„Hibridinio karo“ (angl. *hybrid war*), „hibridinio kariavimo“ (angl. *hybrid warfare*), „hibridinės grėsmės“ (angl. *hybrid threat*)[5] ir „hibridinės atakos“ (angl. *hybrid attack*) sąvokos ilgą laiką buvo tik gynybos planavimo ir karinių pajėgų rengimo debatų dalis, o akademiniame pasaulyje nebuvo paplitusios. Akademinės ir politinės diskusijos įgavo kitokį pobūdį, kai 2014 metais Ukrainos teritorijoje esančiame Kryme buvo inscenizuotas pusiasalio prisijungimas prie Rusijos Federacijos laisva valia, o Ukrainos sričių administracijos pastatus Donecke, Luhanske, Charkive ir Odesoje užėmė Kremliaus palaikomi prorusiški separatistai. Tuo pat metu Lietuvoje ir kitose Baltijos valstybėse buvo svarstoma, kad panašus „užmaskuotos invazijos“ scenarijus galimas ir NATO bei ES valstybėse narėse. Krymo aneksija ir aktyviai įsiplieskęs Rusijos remiamas separatistinis karas Ukrainos Donbaso regione reikšmingai pakeitė NATO bei ES saugumo aplinkos sampratą. Šie įvykiai paskatino valstybes, ištrūkusias arba siekiančias ištrūkti iš Rusijos įtakos zonos, grąžinti į gynybos politikos darbotvarkę dėmesį tokioms Kremliaus praktikoms kaip maskuotė (rus. *маскировка*) ir refleksinis valdymas (rus. *рефлексивное управление*). Svarbus pokytis įvyko ir strateginėje komunikacijoje – „informacinio karo“ ir „hibridinio karo“ terminai imti plačiai vartoti (Wither, 2016; Fridman, Kabernik ir Pearce, 2019) siekiant apibūdinti Rusijos veiksmus, nukreiptus prieš kitas valstybes.

Prisimintas ir atsargos pulkininko leitenanto Franko G. Hoffmano, išpopuliarinusio „hibridinio karo“ terminą, užduotas klausimas: kokiems ateities karams reikia ruoštis atsižvel-

[5] Nors sąvokos buvo ir yra vartojamos sinonimiškai, saugumo ir gynybos studijų lauke hibridinės grėsmės – tai atskiros taktikos ir metodai, naudojami hibridiniame kare. Hibridinis karas yra strategija, apimanti hibridinių grėsmių planavimą ir koordinavimą. Hibridinis kariavimas – tai faktinis šios strategijos įgyvendinimas hibridinio karo metu. Saugumo studijų lauke galima atskirti šias sąvokas remiantis Mälksoo (2018): hibridinės grėsmės yra sudėtingos ir daugialypės šiuolaikinės grėsmės, hibridinis kariavimas – ypatingas karo būdas, o hibridinis karas – smurtinis konfliktas, kuriame dalyvauja valstybiniai ir nevalstybiniai veikėjai.

giant į ribotus finansinius ir kitus išteklius? Didelis dėmesys šiuose debatuose buvo skiriamas ne priemonėms, o priešo tapatybei, t. y. kas jis bus – sukilėliai, teroristinės grupuotės, privačios karinės kompanijos ir panašūs veikėjai, taikantys nereguliarią karybos taktiką, ar vis dėlto kitos valstybės, taikančios reguliarią karybos taktiką? Atsakymu į šį klausimą tapo hibridinių karų koncepcija. Ji apima *„skirtingus kariavimo būdus, įskaitant konvencinius pajėgumus, nereguliarią taktiką ir grupuotes, teroristinius išpuolius ir nusikalstamas veikas“,* siekiant mūšio lauke sinerginio fizinio ir psichologinio efekto, taikantis į silpnąsias priešininko vietas (Hoffman, 2009; 2010). Toks naujojo priešininko ir jo taikomos taktikos apibūdinimas atitiko tuomečius JAV saugumo ir gynybos politikos iššūkius – „karą su terorizmu“, karines operacijas Afganistane ir Irake (Schroefl ir Kaufman, 2014).

Pasak Hoffmano (2010), hibridinio kariavimo ir hibridinių grėsmių sampratos šerdis yra „destruktyvus elgesys“, peržengiantis modernioms visuomenėms ir modernioms kariuomenėms būdingas taisykles ir normas. Taigi, tiek hibridinės grėsmės, tiek hibridinis kariavimas ir hibridinis karas (šiuos tris terminus Hoffmanas vartojo sinonimiškai) apėmė priešininko mokymąsi, kūrybiškumą ir sumanumą turimomis priemonėmis siekti didžiausio galimo efekto visais karo lygiais (nuo strateginio iki taktinio). Iki 2014 metų Rusijos įvykdytos dalies Ukrainos teritorijos (Krymo) aneksijos šis „sumanumas“ nebuvo siejamas su konkrečia valstybe. Hoffmano hibridinių grėsmių samprata reflektavo galimybę, kad JAV karinės pajėgos ateities mūšio lauke gali susidurti su grupuotėmis, po valstybės žlugimo perėmusiomis biologinį ginklą, etniškai motyvuotomis paramilitarinėmis pajėgomis ar teroristais, neatmetant galimybės, kad nevalstybinių veikėjų kritinės infrastruktūros sabotažas su kibernetinėmis atakomis, nukreiptomis prieš finansinį ir karinį sektorius, taps būsimais iššūkiais, kuriems pajėgos turi ruoštis (Matis ir Hoffman, 2005).

Krymo aneksija ir karas Donbase tapo hibridinio karo pavyzdžiu, apibrėžusiu hibridinį kariavimą. Tai iš esmės pakeitė supratimą, kad „hibridinio karo“ terminas gali būti vartojamas tik karinės strategijos ar karinės doktrinos kontekste, apibrėžiant „naujuosius“ karus. Iki Krymo aneksijos hibridinio karo sampratoje dominavo karinės priemonės, o nekarinės ar civilinės buvo vertinamos kaip pasitelkiamos iš *silpnumo* ir karinių alternatyvų neturėjimo. Tokį požiūrį lėmė tai, kad JAV gynybos politikoje priešas buvo dažniausiai suprantamas kaip nevalstybinis veikėjas arba silpna (žlunganti / žlugusi) valstybė. Nuo 2014 metų hibridinis kariavimas ir pats hibridinis karas, kaip reiškinys, imti tapatinti su strategija, kaip nekarinėmis priemonėmis pasiekti karinius ir politinius tikslus. Šiai interpretacijai įsigalėti padėjo Vakaruose gana tendencingai, t. y. klaidingai, interpretuojama, bet plačiai išgarsėjusi „Gerasimovo doktrina“.

Markas Galeotti 2014 metais savo tinklaraštyje anglų kalba paskelbė Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų Generalinio štabo viršininko Valerijaus Gerasimovo kalbą „Numatoma mokslo vertė“ (rus. *„Ценность науки в предвидении“*) ir skambiai ją pavadino „Gerasimovo doktrina“. Toks pavadinimas tarsi suponavo, kad jo kalba ne tik apibrėžia naują Rusijos karinę doktriną, bet ir pasitarnauja kaip įrodymas, kad Krymo aneksija ir karas Donbase

buvo iš anksto planuojamas kaip hibridinis karas. Tiesa, Gerasimovo kalboje yra pabrėžiama nekarinių ir slaptų karinių priemonių nauda siekiant politinių tikslų. Nepaisant to, jis šioje kalboje pristatė naująsias karo tendencijas, pagrįsdamas jas pastebėjimais apie Arabų pavasarį bei karą Afganistane. Didžiausią susidomėjimą sukėlė jo teiginys, kad karas prasideda anksčiau, nei yra paskelbiamas. Prieš jį, jo metu ir net karui pasibaigus nekarinių (ir dažnai asimetrinių)[6] priemonių naudojimas prieš taikinį yra daug reikšmingesnis, nei manyta. Galeotti (2018a; 2018b) teko paneigti, kad tai buvo oficiali Rusijos doktrina, o jo komentarai apie Rusijos veiksmus prieš Ukrainą neįrodo, kad tai buvo iš anksto suplanuotas veikimo būdas (angl. *blueprint*). Vis dėlto Krymo aneksija, karas Donbase ir Rusijos karinės operacijos Sirijoje pasitelkiant privačias karines kompanijas imtos tapatinti su hibridiniu karu, o Rusija tapo hibridinio veikėjo etalonu (Rácz, 2015; Galeotti, 2016; Treverton ir kiti, 2018).

Nepaisant diskusijų, ar hibridinis karas yra Rusijai būdinga karinė doktrina, ar tiesiog politinė strategija (Kilinskas, 2016; Renz, 2016; Banasik, 2016; Fridman, 2019; Fabian, 2019), tiesa ta, kad Rusija remiasi „sutelkta“ institucine struktūra. Jos sprendimo priėmimo „centras“ gali naudoti karines ir nekarines priemones be jokių apribojimų ir jas efektyviai koordinuoti (Galeotti, 2016). Kai priešininko nevaržo jokia etika ir moralė, viskas gali tapti ginklu (Galeotti, 2023). Taigi, net jeigu „Gerasimovo doktrina“ neegzistuoja, ji iš tiesų „veikia“ (Suchkov, 2021). Nors konceptualiu požiūriu ji nėra reikšminga, tenka pripažinti jos įtaką tam, kaip yra vartojami „hibridinio karo“ ir „hibridinės grėsmės“ terminai.

„Išmoktų pamokų“ pavidalu „hibridinio karo“ sąvoka pasiekė ir Lietuvos mokslinį / ekspertinį diskursą. 2015 metais Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje paskaitas apie Rusijos hibridinio karo su Ukraina patirtis ir pamokas Baltijos šalims skaitė Ukrainos kariuomenės savanoris Evgenas Dykyi, kuris savo publikacijose hibridinį karą apibrėžia kaip *„vienos valstybės agresiją prieš kitą valstybę, išoriškai užmaskuotą po vidiniu politiniu konfliktu valstybėje, kuri yra agresijos auka“* (Dykyi 2016: 11). Taip hibridinis karas iš tiesų gali būti traktuojamas kaip „tapatybių karas“ (Stepiko, 2018). Jo metu agresija prasideda nuo informacinio karo bei propagandos (parengiamoji fazė) ir, naudojant karines bei nekarines priemones, yra eskaluojama nuo vidinio pilietinio konflikto imitacijos iki „marionetinių“ režimų ar administracijos sukūrimo ir tiesioginės karinių pajėgų invazijos. Po to siekiama įteisinti karinių pajėgų buvimą „taikos palaikymo“ tikslais. Pasak Dykyi (2016), hibridinio karo scenarijus negali būti atmestas ir Baltijos valstybėse.

„Hibridinio karo“ sąvoka tapo etikete, kuri leido mokslininkams ir ekspertams analizuoti piktavališką Rusijos veikimą demokratinių valstybių, ypač esančių kaimynystėje, atžvilgiu. Vis dėlto Libiseller (2023) pastebi, kad ši sąvoka tapo madinga, bet nevirto „analitiniu rėmu“: *„Net sąvokos kritikai niekada nesvarstė klausimo, ar sąvoka, kurią iš pradžių sukūrė JAV jūrų pėstininkų korpusas, o vėliau išpopuliarino NATO, yra tinkama ir naudinga priemonė akademinei analizei.“* Panašūs svarstymai tinka ir „hibridinės grėsmės“ sąvokai.

[6] Kaip nekarinės priemonės buvo įvardintas aljansų formavimas, politinės opozicijos skatinimas, politinis ir diplomatinis spaudimas, ekonominės sankcijos ir ekonominė blokada, informacinių priemonių pasitelkimas ir t. t.

Visų pirma, hibridinės grėsmės buvo sutapatintos su Rusijos hibridiniu karu prieš Ukrainą ir ilgą laiką neturėjo atskiros „tapatybės“, kitaip nei hibridinis karas ar hibridinis kariavimas. 2014 metų NATO viršūnių suvažiavimo deklaracijoje nevienareikšmiškai buvo skelbiamas siekis užtikrinti *„kad NATO būtų pajėgi veiksmingai reaguoti į specifinius iššūkius, kylančius dėl hibridinio karo grėsmių, kai labai integruotai naudojamos įvairios atviros ir slaptos karinės, sukarintos ir civilinės priemonės“* (13 paragrafas). „Hibridinio kariavimo“ sąvoka buvo įtraukta į 2016 metų NATO Varšuvos viršūnių susitikimo komunikatą, siekiant pabrėžti, kad atsakas į hibridinį karą yra kolektyvinės gynybos dalis. Deklaracijoje hibridinis karas buvo apibrėžtas kaip *„platus, sudėtingas ir adaptyvus įprastinių ir nekonvencinių priemonių, atvirų ir slaptų karinių, sukarintų ir civilinių priemonių derinys, kurį valstybės ir nevalstybiniai subjektai naudoja labai integruotai, kad pasiektų savo tikslus [...]“* (72 paragrafas). NATO darbotvarkėje imti vartoti ir „hibridinių veiksmų“, „hibridinių kampanijų“, „hibridinių grėsmių“ terminai.

NATO hibridines grėsmes laiko *„karinių ir nekarinių, slaptų ir atvirų priemonių, įskaitant dezinformaciją, kibernetines atakas, ekonominį spaudimą, nereguliarių ginkluotų grupių dislokavimą ir reguliariųjų pajėgų panaudojimą, deriniu*“ (NATO, 2016). Muratas Caliskanas ir Michelis Liégeois (2020), paėmę interviu iš NATO pareigūnų, nustatė, kad ir hibridinis karas, ir hibridinis kariavimas yra iš esmės interpretuojami kaip politinis karas. Jo kontekste sureikšminami civiliniai, nekariniai instrumentai (ypač informacinės atakos, dezinformacija ir propaganda). Autoriai sinonimiškai vartoja „hibridinio kariavimo“ ir „hibridinės grėsmės“ terminus. Jie atskleidžia, kad praktiškai „hibridinius veiksmus“ prieš NATO ar jo valstybę narę galima identifikuoti per priešininko naudojamas nekarines (nekonvencines) priemones, kurių išskiria septynias: veiksmus, nukreiptus prieš energetinį saugumą, politinį spaudimą, žvalgybą ir sabotažą, kibernetines atakas, informacines operacijas, minkštosios galios priemones (pavyzdžiui, nevyriausybines organizacijas, religines ar etnines bendruomenes). Tuo metu karinės priemonės (pavyzdžiui, karinės pratybos) yra naudojamos galiai pademonstruoti ir įbauginti. Vadinasi, šiame pakitusiame grėsmių kontekste karinis aljansas NATO neišvengiamai turi „sugrėsminti“ ir nekarinio pobūdžio iššūkius.

ES hibridinis karas ir hibridinės grėsmės tapo Rytų kaimynystės politikos iššūkiu dėl Rusijos siekio išlaikyti Armėniją, Azerbaidžaną, Baltarusiją, Moldovą, Sakartvelą ir Ukrainą savo įtakos zonoje. Netrukus, kaip ir NATO, ES hibridinius veiksmus po Krymo aneksijos ėmė sieti su besąlygiškai ir negrįžtamai pasikeitusios saugumo aplinkos aksioma: *„Dviguba mirties baimė ir nežinojimas, kada ir kokiais būdais jos laukti, objektyvizuojama, kad vis didėjantis potencialiai egzistenciškai pavojingų dalykų ir reiškinių sąrašas taptų konkretesnis, apčiuopiamesnis ir suprantamesnis.“* (Mälksoo, 2018).

Europos Komisija (2016) apibrėžė hibridines grėsmes kaip *„prievartinės ir ardomosios veiklos, įprastų ir neįprastų (t. y. diplomatinių, karinių, ekonominių, technologinių) metodų derinį, kuriuo valstybė arba nevalstybiniai subjektai gali siekti konkrečių tikslų, oficialiai nepaskelbdami karo. Paprastai siekiama kuo geriau išnaudoti pasirinkto objekto pažeidžiamumą ir sukurti neaiškumą, siekiant apsunkinti sprendimų priėmimo procesus“*. 2018 metais Europos Komisija

(2018), bendradarbiaudama su NATO, išplėtė hibridinės kampanijos apibrėžimą: „*Hibridinės kampanijos yra daugiaplanės, joms naudojamos prievartinės ir ardomosios priemonės, tradiciniai ir netradiciniai metodai ir taktika (diplomatiniai, kariniai, ekonominiai ir technologiniai) siekiant destabilizuoti priešininką. Jos parengtos taip, kad būtų sunkiai aptinkamos ar priskiriamos ir gali būti vykdomos tiek valstybių, tiek nevalstybinių subjektų.*“ Taigi, tiek NATO, tiek ES „hibridinės grėsmės“ ir „hibridinio karo“, „hibridinių veiksmų“, „hibridinės kampanijos“ terminai buvo vartojami sinonimiškai. Tai atskleidžia bendrą vyraujančią tendenciją: moksliniame, ekspertiniame ir politiniame diskurse nėra bendros hibridinių grėsmių sampratos.

Šalia „hibridinių grėsmių“ termino dažnai netgi sinonimiškai yra vartojami ir šie terminai: „hibridinis karas“, „hibridinis kariavimas“ (angl. *hybrid warfare*), „hibridinė agresija“ (angl. *hybrid aggression*), „hibridiniai iššūkiai“ (angl. *hybrid challenges*), „hibridiniai veiksmai“ (angl. *hybrid actions*), „hibridinė ataka“ (angl. *hybrid attack*), „hibridinė įtaka“ (angl. *hybrid influence*), „hibridinis kišimasis“ (angl. *hybrid interference*), „hibridinis įrankis“ (angl. *hybrid tool*), „hibridinė taktika“ (angl. *hybrid tactics*), „hibridinė operacija“ (angl. *hybrid operation*), „hibridinė kampanija“ (angl. *hybrid campaign*) ir t. t. Skirtingos valstybės ir tarptautinės bei regioninės organizacijos nėra susitarusios dėl šių terminų vartojimo ar jų prasmės. Pavyzdžiui, vienais atvejais hibridinė įtaka yra vertinama kaip sukurianti daugiau žalos ir trunkanti ilgiau, o kitais atvejais ji gali būti įvardijama kaip hibridinis kišimasis, kuris gali būti momentinis ir nesukuriantis sisteminės žalos.

„Hibridinės grėsmės“ sąvoka tapo ginčų tarp civilių ir karių, akademikų ir ekspertų, politikų ir institucijų atstovų objektu, nes ilgą laiką buvo orientuojamasi į priešiškų veikėjų naudojamas priemones (Bērziņš, 2015; Cusumano ir Corbe, 2018; Gressel, 2019). Galiausiai būdavo prieinama prie išvados, kad „viskas gali būti“ hibridinė grėsmė. Taigi, hibridines grėsmes imta tapatinti su tuščiu, neturinčiu prasmės manipuliavimo objektu. Taip pat negalima atsakyti į klausimą, ar po Krymo aneksijos „hibridinės grėsmės“ terminą NATO ir ES kontekste pradėta vartoti nenorint tiesiogiai įvardinti Rusijos kaip grėsmės, ar todėl, kad daugeliu atveju buvo sunku pateikti įrodymų ir įtikinti kitas valstybes, kad stebima žala yra sukelta Rusijos ar kito valstybinio veikėjo. Bet kuriuo atveju NATO lygiu pradėta sutarti, kad hibridinė grėsmė apima „viską, kas yra iki NATO Penktojo straipsnio“. Kitaip tariant, hibridinė grėsmė nėra konvencinis karinės galios naudojimas.

Pirmą kartą Lietuvos moksliniame diskurse „hibridinės grėsmės“ terminas buvo pavartotas 2016 metais kaip termino „hibridinis karas“ sinonimas. Kęstutis Kilinskas (2016) aptarė Hoffmano hibridinio karo koncepciją ir NATO vartojamus apibrėžimus, tačiau nepateikė platesnio jų palyginimo. Remigijus Žilinskas (2017: 63–64) apibrėžia hibridinę grėsmę kaip galios projekcijos etapus: parengiamąjį (psichologinę operaciją, siekiant susilpninti taikinio valią priešintis ir remti demokratines institucijas) ir transformacinį (valstybės funkcinių gebėjimų silpninimą). Jis tapatina jas su parengiamąja konflikto faze arba pilkąja zona, kai karas (dar) nepaskelbtas, bet puolimui jau rengiamasi. Eitvydas Bajarūnas ir Vytautas Keršanskas (2018) į „hibridinės grėsmės“ apibrėžimą įtraukia priemones, kurios yra naudojamos grėsmėms sukel-

ti: „*Kombinuotas ir koordinuotas atvirų ir slaptų karinių, sukarintų ir civilinių priemonių įgyvendinimas.*“ Autoriai pateikia naudojamų priemonių sąrašą, pabrėždami jo nebaigtumą, bet kartu sutapatindami su silpnybėmis, kurias Rusija gali išnaudoti keldama hibridines grėsmes. Kiti Lietuvos akademinio lauko atstovai, nors savo publikacijose vartoja „hibridinės grėsmės“ terminą, į jos sampratos turinį kryptingai nesigilina (Zdanavičius ir Statkus, 2020; Šešelgytė ir Bladaitė, 2021). Taigi, ir Lietuvos moksliniame diskurse yra žinoma tik tiek, kad hibridinės grėsmės nėra konvencinės karinės grėsmės.

Pabrėžtina, kad nuo XXI amžiaus 2-ojo dešimtmečio pabaigos stiprėja mokslinio diskurso tendencija nebevartoti „hibridinio karo“ termino, nes jis esantis politinio diskurso dalis, neįvardijanti realaus saugumo grėsmių ar kariavimo būdų pokyčio (Caliskan ir Liégeois, 2020; Libiseller, 2023; Eberle ir Daniel, 2023). Taigi, sąvokų bei terminų gausa ir bendros sampratos stoka lemia, kad net ir hibridinių grėsmių atžvilgiu jaučiamas ekspertinis skepsis. Jis kyla ne iš to, kad galima paneigti hibridinių grėsmių egzistavimą, o būtent dėl to, kad hibridinė grėsmė dažnai painiojama su valstybės, kaip taikinio, pažeidžiamumu, tarpusavio priklausomybės su autoritarinėmis valstybėmis rizika, visuomenės susiskaldymu ir poliarizacija, o kartais tiesiog su demokratijoms būdingu pliuralizmu, demokratijos kokybe ir pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms.

Nors hibridinių grėsmių sąvoka politinėje retorikoje turėtų apibrėžti nepageidaujamą priešiškų veikėjų kišimąsi naudojant įvairias priemones (Giannopoulos ir kiti, 2020), šios grėsmės dažnai yra suprantamos kaip galimos. Tendencija pateikti tai, kas gali būti, o ne tai, kas dabar egzistuoja kaip hibridinė grėsmė, sustiprėja, kai jos sukeliamos išnaudojant jau egzistuojančias taikinio silpnybes ir nereikalauja aktyvių priemonių (Weissmann ir kiti, 2021). Dėl šios priežasties viskas politinėje retorikoje gali būti pristatoma kaip hibridinė grėsmė.

Kartais hibridinės grėsmės painiojamos su vidaus problemomis (Filipec, 2021) dėl negebėjimo atskirti priešiškų veikėjų veikimo per „vietininkus“ (angl. *proxy*) (Nikolov, 2018) nuo demokratinėse valstybėse egzistuojančių vidaus politikos, ekonomikos ar visuomenės problemų. Tačiau, kaip teigia Eberle ir Danielis (2023), netgi diskusijos dėl tos pačios lyties asmenų santuokos, demokratijos nuosmukio ar visuomenės poliarizacijos yra persmelktos hibridinio karo logikos ir politiniame diskurse yra pateikiamos kaip Rusijos hibridinio karo dalis, taip paneigiant galimybę atvirai diskutuoti demokratijai gyvybiškai svarbiais klausimais. Taigi, iš tiesų demokratinėse valstybėse kova su hibridinėmis grėsmėmis sukuria paradoksą: tai, kas skirta apginti demokratiją nuo autoritarinių valstybių keliamų grėsmių, ima kenkti pamatiniams demokratijos principams (Mälksoo, 2018).

Kaip teigia Europos kovos su hibridinėmis grėsmėmis kompetencijų centras (n. d.), hibridinės grėsmės turi išsiskirti keliais esminiais aspektais. Vienas iš jų – autoritarinių valstybių ir jų „vietininkų“ nevalstybinių veikėjų sąmoningas, koordinuotas ir sinchronizuotas veikimas pasitelkiant platų spektrą priemonių, išnaudojant taikinio sistemines silpnybes ir siekiant išvengti „aptikimo“ (angl. *detection*) bei atribucijos (kaltininko identifikavimo). Jos taip pat išnaudoja sąveikas tarp vidaus ir išorės saugumo, vietos ir valstybės lygmenų, nacio-

nalinio ir tarptautinio saugumo ir pan. Hibridinėmis grėsmėmis siekiama paveikti sprendimų priėmimo procesą dėl savo strateginių tikslų bei sukelti taikinio visuomenės baimę arba nerimą, skatinti nepasitikėjimą institucijomis. Vis dėlto šis ir kiti hibridinių grėsmių „kontroliniai sąrašai“ (ilgainiui hibridinių grėsmių požymių sąrašas vis ilgėjo) nepasirodydavo vertingi šviečiant visuomenę apie hibridines grėsmes ar dalyvaujant stalo pratybose. Tai lėmė faktas, kad realybėje retai kada galima nuspėti, kokios priemonės konkrečiu metu yra pasitelkiamos, kiek šis veikimas yra sinchronizuotas bei koordinuotas ir t. t. Hibridinės grėsmės tapo kovos tarp autoritarinių ir demokratinių valstybių manifestacija ir ekspertiniame diskurse. Kita vertus, galima teigti, kad hibridinės grėsmės, kaip veiksmas, gali būti skirtos destabilizuoti situaciją arba režimą bet kurioje valstybėje (Ozoliņa ir Struberga, 2023), nesvarbu, ar ji yra demokratinė, ar autoritarinė.

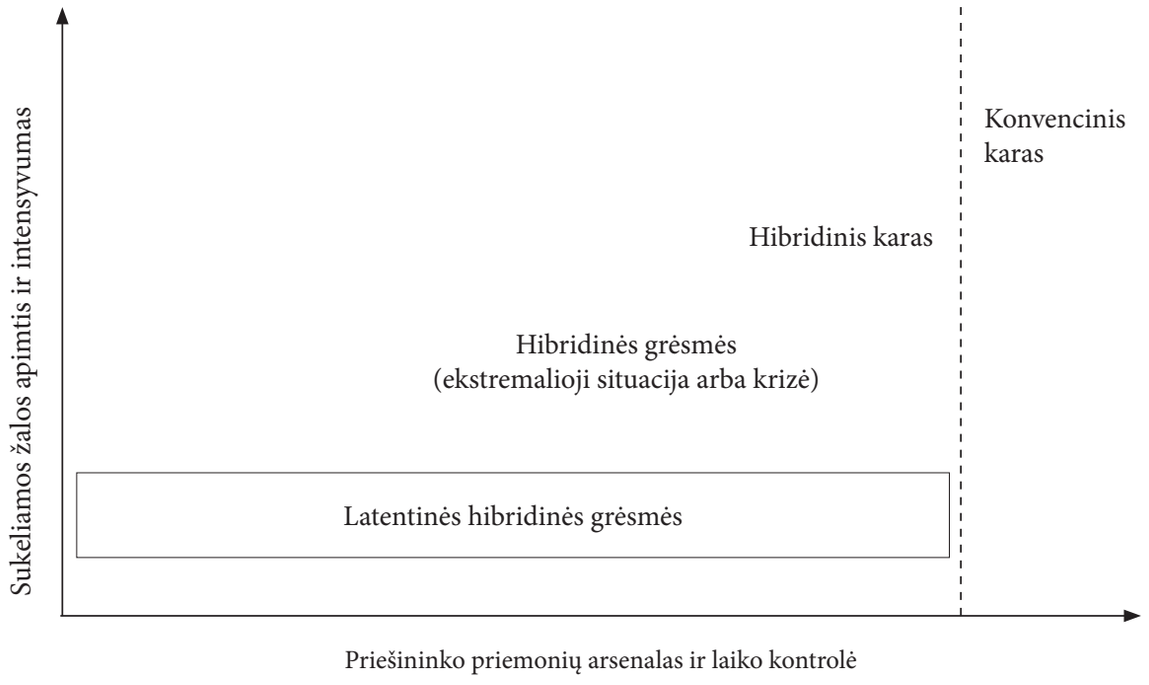
Daugelis hibridinių grėsmių dažniausiai tampa matomos tik identifikavus konkrečią žalą ir proceso atsekimo būdu nustačius priemones, kurios buvo panaudotos, kad ji pasireikštų. Būtent šiais „empirinio atsekimo ar pėdsakų nustatymo“ principais yra grįstas „Hybrid CoE“ (2021) konceptualusis modelis, kuriame išskiriama 13 hibridinių grėsmių poveikio sričių: infrastruktūra, kibernetinė erdvė, kosmosas, ekonomika, karinė / gynybos sritis, kultūra, visuomenė, viešasis administravimas, teisė, žvalgyba, diplomatija, politika, informacija. Taigi, taikinio nepasirengimas susidurti su tokio pobūdžio grėsme ir atsako priemonių stoka, siekiant sumažinti sukeliamą žalą, kylančią iš skirtingo demokratinių ir autoritarinių valstybių ir visuomenės vystymosi modelio, yra silpniausia taikinio vieta. Taigi, tokiu būdu hibridinės grėsmės sutapatinamos su žalą keliančiu autoritarinių valstybių veikimu prieš demokratines valstybes (Sanz-Caballero, 2023), o hibridinės grėsmės – *„tai plati sąvoka, apimanti daugybę veiklos rūšių: įsikišimą, įtaką, operacijas, kampanijas ir kariavimą / karą“* (Giannopoulos ir kiti, 2021).

Priešiški veikėjai, siekdami savo politinių, ekonominių ir kitų tikslų, gali taikyti platų spektrą konvencinių ir nekonvencinių, karinių ir nekarinių, teisėtų ir neteisėtų priemonių. Realybėje daugelis hibridinių grėsmių gali likti neidentifikuotos dėl jų tęstinumo ir žalos intensyvumo[7] (Weissmann, 2019), todėl sunkiai identifikuojamos hibridinės grėsmės gali būti klasifikuojamos kaip latentinės. Pavyzdžiui, politinės partijos, lobistai arba NVO, veikiančios kaip priešiškos valstybės įtakos skleidėjai, pripažįstami kaip reikšmingi iššūkiai užtikrinant saugumą ir darnų ekonominį vystymąsi (Organisation for Economic Cooperation and Development, 2024). Vidutinio arba didelio žalos intensyvumo, riboto arba plataus masto, trumpalaikės arba, mažėjant intensyvumui ir mastui (t. y. po intervencijos, kurioje taikomos krizės valdymo priemonės), trunkančios vidutinį laikotarpį hibridinės grėsmės iš esmės atitinka krizės (arba ekstremaliosios situacijos) sampratą[8]. Tokios hibridinės grėsmės pavyzdžiu tapo 2021 metais autokratinio Baltarusijos režimo sukelta nelegalios migracijos krizė Latvijos, Lie-

[7] Pavyzdžiui, žemo žalos intensyvumo, riboto arba plataus masto, bet tęstinės arba ilgalaikės hibridinės grėsmės ir pan.

[8] Lietuvoje tai apibrėžia skirtingi teisiniai režimai, t. y. taikos metas (ypatingas teisinis režimas – nepaprastoji padėtis, ekstremalioji situacija arba krizė) ir karo metas (ypatinga teisinė padėtis – karo padėtis).

tuvos ir Lenkijos pasienyje[9] (Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas, 2022). Taigi, viešosios politikos priemonių parinkimo skuba ir reakcijos greitis (laikas), reikalingas hibridinę grėsmę patiriančios valstybės atsakui sugeneruoti, gali labai skirtis, nes grėsmės sukėlėjas siekia kontroliuoti ir laiko matmenį. Apibendrinant galima teigti, kad hibridinės grėsmės yra priešiško veikėjo veiksmai, turintys keletą matmenų: instrumentų ir priemonių (tai tradiciškai pabrėžiamas hibridinės grėsmės „arsenalo" aspektas), laiko kontrolės ir žalos apimties bei intensyvumo (įskaitant galimą kaskadinį žalos efektą).

1 pav. Dvimatis hibridinių grėsmių progresijos modelis *(sudaryta autorių)*

Strateginiu lygiu hibridinės grėsmės turėtų būti pripažįstamos tik tada, kai vykstantys procesai ar reiškiniai patiria priešiško veikėjo intervenciją, yra atliekami veiksmai, sukeliantys arba skatinantys žalą. Tai, kas pasireiškia ir yra stebima skirtinguose saugumo sektoriuose ar atskirų institucijų veiklos / atsakomybės srityse gali būti sujungta ir atpažinta kaip hibridinė grėsmė tik aukščiausiu valstybės valdymo lygiu. Taigi, esminis priešiško veikėjo taikinys – ne tik suverenitetas, bet ir valstybės valdymas (angl. *governance*) bei darnus valstybės vystymasis, kuris paneigia arba apsunkina priešininko galimybes pasiekti savo tikslus. Priešiškus veikėjus imtis žalingos veiklos gali motyvuoti daugybė politinių priežasčių – nuo konkrečios naudos siekimo iki kerštо arba tiesiog destrukcinės veiklos. Rusijos Federacija taiko hibridines grėsmes kaip priemonę siekdama išlaikyti įtaką Rytų ir Vidurio Europoje, sukurti tarpusavio priklausomybę su Vakarų Europos valstybėmis. Kitos autoritarinės valstybės taip pat taiko šias grėsmes kaip bausmės arba kerštо įgyvendinimo priemonę. Tačiau hibridinės grėsmės nebūtinai yra nuosekli priešiškų veikėjų strategija. Ji dažnai yra oportunistinė, chaotiška ir daugeliu atveju netgi nesėkminga (praktiškai nėra įmanoma nustatyti, kiek ir kokio intensy-

[9] Plačiau apie šią hibridinę ataką žr. 4 skyrių.

vumo hibridinę grėsmę priešiškas veikėjas bandė sukelti, o kiek iš tiesų pavyko).

Kai Rusijos Federacija aneksavo Krymo pusiasalį ir neigė savo tiesioginį įsitraukimą į separatistinį karą Ukrainos rytuose, riba tarp taikos ir karo išnyko. Baimė dėl hibridinio karo eskalacijos ir galimo konvencinio plataus masto karo lėmė pasirinkimą nelaikyti hibridinės atakos kariniu veiksmu, įgalinančiu panaudoti karinę jėgą prieš Rusiją (Almäng, 2019). Taigi, karinės jėgos naudojimas prieš hibridinio karo taktikas naudojantį priešininką iš pradžių buvo atmestas kaip neleidžiantis tiesiogiai atsakyti į priešininko keliamas grėsmes, kurios yra susijusios tiek su vidaus, tiek su išorės saugumo aplinkomis (Lanoszka, 2016). Kitas svarbus aspektas buvo tai, kad dauguma hibridinio karo metu naudojamų taktikų siejamos su klasta, apgaule, netikėtumu ir atribucijos stoka, pasitelkiant labai platų spektrą karinių ir nekarinių priemonių. Taigi, remiantis Rusijos hibridinio karo su Ukraina pavyzdžiu, imtas kelti klausimas, kaip valstybės turėtų keisti savo gynybos strategiją, o NATO ir ES prisitaikyti prie galimos hibridinio karo grėsmės bei hibridinių grėsmių (Iancu ir kiti, 2016).

3.2. Kova su hibridinėmis grėsmėmis: nuo atgrasymo iki atsparumo

Dar COVID-19 pandemijos laikotarpiu atkreiptas dėmesys į visuomenės atsparumo įvairaus pobūdžio grėsmėms problemą. Užuot susitelkus tik į hibridinių grėsmių atpažinimą ir valstybių atsparumą joms, politinės ir ekspertinės diskusijos išsiplėtė ir ėmė labiau koncentruotis į šių grėsmių poveikį visuomenei bei jos atsparumo šioms grėsmėms konceptualizavimą (Filipec, 2021; Nyemann, 2021; de Coning 2021).

Hibridinės grėsmės yra konvencinės karinės jėgos panaudojimo sėkmingo atgrasymo padarinys (Monaghan, 2022). Priešiški veikėjai, prisitaikę prie atgrasymo strategijų (Snyder, 1970; Jervis, 1979; Gray, 1984; Jervis, 1989; Knopf, 2010; Lupovici, 2010; Zagare, 2013; Snyder, 2015; Pratt ir kiti, 2017; Prior, 2018; Wirtz ir Larsen, 2024), ėmėsi tų priemonių, kurios leidžia pasiekti politinius tikslus išvengiant bausmės. Taigi, ekspertai ėmė svarstyti, kaip veiksmingai atgrasyti hibridines grėsmes. Diskusija vyksta apie tai, ar strategija turi būti paremta siekiu atgrasyti nuo konkretaus veiksmo, t. y. priemonių panaudojimo, ar skirta atgrasyti konkrečius priešiškus veikėjus, nesvarbu, kokias priemones jie naudoja (Galeotti, 2019; Keršanskas, 2020; Sweijs ir Zilincik 2021; Monaghan, 2022). Daugumos valstybių atžvilgiu priešiški veikėjai kelia hibridines grėsmes nesiekdami fizinės jų kontrolės, t. y. jie nepasitelkia ar nenaudoja konvencinės karinės jėgos (Giannopoulos ir kiti, 2021). Dėl šios priežasties kovoje su hibridinėmis grėsmėmis nėra žinoma eskalacijos matrica.

Nors efektyviausios atgrasymo strategijos yra paremtos atgrasymo paneigiant pergalę (angl. *deterrence by denial*) ir atgrasymo bausme (angl. *deterrence by punishment*) mechanizmais, kuriuos pasitelkus siekiama atgrasyti hibridines grėsmes, tradicinės atgrasymo strategijos nelaikomos veiksmingomis (Prior, 2018). Taigi, hibridinių grėsmių atgrasymo strategija turėtų remtis siekiu sumažinti mažo intensyvumo žalą didinant atsparumą ir apskritai atgrasyti nuo didelio intensyvumo hibridinių grėsmių žalos (Keršanskas, 2020). Kova su hibridinėmis

grėsmėmis yra tęstinis procesas, kai vyksta konkurencinė kova tarp taikinio gebėjimo iš anksto identifikuoti savo silpnąsias vietas ir priešininko gebėjimo identifikuoti naujas silpnąsias vietas arba netgi jas sukurti (Weissmann ir kiti, 2021). Ši kova neturi numanomos pabaigos.

NATO, kaip karinio aljanso, pasirinkimas buvo integruoti kovą su hibridinėmis grėsmėmis į bendrą priešininkų atgrasymo politiką (Roepke ir Thankey, 2019). Pirmasis iššūkis, su kuriuo teko susidurti, – įvertinti, su kokiomis hibridinėmis grėsmėmis valstybės narės ir Aljansas susiduria. Dėl šios priežasties NATO strategija apima pasirengimą, grįstą stebėsena, aptikimu ir atribucija, atgrasymą, grįstą prevencija ir atsaku, bei gynybą tuo atveju, jeigu atgrasymas nėra veiksnus ir priartėjama prie hibridinio karo ribos (NATO, 2021). 2018 metais NATO viršūnių susitikime buvo nuspręsta, kad kova su hibridinėmis grėsmėmis yra visų pirma valstybių narių atsakomybė, o NATO įsipareigojo tik sukurti Kovos su hibridinėmis grėsmėmis paramos grupes, kurios teiktų tikslinę paramą valstybėms narėms joms paprašius (NATO, 2018). Taigi, Aljansas teikė pirmenybę atgrasymui paneigiant pergalę (angl. *deterrence by denial*), skatindamas valstybes nares didinti savo pajėgumus ir veikti prevenciškai, neleidžiant priešininkui pasiekti numatytų tikslų. 2022 metais nacionalinis sąjungininkų įsipareigojimas stiprinti atsparumą hibridinėms grėsmėms buvo įtrauktas į Madrido viršūnių susitikimo deklaraciją. Joje buvo pabrėžiama būtinybė valstybėms narėms iškelti nacionalinius atsparumo hibridinėms grėsmėms tikslus ir parengti jų įgyvendinimo planus (NATO, 2022). Kompetencija nuspręsti, kas yra laikoma hibridine grėsme, palikta valstybėms.

ES atveju atsparumas yra tiek vidaus, tiek išorės saugumo politikos pagrindas (Sørensen ir Nyemann, 2018). ES kovos su hibridinėmis grėsmėmis strategiją sudaro stebėsena, atsparumo didinimas, krizių prevencija ir valdymas bei tarptautinis bendradarbiavimas. Pirminiai ES atsparumo didinimo uždaviniai buvo kritinės infrastruktūros atsparumo didinimas energetikos, transporto, tiekimo grandinių ir kosmoso srityse (Europos Komisija, 2016). Atsparumo didinimo strategija ES išorės politikoje visų pirma buvo susieta su Rusijos informaciniais karais, vykusiais Krymo aneksijos ir karo Donbase kontekste. Kaip rezultatas 2015 metais įkurta Strateginės komunikacijos ES Rytų partnerystės šalyse grupė (angl. *East StratCom Task Force*). Vidaus politikoje atsparumas taip pat susietas su atsparumu radikalizacijai ir ekstremizmui (Europos Komisija, 2016), ir tik ilgainiui kiti aspektai ėmė dominuoti atsparumo hibridinėms grėsmėms darbotvarkėje. 2018 metais sukurtas kovos su dezinformacija planas. Ilgainiui atsparumo didinimas virto siekiu stiprinti demokratiją ES viduje ir neleisti priešiškiems veikėjams išnaudoti demokratinių sistemų silpnybių, kurios yra ir būtinos demokratijos sąlygos. Kalba pirmiausia eina apie demokratinius rinkimus, žodžio laisvę, žiniasklaidos laisvę ir t. t. (Europos Komisija, 2021; Jungwirth ir kiti, 2023). ES lygiu kovos su hibridinėmis grėsmėmis priemonių paketą (angl. *hybrid toolbox*) sudaro daugiau nei 200 priemonių (Europos Komisija, 2020). 2022 metais ES nustatė 53 pamatinius atsparumo elementus, siekiant stebėti atsparumo priemonių diegimo pažangą ES lygiu, bet tik dalis jų yra susijusios su visuomenės atsparumu (Jungwirth ir kiti, 2023).

Demokratijos sąlygomis valstybės valdymas yra glaudžiai susijęs su hibridinių grėsmių

poveikiu visuomenei, atsižvelgiant į tai, kad hibridinių grėsmių „*taikinys yra visuomenės, ne kariai*“ (Treverton ir kiti, 2018: 10). Taigi, hibridinių grėsmių atgrasymas išsiskiria priemonių hiperplėtra (angl. *hyper-extension*) ir apima visą visuomenę – tiek privatų, tiek viešąjį sektorių (Monaghan, 2022). Nors visuomenė gali būti pasitelkiama atgrasant bausme (pavyzdžiui, ekonominių ryšių nutraukimas ir prekių boikotas, kibernetinis aktyvumas), vis dėlto didžiausias dėmesys skiriamas atgrasymui paneigiant pergalę, kai siekiama sukurti visuomenės atsparumą hibridinėms grėsmėms.

Moksliniame ir ekspertiniame diskurse nėra aiškiai apibrėžtas ryšys tarp valstybės (nacionalinio) atsparumo ir visuomenės atsparumo hibridinėms grėsmėms (Jermalavičius, Martinson, Teperik, 2024; Teperi, 2023; Reznikova, 2023; Reznikova ir Korniievskyi, 2024)[10]. Taigi, nėra analizuojamas jų tarpusavio ryšys (tiesioginis vieno poveikis kitam, abipusis ryšys ar ryšys, priklausantis nuo konteksto), o terminai „valstybės atsparumas“ ir „visuomenės atsparumas“ vartojami sinonimiškai. Vis dėlto yra sutariama, kad siekiant atgrasyti priešiškus veikėjus, kurie kuria hibridines grėsmes, būtina siekti atsparumo (Hybrid CoE, 2020; Keršanskas, 2020; van Doorn ir Brinkel, 2021; Monaghan, 2022).

Skirtingos visuomenės atsparumo sampratos mažai kuo skiriasi nuo bendrinių atsparumo koncepcijų, išskiriamų atlikus sisteminę mokslinės literatūros analizę (Padan ir Gal, 2020; Qamar, 2024). Šiose sampratose pabrėžiama, kad atspariai visuomenei būdingas gebėjimas amortizuoti žalą (angl. *resistance*), t. y. pasipriešinti poveikiui, prisitaikyti taip, kad žalos poveikis būtų kuo mažesnis (angl. *adaptation*), o jei patiriama žala yra labai reikšminga – gebėti transformuotis (angl. *transformation*) (Keck ir Sakdapolrak, 2013; Hamilton, 2016; Benczur, Giovannini ir Manca, 2017; Padan ir Gal, 2020). Klausimas, koks yra praktiniu požiūriu idealus visuomenės atsparumo lygis, tokiose studijose paprastai nekeliamas. Atsparumas vertinamas tik binariniu požiūriu – jis yra arba jo nėra (Bourbeau, 2018), nors ir gebėjimas pasipriešinti neigiamam poveikiui, ir prisitaikymas, ir gebėjimas transformuotis yra kontinuumas, apimantis daug reikšmių.

Tipologiškai galima išskirti du požiūrius į visuomenės atsparumą: konservatyvų (t. y. stabilumo siekis) ir transformacinį (t. y. vystymosi siekis). Pastarasis nurodo, kad iš patirtos krizės, katastrofos, atakos ar net karo buvo pasimokyta, o įgauta patirtis tapo pagrindu pokyčiams bei inovacijoms (Anholt, van Dullemen, Santos de Carvalho, Rijbroek, Sieckelinck, Slootman, 2021; Böschen, Binder ir Rathgeber, 2019; Moya ir Goenechea, 2022). Tokiu būdu atsparumas gali būti sutapatintas su nuolatiniu kaitos procesu, kai sukuriamas „naujas normalumas“ arba „metastabilumas“ (Rogers, 2020). Taigi, socialiniuose moksluose atsparumas – tai žalos įveikimo mechanizmas, nesvarbu, ar jis pasireiškia kaip grįžimas į pradinę būseną, ar kaip prisitaikymas prie patiriamos žalos, ar kaip naujų strategijų paieška siekiant sušvelninti žalą ateityje arba jos apskritai nepatirti (Keck ir Sakdapolrak, 2013; Ungar, 2021).

[10] Atsparumas gali reikštis ir veikti tuo pačiu metu keliais lygiais – individualiu, bendruomenės ir visuomenės. Svarbu pastebėti, kad individas geografiniu požiūriu gali priklausyti vienai bendruomenei, ideologiniu ir kultūrinių įsitikinimų aspektu – kitai, o profesiniai santykiai gali jį sieti su dar kita bendruomene. Ši aplinkybė lemia, kad, pasireiškiant skirtingoms hibridinėms grėsmėms, kurioms būdinga įvairi trukmė ir žalos intensyvumas, tampa beveik neįmanoma apibendrinti visų bendruomenių ar grupių atsparumo hibridinėms grėsmėms.

Atsparumas yra *„lanksti, politiškai patogi ir intelektualiai sudėtinga sąvoka“* (Mälksoo, 2018). Moksliniame ir ekspertiniame diskurse paplitusi visuomenės atsparumo samprata siejama su „agnostine logika“ – atsparumas, kaip proaktyvi strategija, leidžia sumažinti patiriamą žalą, nesvarbu, ar ją sukėlė stichinė nelaimė, žmogaus klaida ar priešiškas veikėjas (Clarke ir Jackson, 2020). Visuomenės atsparumui būtini gebėjimai arba savybės dažniausiai yra sutapatinamos su gebėjimais, būtinais bendruomenėms susidoroti su stichinės nelaimės padariniais (Keck ir Sakdapolrak, 2013; Padan ir Gal, 2020). Atsparumo mechanizmai, įdiegti arba susiklostę kaip reaktyvus atsakas, gali turėti tiek teigiamų, tiek neigiamų ilgalaikių pasekmių.

Atsparumas hibridinėms grėsmėms neturėtų būti tik reaktyvus atsakas, jis pirmiausia ir daugiausia turėtų remtis aktyvia nuostata ir veikla. Atsparumas yra grindžiamas saugumo aplinkos analize ir priešiškų veikėjų *modus operandi* pažinimu, savo stiprybių ir silpnybių įvertinimu, ateities atakų ar grėsmių projekcija bei scenarijų generavimu. Kovos su hibridinėmis grėsmėmis kompetencijų centras (2023) akcentuoja, kad priešiški veikėjai siekia pakenkti demokratinių sistemų pagrindiniams ramsčiams ir principams trijose srityse: valdymo (teisinė valstybė ir stabilumas), paslaugų (patikimumo arba prieinamumo bei numatymo gebėjimai) ir visuomenės (teisingumo ir vienodo traktavimo jausmas, pilietinės teisės ir laisvės, politinė atsakomybė ir atskaitomybė) (Jungwirth ir kiti, 2023). Taigi, visuomenės atsparumas yra apibrėžtas kaip gebėjimas bet kokiomis sąlygomis palaikyti savo gerovę, kurios pagrindas yra socialinė sanglauda ir pasitikėjimo kultūra. Kai sąlygos tampa *„nepakeliamos, o transformacija – neišvengiama“*, tokia visuomenė išlaiko autonomiją ir gali priimti sprendimus savarankiškai (Jungwirth ir kiti, 2023: 101–102). Tiesa, tokia visuomenės atsparumo samprata neatsižvelgia į materialinius išteklius, viešąsias paslaugas ir t. t., kurių pati visuomenė sau užtikrinti negali, ypač tada, kai nėra žinoma, kiek laiko trunka *„nepakeliamos sąlygos“*. Taigi, akcentas dedamas demokratijai kaip visuomenės sanklodos išlikimo pagrindui, o ne visuomenės pagrindinėms funkcijoms ir jos išlikimui su esminėmis savybėmis, kurios išskiria konkrečią visuomenę iš kitų (Hamilton, 2016). De Coning (2021) teigia, kad visuomenė, susidurdama su hibridinėmis grėsmėmis, turėtų neprarasti savo *„vertybių, sutelktumo ir tapatybės“* – tų savybių, kurios apibrėžia visuomenės savastį. Tenka pripažinti, kad atsparumas tampa normatyvine koncepcija, ir kyla pagrįstas klausimas – ar hibridinių grėsmių prevencija turi apimti sąmoningą visuomenės transformaciją atsparios visuomenės link? Jeigu taip – ko siekiama ir kam ji turi būti iš tiesų atspari?

Priešiški veikėjai siekia, kad valstybės taikinio visuomenė nedalyvautų valstybės valdyme jokia forma, leidžiančia pasipriešinti priešininko tikslams, arba dalyvautų tokia forma ar būdais ir tais klausimais, kurie naudingi priešininkui. Taigi, visuomenė, kurios siekia priešininkas, yra abejinga ir neįsitraukianti į politinius procesus; mobilizuojasi tais klausimais, kurie palankūs priešininkui; nesugeba užtikrinti savo saugumo (tai apima informaciją, supratimą ir reagavimą į hibridinių grėsmių neigiamą poveikį, siekiant jį sumažinti, panaikinti arba veikti prevenciškai). Priešiški veikėjai pasitelkia slaptas ir atviras įtakos priemones: jie sėja sumaištį, didina susiskaldymą ir nesutarimus, telkia sau paramą ir gniuždo valią priešintis,

siekia užvaldyti elitą (Costigan ir Hennessy, 2024). Taip pat jie siekia paveikti piliečių supratimą ir įgalinti nepasitikėjimą demokratiškai išrinktomis institucijomis (Nyemann, 2021). Taigi, siaurąja prasme hibridinės grėsmės gali būti apibrėžtos kaip piktavališki užsienio veikėjų veiksmai siekiant sumažinti piliečių pasitikėjimą demokratiškai išrinktomis valdžios institucijomis, kai pasitelkiamos karinės ir nekarinės priemonės. Plačiąja prasme hibridinės grėsmės yra priešiško valstybinio arba nevalstybinio veikėjo veiksmai, kurie:

1) sukelia žalą valstybės gyvybinėms funkcijoms;

2) sukelia žalą politinių sprendimų, susijusių su valstybės interesais, priėmimui, jų efektyviam įgyvendinimui ir mažina piliečių pasitikėjimą valstybės institucijomis;

3) reikalauja koordinuotų valstybės ir / ar savivaldos institucijų bei visuomenės veiksmų, siekiant sumažinti patiriamą žalą ir užkirsti kelią tokio pobūdžio žalai ateityje.

Taigi, priešininkas gali naudoti įvairias priemones skirtingose srityse, kad galėtų valstybės taikinio atžvilgiu pasiekti du dažnai vienas kitą papildančius efektus. Pirmasis – sukurti „uždaras“ ir lengviau paveikiamas temas politinėje darbotvarkėje, t. y. viešosios politikos srityje, siekiant mažinti visuomenės galimybes kontroliuoti valstybės valdymo procesus, išlaikyti žemą korupcijos suvokimo indeksą, žemą socialinį teisingumą, didelį socioekonominį atotrūkį tarp turtingiausių ir neturtingiausių, menką politinį dalyvavimą ir pan. (žr. 3.2 skyrių). Antrasis – nutraukti visuomenės sutartį, kitaip – socialinį kontraktą, tarp valstybės institucijų ir visuomenės, taip skatinant nepasitikėjimo kultūrą, kuri tampa palankia dirva priešininkui pasiūlyti valstybės taikinio visuomenei „politinių alternatyvų“. Visuomenės sutarties tvarumas svarbus (Magnuson et al., 2022) vertinant ne tik visuomenės santykį su politine valdžia – jis taip pat nurodo socialinę sanglaudą ir takoskyras, egzistuojančias visuomenėje. Taigi priešininkas siekia sumažinti tarpusavio pasitikėjimą visuomenėje, padidinti socialines, kultūrines ir kitas takoskyras bei poliarizaciją (sukurti „visų karo prieš visus“ atmosferą), sumažinti paramą vyriausybės politikai.

Galima kelti klausimą: ar priešiški veikėjai tolimojoje perspektyvoje siekia transformuoti valstybės taikinio visuomenę sau palankia linkme? Jeigu taip, tai kokios priemonės leistų ne tik neutralizuoti šias pastangas, bet ir užkirsti kelią joms ateityje? Visuomenės atsparumas – tai nacionalinio atsparumo potencialo ir pastangų decentralizacija, kai visuomenei ir jos nariams sudaromos galimybės ir su piliečiais valstybė dalinasi atsakomybe būti atspariems. Šioje monografijoje visuomenės atsparumas hibridinėms grėsmėms yra apibrėžiamas kaip visuomenės ir valstybės valdymo silpnybių, kuriomis gali pasinaudoti priešiškas veikėjas, mažinimas, gebėjimo užtikrinti savo saugumą ir veikimą krizių atveju stiprinimas, mokymasis per savo ir kitų neigiamą patirtį, susijusią su priešiškų veikėjų sukelta žala, išlaikant pasitikėjimą demokratinėmis valdžios institucijomis.

Būtina pabrėžti, kad visuomenei iš dalies būdingas ir natūralus atsparumas hibridinėms grėsmėms. Valstybei formuojant visuomenės atsparumo hibridinėms grėsmėms strategiją, jau egzistuojantis visuomenės atsparumas gali būti tikslingai pakreipiamas ir stiprinamas. Vadinasi, valstybės institucijų valdoma ir visuomenei pateikiama informacija kartu su viešojoje

erdvėje esančia informacija sukuria prielaidas hibridinių grėsmių supratimui. Tas supratimas apima procesus, vykstančius tiek individualiu lygiu (internalizuojant informaciją), tiek grupės lygiu, kai socializacijos metu yra eksternalizuojama informacija. Informacijos pakankamumą nustato politikos formuotojai ir įgyvendintojai, orientuodamiesi į siekiamą visuomenės veikimo būdą, t. y. gebėjimą tinkamai reaguoti susidūrus su hibridinių grėsmių žala arba siekiant jos išvengti. Taigi, bendras visuomenės supratimas (angl. *understanding*) apie hibridines grėsmes yra pirminė ir būtina atsparumo joms sąlyga, lemianti reagavimą į hibridines grėsmes, siekiant minimizuoti jų neigiamą poveikį.

Lietuvos moksliniame diskurse yra paplitusi grėsmių suvokimo (angl. *threat perception*) sąvoka (Matonytė ir Morkevičius, 2009; Gečienė, 2015; Vileikienė ir Janušauskienė, 2016; Janušauskienė ir kiti, 2017a; 2017b; Lašas ir kiti, 2017; Matonytė ir kiti, 2017; Janušauskienė, 2019). Šioje monografijoje siekiama pabrėžti, kad suvokimas yra pirminė žmogaus reakcija į stimulą, kuri pasireiškia tada, kai yra sužadinamas budrumas (angl. *awareness*). Supratimas yra prasmės ir reikšmės suvokimas, nusakantis vidines sąsajas, priežastinius ryšius. Vadinasi, supratimas apibūdina ne tik suvokimo procesą, bet ir faktų tapsmą loginiais ryšiais pagrįsta sistema. Jis suteikia prielaidas *suprasti*, *paaiškinti* reiškinius ar procesus ir žinoti, kaip *veikti*, o ne tik juos atpažinti.

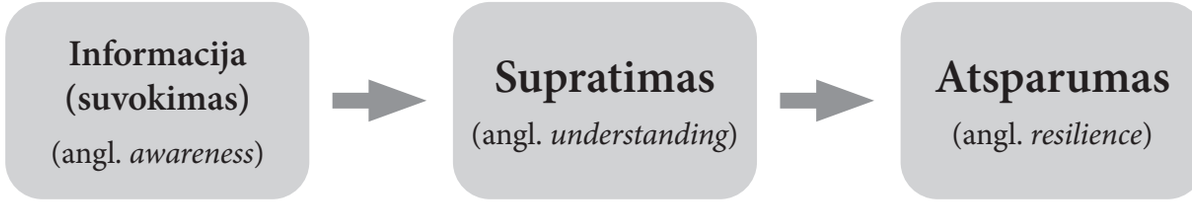
Bendras supratimas apie hibridines grėsmes gali būti kryptingai formuojamas kaip atsparumo hibridinėms grėsmėms strategijos dalis. Šios strategijos yra virš nacionalinio ir nacionalinio lygmens, taigi jos apima tarptautinių organizacijų (pavyzdžiui, NATO ir ES) hibridinių grėsmių supratimą, tiek įgaunamą, tiek perteikiamą valstybėms narėms internalizuojant ir eksternalizuojant informaciją apie hibridines grėsmes, ir valstybės institucijų supratimą apie hibridines grėsmes. Valstybės institucijos turi pasitelkti nuolatinį informavimą apie hibridines grėsmes, siekdamos įgalinti visuomenę savarankiškai atpažinti, t. y. suvokti, tokias grėsmes ir suprasti jų poveikį valstybei, institucijoms ir visuomenei. Taip valstybės institucijos visuomenei perteikia savo supratimą apie hibridines grėsmes (angl. *top-down*) ir nuo supratimo brandos priklauso, ar jis leis formuoti ir keisti visuomenės supratimą (angl. *bottom-up*) (Prior ir Hagmann, 2013; Prior ir Roth, 2014; Chandler, 2019a). Taigi, visuomenės nariai turi žinoti apie kylančias hibridines grėsmes (reiškinio arba proceso pobūdis), jų sukuriamą žalą (reikšmingumo įvertinimas), kovos su jomis būdus (problemos sprendimo dekonstravimas) ir galimas grėsmes (prognozavimo potencialas). Institucijos, pateikdamos informaciją visuomenei (tiesiogiai ir / ar per žiniasklaidos priemones), visų pirma kuria ir įtvirtina visuomenėje sąvokas, susijusias su hibridinėmis grėsmėmis. Tokiu būdu sudaromas kontekstas, leidžiantis visuomenės nariams, bendraujant tarpusavyje, dalintis informacija ir diskutuoti hibridinių grėsmių tema. Taigi, valstybės institucijų informacija tampa pati save atkurianti, o visuomenės nariai tampa ne tik informacijos vartotojais, bet ir informacijos gamintojais bei perdavėjais.

Supratimas reiškia visuomenės narių turimas žinias bei patirtį, sujungiančią visa tai į bendrą žinių apie hibridines grėsmes sistemą, leidžiančią atpažinti silpnybes, kurios gali būti išnaudotos hibridinėms grėsmėms kelti, ir pačias hibridines grėsmes (net ir be valstybės in-

stitucijų pranešimo). Visuomenės supratimas sudaro sąlygas arba pagrindą atitinkamiems veiksmams: atpažinus galimą grėsmę, pranešti apie ją atsakingoms institucijoms; suteikti būtiną informaciją kitiems visuomenės nariams; neprisidėti prie krizinės situacijos eskalavimo dėl nežinojimo; lengviau suprasti valstybės institucijų veiksmus ir / ar komunikacijos būdus bei turinį; prisidėti prie tinkamo visuomenės reagavimo krizinėse situacijose, kai sprendimų priėmimo laikas reikšmingai sutrumpėja, o klaidų tikimybė padidėja; tinkamai atstovauti savo interesams ir teikti sprendimų pasiūlymus dėl atsparumą didinančių priemonių ir t. t. Vienodai svarbu yra ir autonomiškas (savaiminis, vykstantis be valstybės institucijų iniciatyvos ir kontrolės) visuomenės narių gebėjimas reaguoti į hibridines grėsmes individualiu ir grupiniu lygiais taip, kad priešiškas veikėjas nepasiektų savo tikslų.

Gebėjimas reaguoti į hibridines grėsmes ir jų sukeltos žalos mažinimas, eliminavimas bei prevencija apima pasirengimą krizėms arba ekstremaliosioms situacijoms, sukeltoms priešiško veikėjo, naudojant karines ir nekarines priemones. Pasirengimas vertinamas pagal objektyvius rodiklius: asmenų, turinčių išvykimo krepšį arba išlikimo rinkinį, skaičius, kiek valstybė ar konkrečios teritorijos bendruomenė turi maisto, medikamentų bei degalų atsargų ir pan. Itin svarbus visuomenės saviorganizacijos gebėjimas: patirdama hibridinių grėsmių žalą, visuomenė turi gebėti „valdyti įtampą, spaudimą, ginčus, krizes ir sukrėtimus taip, kad jie neperaugtų į suirutę ir smurtą“ (de Coning, 2021). Kolektyvinės saviorganizacijos gebėjimas atspindi socialinės tvarkos poreikį ir potencialą, kai visuomenės funkcijos yra išlaikomos neapibrėžtumo ar krizių akivaizdoje be išorinio įsikišimo, t. y. valstybės institucijų įgyvendinamų veiksmų (Rogers, 2020; de Coning, 2021). Taigi, visuomenės atsparumas hibridinėms grėsmėms priklauso ir nuo individualaus, ir nuo grupinio atsparumo.

Tiesa, valstybės institucijų įsikišimo poreikis apibrėžiant visuomenės atsparumą nėra plačiai tirtas (Linkov ir kiti, 2021). Šios monografijos autorių siūlomame kelių etapų visuomenės atsparumo hibridinėms grėsmėms evoliucijos modelyje valstybės institucijos pateikia visuomenei informaciją apie hibridines grėsmes, taip perteikdamos institucinį (strateginį) supratimą apie jas (angl. awareness). Visuomenės narių supratimo branda priklauso nuo jų gebėjimo ne tik atpažinti pačias grėsmes, bet ir identifikuoti pažeidimus, galinčius jas sukelti ateityje (angl. understanding). Reikia pripažinti, kad taip suformuojamas abipusis lūkestis: valstybės institucijos tikisi visuomenės atsparumo, grįsto individualia atsakomybe ir visuomenės saviorganizacijos gebėjimais, o visuomenė turi lūkestį, kad institucijos pasitelks intervencines politines praktikas, suteikdamos žinių, išteklių ir gebėjimų (žr. 2 paveikslą).

2 pav. Visuomenės atsparumo hibridinėms grėsmėms evoliucijos modelis *(sudaryta autorių)*

Atsparumas hibridinėms grėsmėms turi daug veiksnių, kurių sąrašas nėra baigtinis ir priklauso nuo valstybės taikinio visuomenės silpnybių bei konkrečių patiriamų hibridinių grėsmių. Atsparumas hibridinėms grėsmėms apibrėžiamas ir kaip specifinių žinių bei gebėjimų, padedančių tinkamai reaguoti į hibridines grėsmes, turėjimas:

1) emocinis atsparumas (Costigan ir Hennessy, 2024) ir psichologinis atsparumas (Keenan ir kiti, 2024),

2) kritinis mąstymas, medijų raštingumas, kibernetinės higienos įgūdžiai (Filipec, 2021),

3) savigynos ar ginklo valdymo įgūdžiai, civilinės saugos žinios bei įgūdžiai ir t. t.,

4) iniciatyva ir atsakomybė, kurią individas prisiima ruošiantis galimai grėsmei (Bodas, Peleg, Stolero ir Adini, 2022).

Atsparumas hibridinėms grėsmėms apima ir kitus socialinius bei politinius veiksnius, kuriuos galima sąlygiškai suskirstyti į tam tikras kategorijas. Vis dėlto būtina akcentuoti, kad daugelis šių veiksnių tarpusavyje glaudžiai susiję, jie dažnai persidengia, o jų pačių apibrėžimo ir matavimo būdai kinta:

1. Bendro tikslo turėjimas ir bendra ateities vizija, kurie gali būti paremti:

a) nacionaline tapatybe sureikšminant kalbą, istorinę atmintį, nacionalinius simbolius ir pan. (Fjäder, 2014; Ramonaitė ir kiti, 2018; Goodwin ir kiti, 2023; Helled ir Pala, 2024; Marukhovska-Kartunova ir kiti, 2024);

b) demokratija ir žmogaus teisėmis bei politiniu dalyvavimu (Burnell ir Calvert, 1999; Van Gunsteren, 2006; Merkel ir Lührmann, 2021; Boese ir kiti, 2023; Holloway ir Manwaring, 2023; Levitsky ir Way, 2023; Lührmann, 2023);

c) konkrečių viešosios politikos problemų efektyviu sprendimu (Ross ir Berkes, 2014; Chandler, 2014; Joseph, 2018; Koliou ir kiti, 2018; Chandler, 2019b).

2. Pasitikėjimas:

a) pasitikėjimas institucijomis, atspindintis visuomenės sutarties (socialinio kontrakto) tvarumą (Canetti ir kiti, 2014; Kim, 2016; Matonytė ir kiti, 2017; Lenton ir kiti, 2022; Oh ir Lee, 2022; Chin ir kiti, 2023; O'Grady ir Shaw, 2023);

b) tarpusavio (tarpasmeninis) pasitikėjimas (Mokline ir Abdallah, 2022);

c) tarpusavio pagalba, abipusiškumo ryšiai (angl. *reciprocity*) (Waller ir Patterson, 2002; Zautra ir kiti, 2008; Harrington ir Cole, 2022);

d) solidarumas – vieningumo jausmas ir gebėjimas veikti siekiant bendro intereso (Guidi ir Andretta, 2015; Cinderby ir kiti, 2015; Vrasti ir Michelsen, 2016; Kelly ir Kelly, 2016; Prainsack, 2020; Hogan, 2020; Oana, Ronchi ir Truchlewski, 2023);

e) viltis ir optimizmas (Orr ir kiti, 2022; Kimhi ir kiti, 2023a; Kimhi ir kiti, 2023b; Kaim ir kiti, 2024).

3. Struktūriniai socialiniai veiksniai, įgalinantys bendradarbiavimą:

a) socialinis kapitalas (angl. *social capital*) – išplėtoti socialiniai vertikalūs ir horizontalūs santykiai (Putnam, 2001; Buikstra ir kiti, 2010; Aldrich, 2012; Aldrich ir Meyer, 2015; Aldrich, 2017; Sadri ir kiti, 2018; Abeling ir kiti, 2018; Anwar ir Sumpter, 2020; Aldrich ir kiti,

2021; Snyder ir kiti, 2022);

b) socialinė sanglauda (angl. *social cohesion*), apimanti socialinį mobilumą (angl. *social mobility*) ir socialinį įtraukimą (angl. *social inclusion*) (Greene ir kiti, 2015; Townshend ir kiti, 2015; Patel ir Gleason, 2018; Redshaw ir kiti, 2018; Ludin ir kiti, 2019; Aall ir Crocker, 2019; Fonseca ir kiti 2019; Bardsley ir kiti, 2021; Silveira ir kiti 2022).

4. Lyderystė:

a) tarptautinių organizacijų ir nacionalinių institucijų lyderystė krizių metu ir po jų (Välikangas, 2020; Sefer, 2022; Riggio, Newstead, 2023; Gigliotti, 2024);

b) nacionalinių institucijų lyderystė (Morris ir kiti, 2019);

c) politinė lyderystė (Kolers, 2016; Fernández-Prados ir kiti, 2021; Crosweller ir Tschakert, 2021);

d) bendruomenės lyderystė ir pasirengimas (Leykin ir kiti, 2013; 2016; Cohen ir kiti, 2013).

5. Informacijos pateikimas laiku, patikimumas, prieinamumas, suprantamumas ir komunikacija (van Zoonen, van der Meer, 2015; Cohen ir kiti, 2017; Gutteling, de Vries, 2017; Maduz ir kiti, 2019; Sakurai ir Chughtai, 2020; Montesi, 2021; Page-Tan ir kiti, 2021).

6. Ankstesnė krizių ar ekstremaliųjų situacijų patirtis, t. y. gebėjimas mokytis (Madsen ir O'Mullan, 2016; Jülich, 2018).

Priešiški veikėjai ne tik išnaudoja jau egzistuojančias problemas ar silpnąsias vietas, susijusias su valstybės taikinio visuomenės pažeidumu, bet ir gali sėkmingai pasinaudoti krizinėmis situacijomis. Pavyzdžiui, COVID-19 pandemijos metu Rusijos ir Kinijos skleidžiama propaganda bei dezinformacija apie demokratinių valstybių negebėjimą susidoroti su pandemijos padariniais taip efektyviai, kaip tai neva padarė autoritariniai režimai, destabilizavo visuomenes Vakarų pasaulyje ir didino takoskyras skleidžiant konspiracijos teorijas (VSD, 2022).

Reikia pripažinti, kad, siekiant sukelti hibridines grėsmes, gali būti panaudojama daugybė priemonių, tad potencialiai bet kas gali tapti grėsme šiuolaikinėje kompleksinėje saugumo aplinkoje, kur viršvalstybinis, nacionalinis, bendruomeninis bei individualus saugumo lygmenys yra glaudžiai ir neatskiriamai susiję. Akcentuotina, kad hibridinės grėsmės išsiskiria ne raiška, o būtent poveikiu nacionaliniam saugumui. Jos sukelia tiesioginį ir netiesioginį neigiamą efektą, kurio padariniams mažinti, šalinti ir prevencijai reikia plataus spektro atsako priemonių: karinių ir nekarinių, konvencinių ir nekonvencinių, simetrinių ir asimetrinių. Paradoksalu, bet tokio kompleksinio ir sofistikuoto atsako į hibridines grėsmes galimybes apsunkina tai, kad demokratinių valstybių sprendimo priėmimo procesas yra decentralizuotas, taigi atsakas yra taip pat hibridinis, apimantis tiek demokratinės valstybės institucijas, tiek apskritai visą visuomenę, tiek atskiras socialines grupes ir individus. Taigi, tiek institucinės strategijos ir praktikos, susijusios su hibridinių grėsmių atpažinimu, supratimu ir įveikimu, tiek visuomenės hibridinių grėsmių supratimas yra labai svarbūs siekiant sukurti hibridinėms grėsmėms atsparias demokratines bendruomenes.

4. Viešoji politika Lietuvoje hibridinių grėsmių atžvilgiu[11]

Hibridinių grėsmių supratimas ir atsparumas joms yra tiesiogiai susiję tiek su nacionaline politika, tiek su tarptautiniais santykiais. Šiame skyriuje pristatomas Lietuvos valstybės institucijų hibridinių grėsmių supratimas ir priimti viešosios politikos sprendimai, susiję su atsparumu hibridinėms grėsmėms. Taip pat aptariamos pilietinės iniciatyvos ir visuomeninės organizacijos, prisidedančios prie Lietuvos visuomenės atsparumo (ypač daug dėmesio skiriama Lietuvos šaulių sąjungai), Lietuvos hibridinių grėsmių sampratos sąsajos su atitinkama NATO, ES ir EBPO praktika.

2021 m. birželio 4 d. Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos sieną neteisėtai bandė kirsti ir buvo sulaikyti 52 asmenys. Iš pirmo žvilgsnio tai neatrodytų didelė grėsmė nacionaliniam saugumui. Į Lietuvos teritoriją neteisėtai bandę patekti Baltarusijos, Rusijos, Irako ir Sirijos piliečiai buvo autoritarinės Baltarusijos (koordinuojamos Rusijos) sąmoningai sukelto nelegalios migracijos srauto į NATO ir ES šalis – Latviją, Lietuvą ir Lenkiją – pradžia.

Kaip teigia Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas (2021), su migrantų srautu į Lietuvą bandė patekti ir asmenys, slėpę ryšius su teroristinėmis ar ekstremistinėmis organizacijomis bei dalyvavę sukarintų grupuočių, rengusių Irake išpuolius prieš NATO šalių karius, veikloje. Augančius migrantų srautus prie Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos sienų lydėjo agresyvi Rusijos ir Baltarusijos propagandos kampanija, o rugsėjo 10–16 d. Rusija ir Baltarusija organizavo karines pratybas „Zapad 2021“, kurioms Baltarusijos teritorijoje liepos mėnesį iš Rusijos buvo perdislokuoti kariai ir karinė technika. Tai ypač didino nerimą Baltijos valstybėse ir Lenkijoje, nes buvo bijoma, kad gali prasidėti tiesioginė Rusijos agresija, remiantis analogija, kai, prisidengdama karinėmis pratybomis, Rusija dar 2014 m., demonstruodama karinę galią, įvykdė Krymo aneksiją.

Lietuva, Latvija ir Lenkija, siekdamos suvaldyti krizę, prie savo sienų dislokavo karius, eikvojo išteklius kurdamos migrantų stovyklas, statydamos fizinius barjerus (Šuliokas, 2021), malšindamos riaušes (Šepetytė, 2021). Šie krizės valdymo veiksmai dar labiau skatino prie-

[11] Remiantis šio tyrimo duomenimis, parengti pranešimai buvo pristatyti šiose mokslinėse konferencijose: Europos kariuomenės ir visuomenės mokslinių tyrimų grupės (ERGOMAS) 17-ojoje konferencijoje „Naujas saugumo peizažas Europoje? Iššūkiai ir pasekmės kariuomenei ir visuomenei“ (Stokholmas, Švedija, 2024 m. birželio 30 d. – liepos 5 d.) – dr. I. Gajauskaitė „Lithuania's Riflemen's union: Story of Lithuania's Total defence through the Voices of Civil society“, Septintojoje pasaulinėje tarptautinių studijų konferencijoje „Tarptautiniai santykiai besikeičiančiame pasaulyje: tęstinumo, pokyčių ir ginčų supratimas“ (Varšuva, Lenkija, 2024 m. liepos 23-26 d.) – dr. I. Gajauskaitė „State resilience &/or/versus societal resilience to hybrid threats: Objective and subjective assessment of Lithuania's resilience“, Devintajame Zagrebo saugumo forume „NATO ir ES bendradarbiavimas - raktas atsparumo ateičiai“ (Zagrebas, Kroatija, 2024 m. spalio 10-11 d.) – dr. I. Gajauskaitė „The will to defend, fight and resist: Societal resilience to Hybrid threats in Lithuania's total defense model“.

šiškus propagandos naratyvus. Sulaikius daugiau nei 4 000 asmenų, kurie per Baltarusijos ir Lietuvos sieną neteisėtai bandė patekti į Lietuvą, ir juos apgyvendinus migrantų centruose Lietuvoje, buvo priimtas sprendimas daugiau neteisėtų migrantų neįsileisti ir juos siųsti į pasienio kontrolės punktus. Nacionaliniu lygiu buvo kreiptasi į NATO su prašymu į Lietuvą atsiųsti Kovos su hibridinėmis grėsmėmis paramos grupę.

Kita masinė hibridinė ataka Lietuvą ištiko 2023 m. spalio mėnesį, kai į 2 000 Lietuvos ugdymo įstaigų ir privataus sektoriaus įmonių elektroninio pašto dėžutes ėmė plūsti grasinantys laiškai, kad įstaigos yra užminuotos. Panaši koordinuota grasinančių laiškų ataka buvo vykdoma tuo pačiu metu ir Latvijoje bei Estijoje, tačiau reikšmingai sutrikdyti valstybių gyvenimo ir sukelti masinės visuomenės panikos šios kibernetinės ir informacinės atakos vykdytojams nepavyko.

Pastaruosius kelerius metus Lietuvos institucijų hibridinių grėsmių supratimą stiprina ne tik Ukrainos išmoktos kovos su Rusijos keliamomis grėsmėmis pamokos. Tiesioginė Lietuvos institucijų patirtis reikšmingai prisidėjo prie hibridinių grėsmių supratimo konsolidavimo. Institucijose imta kurti padalinius, kurie kasdienėje veikloje geba atpažinti hibridines grėsmes: Nacionalinis krizių valdymo centras (Vyriausybės lygiu), Atsparumo hibridinėms grėsmėms grupė Krašto apsaugos ministerijoje ir Atsparumo hibridinėms grėsmėms grupė Vidaus reikalų ministerijoje. Lietuvos patirtis pasitarnavo gilinant NATO, ES bei kitų tarptautinių organizacijų ir valstybių partnerių hibridinių grėsmių supratimą ir plečiant atsparumo šioms grėsmėms priemonių sąrašą. Lietuvos institucijų hibridinių grėsmių supratimas skatino atsižvelgti į visuomenės atsparumą informacinių karų kontekste.

4.1. Tyrimo problema, duomenys, tyrimo klausimai ir metodologija

Viešosios politikos ir institucinės raidos Lietuvoje hibridinių grėsmių atžvilgiu apžvalga yra parengta taikant kokybinę tyrimo metodologiją: fokusuotos grupės (angl. *focus group*) diskusija su Krašto apsaugos ministerijos (toliau – KAM) Atsparumo hibridinėms grėsmėms grupės atstovais, dokumentų turinio analizė, ekspertiniai interviu su Lietuvos Vyriausybės, KAM, Užsienio reikalų ministerijos (toliau – URM), Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) atstovais bei interviu su Lietuvos deleguotais ES ir NATO pareigūnais bei nevyriausybinių organizacijų (toliau – NVO) sektoriaus atstovais. Fokusuotos grupės diskusija buvo įgyvendinama pagal iš anksto parengtas gaires, joje dalyvavo 7 KAM Atsparumo hibridinėms grėsmėms grupės atstovai, įskaitant grupės vadovą. Gaires sudarė keturi blokai klausimų: pirmojo bloko klausimais siekta identifikuoti, kada ir kokiomis aplinkybėmis pirmą kartą grupės dalyviai susidūrė su sąvoka „hibridinė grėsmė“ (kontekstas, dokumentai ir t. t.), antrojo bloko klausimai skirti apibrėžti hibridinių grėsmių turinį, pavyzdžius, raišką skirtinguose saugumo sektoriuose ir t. t., trečiojo bloko klausimai skirti atsparumo hibridinėms grėsmėms politikai ir priemonėms, ketvirtojo bloko klausimais siekta apibendrinti diskusiją, išskiriant grėsmes, kurios yra Lietuvai didžiausios.

Antrojo tyrimo etapo metu atlikta kokybinė strateginių dokumentų turinio analizė, siekiant nustatyti „hibridinės grėsmės“ sąvokos turinio raidą, atsparumo didinimo gaires, šių gairių poveikį Lietuvos atsparumui (nacionaliniu ir individualiu lygiais) ir pan. Dokumentų imtis buvo sudaryta remiantis fokusuotos grupės diskusijos metu minėtais Lietuvos Respublikos, ES bei NATO dokumentais.

Trečiojo tyrimo etapo metu atlikta 16 interviu, siekiant identifikuoti, kaip hibridines grėsmes supranta skirtingų institucijų atstovai ir kaip atsparumo hibridinėms grėsmėms gairės yra įgyvendinamos praktiškai, kas sudaro Lietuvos institucinį atsparumo hibridinėms grėsmėms tinklą, kaip šios institucijos tarpusavyje koordinuoja veiklą. Asmenys, iš kurių imti interviu, yra anonimiški – nuorodos į atliktus interviu užkoduotos skaičiais, neatskleidžiant nei asmenų pareigų, nei institucijų, kurioms jie atstovauja. Remiantis šiais interviu, dokumentų analizės imtis išplėsta – pasirinkti ir Europos ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO, angl. *OECD*) aktualūs dokumentai, susiję su hibridinių grėsmių tema.

4.2. Hibridinių grėsmių supratimo ištakos Lietuvos viešojoje politikoje ir nacionalinio lygmens institucijose

2017 m. Lietuvos nacionalinio saugumo strategijoje, neminint „hibridinių grėsmių“ sąvokos, jau buvo skelbiama, kad *„karinės ir nekarinės (diplomatinės, informacinės, kibernetinės, ekonominės, energetinės, finansinės, teisinės) priemonės, nukreiptos prieš Lietuvos Respublikos nacionalinį saugumą, gali būti naudojamos išvien, siekiant paveikti labiausiai pažeidžiamas valstybės gyvenimo sritis“.* Tuo metu Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijoje Eitvydas Bajarūnas tapo pirmuoju ambasadoriumi ypatingiems pavedimams hibridinėms grėsmėms ir atsparumui, o Lietuva tapo viena iš 9 Kovos su hibridinėmis grėsmėmis kompetencijų centro valstybių steigėjų (Hybrid CoE, 2017). Remigijus Žilinskas (2017) mokslo žurnale „Politologija“ paskelbė pirmąjį mokslinį straipsnį atsparumo hibridinėms grėsmėms tema lietuvių kalba, kuriame Rusijos galios projekcija buvo įvardinta kaip išorinių hibridinio pobūdžio grėsmių generavimo šaltinis.

Nepaisant vartojamų skirtingų sąvokų (tuo metu Lietuvoje buvo geriau žinomas ir dažniau vartojamas terminas „hibridinis karas“, kuris prigijo ir paplito dėl Krymo aneksijos kontekste išpopuliarėjusios Rusijos hibridinio karo / hibridinio kariavimo koncepcijos, dar žinomos kaip „Gerasimovo doktrina“ (Galeotti, 2018), Lietuva jau buvo pažengusi kovoje su hibridinėmis grėsmėmis. Tiesa, kaip teigia skirtingų institucijų atstovai, jų veikla nepasikeitė pradėjus vartoti „hibridinių grėsmių“ terminą tarptautiniame ir nacionaliniame kontekstuose: *„Nei žvalgyba, nei analizė, nei kasdieninė veikla nesikeičia nuo to, kad kažkas pradeda ieškoti naujadarų apibūdinti tai, su kuo Lietuva susidurdavo nuolat“* (7 interviu). „Hibridinių grėsmių“ sąvoka leido kitoms euroatlantinės erdvės valstybėms (ypač nutolusioms nuo Rusijos) naujai pažvelgti į valstybėje vykstančius procesus ir atkreipti dėmesį į nepageidaujamų priešiškų veikėjų skirtinguose viešosios politikos baruose grėsmę, o Lietuvos saugumo politika net ir

po Krymo aneksijos reikšmingai nepakito.

Iki Baltarusijos sukeltos hibridinės atakos (migrantų krizės) Lietuvos institucijose vyraujančios hibridinių grėsmių sampratos dominuojantys elementai buvo informacinės atakos ir priešiškų valstybių propaganda. Lietuvos valstybės vadovai ir institucijų atstovai siekė *„informuoti NATO sąjungininkes bei Europos Sąjungos nares, kad Rusija negali būti patikima partnere būtent dėl naudojamų plataus spektro priemonių, keliančių žalą ne tik nacionaliniam saugumui, bet ir euroatlantinės erdvės vienybei“* (12 interviu). Pasak vienos institucijos atstovo, *„nors Lietuva 2004 m. tapo NATO ir ES nare, Lietuvos visuomenė gyveno informaciniame ir kultūriniame Rusijos lauke“.* Taigi integracija į euroatlantinę bendruomenę galėjo įvykti tik sumažinus Rusijos *„psichologinę įtaką“* Lietuvoje. Dėl šios priežasties Lietuvos atstovai NATO siekė perteikti įgytą Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamento patirtį kovoje su propaganda ir dezinformacija. Ne visada šios pastangos NATO sąjungininkių būdavo vertinamos teigiamai*: „Propaganda ir dezinformacija asocijavosi su Šaltuoju karu, o sąjungininkai pabrėždavo – karas baigėsi, dabar nauja era. Mes atsakydavom – metodai nepasikeitė“* (1 interviu).

Informacinis saugumas ir atsparumas informacinėms atakoms bei propagandai tapo Lietuvos institucijų „ekspertizės sritimi“, įgalinančia užkardyti hibridines grėsmes kitose srityse. Viešuosiuose debatuose iki 2020 m. visuomenės atsparumas hibridinėms grėsmėms buvo tapatinamas su valstybės institucijų ir visuomeninių organizacijų pastangomis kovoti su priešiškų veikėjų propaganda ir dezinformacija. Visuomenės atsparumas informacinėje srityje buvo reikšmingas siekiant stiprinti nacionalinį saugumą: *„Politiniams sprendimams buvo reikalingas visuomenės palaikymas, o tam visų pirma reikėjo, kad piliečiai išrinktų politikus, norinčius tuos sprendimus priimti“* (6 interviu). Visų pirma, reikėjo politinės valios įgyti energetinę nepriklausomybę nuo Rusijos, o ilgainiui sustiprinti ir kitas saugumo sritis.

2014 m. Klaipėdos jūrų uoste jau veikė suskystintųjų gamtinių dujų laivas-saugykla „Independence“. Jo atsiradimas užbaigė Rusijos gamtinių dujų tiekimo Lietuvai per Baltarusiją monopoliją ir manipuliacijas dujų kainomis siekiant sukelti politinį spaudimą ir paveikti Lietuvos priimamus sprendimus Rusijos atžvilgiu. Šis laivas-saugykla sutartinai visų institucijų atstovų įvardintas kaip strateginis laimėjimas užkardant hibridines grėsmes ir padarant energetikos sektorių vieną atspariausių joms. Paminėtinas ir 2016 m. įkurtas bei sėkmingai veikiantis Nacionalinis kibernetinio saugumo centras, atsakingas už bendrą kibernetinių incidentų valdymą, kibernetinio saugumo reikalavimų įgyvendinimo stebėseną ir kontrolę bei ypatingos svarbos informacinės kritinės infrastruktūros kibernetinį saugumą. 2018 m. „Lietuvos metinėje strateginėje apžvalgoje“, Eitvydo Bajarūno ir Vytauto Keršansko publikuotame straipsnyje „Hibridinės grėsmės: turinio, keliamų iššūkių ir priemonių įveikti jas analizė“, Nacionalinis kibernetinio saugumo centras ir suskystintųjų dujų terminalas „Independence“ taip pat minimi kaip sprendimai, užtikrinantys atsparumą hibridinėms grėsmėms (Bajarūnas ir Keršanskas, 2018). Bet svarbu tai, kas galbūt anuomet nekrito į akis, – sprendimai, susiję su Lietuvos energetiniu saugumu, buvo priimti nepaisant priešiškų veikėjų koordinuotų pa-

stangų sutrukdyti.

Gynybos politikos kontekste hibridinės grėsmės ir hibridinis karas nebuvo siejami tik su 2014 m. Rusijos įvykdyta Krymo aneksija. Ekspertai, dirbantys krašto apsaugos sistemoje, teigia, kad Rusijos karas su Sakartvelu ir Abchazijos bei Pietų Osetijos „nepriklausomybės paskelbimas“ paskatino atkreipti dėmesį į galimus hibridinių karų scenarijus Baltijos valstybėse. Taigi, *„mums jau 2008 metais buvo aišku, kad Rusija sieks išlaikyti savo įtaką kaimyninėse valstybėse pasitelkdama visas įmanomas priemones, įskaitant ir hibridines taktikas“* (2 interviu). Taip pat kariuomenės atstovas prisiminė, kad būtent „hibridinių grėsmių“ sąvoką išgirdo *„pirmą kartą NATO koridoriuose, kai Rusija, siekdama sustabdyti Sakartvelo stojimą į Aljansą, panaudojo karinę jėgą“*. Šio karinės jėgos panaudojimo atveju išskirtinis veiksnys – Rusijos formuojamas įvaizdis, kad ji siekia atkurti taiką gindama separatistinio Sakartvelo regiono Pietų Osetijos gyventojus, kuriems iki karinio konflikto buvo suteikta Rusijos pilietybė. Taigi, ši karinė invazija ir kitos valstybės teritorijų faktinė okupacija taip pat buvo užmaskuota, prisidengiant taikos palaikymo tikslais. Lietuvoje, kaip teigia gynybos ir saugumo institucijų atstovai, po Rusijos karo su Sakartvelu 2008 m. imta laikyti, kad rusakalbių „dvasinis ryšys“ su didžiąja tėvyne Rusija yra hibridinė grėsmė. Imtasi veiksmų didinant šios visuomenės grupės ir kitų grupių atsparumą. Siekiant apriboti Rusijos skleidžiamą propagandą, buvo uždrausta Lietuvoje transliuojamų kanalų, kurie skleidė propagandą ar kurstė karą, veikla. Ilgainiui susitelkta ir į kitas priemones: medijų raštingumo skatinimą, alternatyvių informacijos šaltinių rusų kalba pateikimą ir pan.

4.3. Atsparumo hibridinėms grėsmėms samprata Lietuvos strateginiuose dokumentuose

2021 m. Seime tvirtinant Nacionalinio saugumo strategiją, turėjusią pakeisti nuo 2017 m. galiojusią, saugumo aplinka buvo gerokai pasikeitusi. Lietuva buvo beišgyvenanti COVID-19 pandemiją, Baltarusijos autoritarinis režimas, siekdamas destabilizuoti demokratines kaimynines valstybes, naudojo instrumentalizuotą nelegaliąją migraciją, Vladimiras Putinas buvo pateikęs tris ultimatumus JAV bei NATO (veto Ukrainos ir Sakartvelo narystei NATO, jokių karinių bazių valstybėse ir „atitraukti karinę infrastruktūrą“ iš Aljanso valstybių, tapusių narėmis po Šaltojo karo pabaigos) ir telkė karines pajėgas prie Ukrainos sienų. Likus keliems mėnesiams iki Rusijos plataus masto invazijos į Ukrainą, Lietuvos nacionalinio saugumo strategijoje patvirtinti trys saugumo politikos ramsčiai: pasirengimas valstybės gynybai (t. y. visuotinės gynybos modelio plėtra), valstybės ir visuomenės atsparumo didinimas (t. y. kova su hibridinėmis grėsmėmis) ir Lietuvos interesus atitinkančios tarptautinės saugumo sistemos užtikrinimas (t. y. saugumo ir gynybos bendradarbiavimas). Ši strategija yra pirmasis nacionalinio lygmens strateginis dokumentas, kuriame apibrėžtos hibridinės grėsmės ir atsparumas.

Hibridinės grėsmės Nacionalinio saugumo strategijoje (2021) apibūdintos kaip priešiški valstybių veiksmai, kuriais siekiama paveikti politinius, socialinius ir ekonominius procesus

Lietuvoje. Pabrėžtina, kad šie veiksmai atliekami tokiu būdu, jog juos būtų sunku atpažinti ir, žinoma, į juos tinkamai atsakyti. Taigi, nors strategijoje yra minimi valstybiniai ir nevalstybiniai karinių ir nekarinių grėsmių šaltiniai, prioritetas buvo teikiamas būtent valstybiniams šaltiniams – Rusijai, Baltarusijai bei Kinijai, o Rusija buvo tiesiogiai įvardinta kaip įgyvendinanti savo imperialistines ambicijas *„karinėmis ir kitomis nekonvencinėmis hibridinėmis priemonėmis“*. Atsparumas šiame kontekste buvo susietas su tokių priešiškų veiksmų atgrasymo, paneigiant pergalę, strategija (angl. *deterrence by denial*):

1) be didelių pasekmių atlaikyti bet kokį sutrikimą – tai reiškia, kad valstybė ir visuomenė gali efektyviai reaguoti į krizę, kad jos poveikis būtų kuo mažesnis;

2) kuo greičiau po sutrikimo grįžti į pirminę būklę arba atkurti pagrindines funkcijas ir paslaugas, kurios buvo sutrikdytos;

3) greitai prisitaikyti prie pakitusių aplinkybių, tai yra modifikuoti veiklos būdus ar strategijas atsižvelgiant į patirtus sutrikimus.

Atgrasymo sėkmė buvo susieta ne tik su valstybės, instituciniu bei privataus sektoriaus įstaigų (pavyzdžiui, verslo) atsparumu, bet ir su visuomenės atsparumu. Nacionalinio saugumo strategijoje (2021) galima išskirti šešias sritis, kuriose buvo siekiama padidinti visuomenės atsparumą: krizių valdymo, kibernetinio ir informacinio saugumo, priešiškos užsienio valstybių žvalgybos veiklos užkardymo, terorizmo ir ekstremizmo užkardymo, kovos su korupcija bei visuomenės poliarizacijos mažinimo. Suformuoti uždaviniai gali būti interpretuojami taikant visuomenės atsparumo veiksnių sąrašą (žr. 3.2 skyrių) ir atskleidžia, kad institucinė hibridinių grėsmių samprata yra grindžiama Lietuvos visuomenės psichologiniu atsparumu (įskaitant medijų raštingumą, kibernetinės higienos įgūdžius ir pan.), materialiu pasirengimu ekstremaliosioms situacijoms bei krizėms, pasitikėjimu, socialiniu kapitalu ir bendro tikslo turėjimu, bendra ateities vizija, paremta nacionaline tapatybe. Ši atsparumo hibridinėms grėsmėms samprata apėmė veiksnius, skatinančius atsparumą tiek latentinėms, tiek krizės lygį siekiančioms hibridinėms grėsmėms, bet netrukus dėl Rusijos plataus masto invazijos į Ukrainą Lietuvos visuomenės pasirengimas visuotinei gynybai nustelbė taikos meto atsparumo sampratą.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020–2024 m. programa numatė, kad piliečių atsparumas hibridinėms ir konvencinėms (karinėms) grėsmėms apima patriotiškumą, pasiryžimą prisidėti prie šalies gynybos ir tam reikalingos informacijos bei įgūdžių turėjimą (aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa „Projektas: Piliečių atsparumas ir aktyvus dalyvavimas stiprinant nacionalinį saugumą“, 2020). Neatsitiktinai Lietuvos Respublikos piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategija ir jos įgyvendinimo planas tapo visuomenės atsparumą apibrėžiančia paradigma. Štai Lietuvos Respublikos mobilizacijos ir priimančiosios šalies paramos įstatymas bei Lietuvos Respublikos krizių valdymo ir civilinės saugos įstatymas tapo pagrindu plėtoti valstybės (ir jos institucijų) atsparumo hibridinėms grėsmėms pajėgumus, įtraukiant ir visuomenę (Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa „Projektas: „Koordinuotas valstybės institucijų atsakas į nacionalinio

saugumo grėsmes“; „Projektas: Veiksminga krizių ir ekstremaliųjų situacijų valdymo sistema“, 2020). Apibendrinant galima teigti, kad valstybės institucijų atsparumo hibridinėms grėsmėms supratimą apibūdina *Visuotinės gynybos koncepcija, apimanti ginkluotą ir neginkluotą pilietinį pasipriešinimą, civilinė sauga ir krizių bei ekstremaliųjų situacijų valdymas.*

Strateginiu instituciniu lygiu hibridinės grėsmės samprata išlieka probleminė. Pavyzdžiui, Lietuvai plėtojant Visuotinės gynybos koncepciją, ryškėja konkreti tendencija – pilietinis ginkluotas ir neginkluotas pasipriešinimas yra sutapatinamas su visuomenės atsparumu hibridinėms grėsmėms. Tai sudaro įspūdį, kad hibridinės grėsmės yra labiau siejamos su hibridiniu karu, ilgainiui išaugančiu į konvencinį karinį konfliktą ir pasipriešinimą okupuotoje priešo teritorijoje (angl. *resistance*). Dėl šios priežasties piliečiai gali netgi nesuprasti, kad dauguma hibridinių grėsmių pasireiškia ne tada, kai prasideda kariniai veiksmai. Šia samprata susiaurinama hibridinių grėsmių įvairovė, pabrėžiant priešiško veikėjo siekį kontroliuoti teritoriją, nors suvereniteto pažeidimas kitomis priemonėmis ir kišimasis į valstybės valdymą yra labiau tikėtini. Taip pat visuomenės atsparumo vertinimas supaprastinamas iki visuomenės apklausose pateikiamų kelių klausimų, pavyzdžiui, apie slėptuvių ir priedangų atpažinimą, išvykimo krepšio turėjimą ar pasiryžimą ginti šalį, o kiti svarbūs atsparumo veiksniai, pavyzdžiui: tarpusavio pasitikėjimas, lyderystė, saviorganizacija ir t. t. (žr. 3.2 skyrių), nėra įtraukiami į visuomenės atsparumo sampratą.

Hibridinės grėsmės sutapatinimas su krize arba ekstremaliąja situacija neleidžia pastebėti latentinių hibridinių grėsmių. Dauguma Lietuvos visuomenės reaguoja į hibridines grėsmes tik tada, kai sukeliamos žalos mastas yra reikšmingas, bet nepastebi istorinių faktų iškraipymo, nusišalina nuo bendruomeninės veiklos, nereikalauja institucijų atskaitomybės už priimamus sprendimus ir t. t. Civilinės saugos pratybų metu NVO ir savivaldos atstovai yra įtraukiami į branduolinio incidento Baltarusijos atominėje elektrinėje Astrave scenarijus, tačiau jie retai kada susimąsto apie „TikTok“ psichologinės priklausomybės padarinius kritiniam mąstymui bei kognityviniams gebėjimams.

4.4. Lietuvos institucijos, atsakingos už atsparumą hibridinėms grėsmėms

Konkrečių institucijų hibridinių grėsmių supratimas atsiskleidžia per jų veiklą. Daugelis atsparumo hibridinėms grėsmėms iniciatyvų ir institucinių sprendimų yra priimami iškilus poreikiui. Pavyzdžiui, KAM ir VRM reagavo į migrantų krizę pasienyje, siekdamos užkirsti kelią eskalacijai iki karinės jėgos panaudojimo, o dėl grasinančių elektroninių laiškų Nacionalinis krizių valdymo centras (toliau – NKVC) viešojoje erdvėje tapo atpažįstamas kaip institucija, svarbi kovoje su hibridinėmis grėsmėmis.

Nacionaliniu lygiu Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir atskiros ministerijos yra atsakingos už hibridinių grėsmių keliamos žalos mažinimą bei prevenciją. Be jų, vadovaudamasi Lietuvos Respublikos krizių valdymo ir civilinės saugos įstatymu (2023 m. aktuali redakcija), Nacionalinio saugumo komisija teikia Vyriausybei, valstybės institucijoms ir įstaigoms pasiū-

lymus dėl veiksmų ir priemonių, skirtų įvairioms grėsmėms mažinti arba jas šalinti, taip pat teikia Vyriausybei pasiūlymus dėl pasirengimo, prevencijos, reagavimo į krizes bei ekstremaliąsias situacijas ir jų padarinių šalinimo užduočių skyrimo ministerijoms, kitoms valstybės ir savivaldybių institucijoms bei įstaigoms. Vis dėlto nacionaliniu lygiu NKVC yra svarbiausia institucija, atliekanti grėsmių stebėseną bei vertinimą ir teikianti Nacionalinio saugumo komisijai bei Vyriausybei siūlymus dėl jų valdymo priemonių.

NKVC yra pagrindinis sprendimų planavimo forumas, kai hibridinės grėsmės sukelta žala įgauna kelias savivaldybes apimančios ekstremaliosios situacijos mastą ar išauga į krizę. NKVC veikla apima grėsmių analizę ir vertinimą visą parą, krizės ar valstybės lygio ekstremaliosios situacijos prevenciją, valdymo planavimą ir organizavimą (tai padeda atlikti Jungtinė grėsmių prevencijos ir krizių valdymo grupė, sudaryta iš valstybės institucijų ir įstaigų atstovų) bei strateginės komunikacijos koordinavimą kilus krizei arba ekstremaliajai situacijai. NKVC yra atsakingas ir už krizių valdymo pratybų organizavimą tiek valstybės, tiek tarptautiniu lygiu (pavyzdžiui, NATO krizių valdymo pratybos „CMX 2023“), jis koordinuoja bendradarbiavimą su tarptautiniais partneriais krizių valdymo srityje. Labai svarbus vaidmuo kovoje su hibridinėmis grėsmėmis tenka ir Valstybės saugumo departamentui. Jis renka, analizuoja ir pateikia sprendimų priėmėjams ir kitoms institucijoms, įskaitant NKVC, informaciją apie rizikos veiksnius, pavojus ir grėsmes nacionaliniam saugumui, įskaitant ir hibridines grėsmes.

KAM, vadovaudamasi Krašto apsaugos ministro 2021–2024 m. gairėmis, patvirtintomis krašto apsaugos ministro 2021 m. birželio 1 d. įsakymu Nr. V-385 „Dėl Krašto apsaugos ministro 2021–2024 m. gairių patvirtinimo“, ėmėsi plėtoti veiklas, susijusias su hibridinių grėsmių prevencija ir jų žalos mažinimu. 2021 m. KAM įkurta Atsparumo hibridinėms grėsmėms grupė, kuri analizuoja, vertina ir teikia pasiūlymus dėl hibridinių grėsmių, susijusių su teisiakove (angl. *lawfare*), informacinėmis operacijomis, kibernetinėmis operacijomis, energetiniu saugumu, žvalgyba, kinetinėmis operacijomis KAS, rengia pratybas bei mokymus. Atsparumo hibridinėms grėsmėms grupės veikla yra artimai susijusi su Antrojo operatyvinių tarnybų departamento (karinės žvalgybos), Nacionalinio kibernetinio saugumo centro, Mobilizacijos ir pilietinio pasipriešinimo departamento, Lietuvos kariuomenės (ypač Strateginės komunikacijos departamento ir Specialiųjų operacijų pajėgų) veiklomis, nukreiptomis prieš hibridines grėsmes. Bendradarbiaudama su LKA, Atsparumo hibridinėms grėsmėms grupė inicijavo Atsparumo hibridinėms grėsmėms kursus, skirtus valstybės tarnautojams ir KAS atstovams, kurie profesinėje veikloje ir atlikdami paskirtas užduotis susiduria su hibridinių grėsmių apraiškomis.

Mobilizacijos ir pilietinio pasipriešinimo departamentas, atsakingas už mobilizacijos vykdymą, taip pat prisideda prie pilietinio ir patriotinio ugdymo taikos metu, siekdamas užtikrinti KAS, įvairių institucijų bei įstaigų ir NVO bendradarbiavimą šioje srityje. Kartu su tam tikrų įgūdžių formavimu ir valios priešintis stiprinimu siekiama didinti piliečių atsparumą užsienio žvalgybos veiklai, dezinformacijai, propagandai ir kibernetinėms atakoms („Koks Tavo vaidmuo valstybės gynyboje?“, 2024). Mobilizacijos ir pilietinio pasipriešinimo departamentas skatina visuomenės ir individų atsparumą organizuodamas šviečiamąsias veiklas,

kursus, pamokas, kuriose stiprinamas ir atsparumas hibridinėms grėsmėms.

VRM – institucija, vadovaujanti ekstremaliosios situacijos valdymui. 2023 m., Baltarusijos sukeltos migrantų krizės metu, VRM pristatė „Atsparumo hibridinėms grėsmėms gaires“, kurios remiasi išcentriniu poveikiu: VRM sistemos atsparumas ir parengtis turi tiesioginį poveikį valstybės atsparumui, nes būtent šiai ministerijai pavaldžios įstaigos: Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba, Policijos departamentas, Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas, Valstybės sienos apsaugos tarnyba, Viešojo saugumo tarnyba, Migracijos departamentas ir kt., yra svarbios kovojant su įvairiomis hibridinėmis grėsmėmis, įskaitant nelegaliąją migraciją, terorizmą, kritinės infrastruktūros sabotažą, organizuotą nusikalstamumą, informacines operacijas ir kitas žalingas veiklas, neapimančias karinės jėgos panaudojimo grėsmės. Gaires apima 10 sričių ir 20 atsparumo krypčių ir jos sudaro pagrindą ne tik identifikuoti pažeidumus, esančius vidaus reikalų sistemoje, ir juos pašalinti, bet ir tinkamai pasirengti krizių valdymui. Pirmą kartą Lietuvos policijos antiteroristinių operacijų rinktinės „Aras“, Viešojo saugumo tarnybos Operatyvaus reagavimo kontratakos komandos (ORKA) ir Valstybės sienos apsaugos tarnybos Specialiosios paskirties skyriaus pareigūnai, vadovaudamiesi Atsparumo hibridinėms grėsmėms gairėmis, taktinėse pratybose „Sąveika 2023“ mokėsi veikti integraliai reaguojant į pasienyje kylančias hibridines atakas, susijusias su terorizmo grėsme. Tokio pobūdžio pratybomis yra siekiama didinti pajėgų sąveiką taktiniame lygmenyje. Taip pat VRM skatina bendrą hibridinių grėsmių supratimo ir jų atpažinimo metodologijos diegimą bei pareigūnų ir visuomenės švietimą.

Ypatingą vietą valstybės ir visuomenės atsparumo sistemoje užima parengties pareigūnai, kurių pagrindinė funkcija yra civilinės saugos užtikrinimas: ekstremaliųjų situacijų ir evakuacijos planų rengimas, priedangų tinklo plėtra, civilinės saugos pratybų organizavimas, visuomenės mokymas, kaip pasirengti ekstremaliosioms situacijoms, ir pan. Šie pareigūnai (Dėl parengties pareigūnų pareigybių, 2023) turi eiti pareigas visose ministerijose, savivaldybėse bei jų įstaigose. Pareigūnai yra rengiami įtraukiant į mokymų medžiagą hibridinių grėsmių sampratą ir veikimą joms pasireiškus. Parengties pareigūnai taip pat yra svarbūs užtikrinant valstybės institucijų ryšį su visuomene ir NVO krizių prevencijos bei krizių ar ekstremaliųjų situacijų valdymo srityse (Lietuvos Respublikos socialinės ir darbo apsaugos ministro įsakymas „Dėl pasirengimo civilinės saugos pratyboms ir jų vykdymo“, 2023). Rengiant parengties pareigūnus, supažindinama su hibridinių grėsmių samprata, organizuojami mokymai ir seminarai kovos su hibridinėmis grėsmėmis tema.

Apibendrinant galima teigti, kad institucijų, susijusių su hibridinėmis grėsmėmis, steigimas ir veikla susiję su konkrečiu poreikiu spręsti Baltarusijos sukeltą migrantų krizę pasienyje. Taip „hibridinių grėsmių“ sąvoka imta plačiau vartoti ne tik krašto apsaugos ar vidaus reikalų srityse, bet ir Vyriausybės lygiu. Kitos institucijos taip pat buvo įtrauktos į veiklas, susijusias su hibridinių grėsmių prevencija bei valdymu.

4.5. Hibridinės grėsmės ir Lietuvos nevyriausybinis bei akademinis sektoriai

Lietuvoje NVO veikia jau seniai ir hibridinės grėsmės jas tik dar labiau suaktyvino. Lietuvos institucijos itin svarbiomis laikė pirmąsias NVO, veikusias kovojant su Rusijos propaganda ir dezinformacija: Demaskuok.lt, Debunk.eu, Pilietinio atsparumo iniciatyva (angl. *Civic Resilience Initiative*). „Lietuvos elfai“ – pilietinė iniciatyva, kovojanti su dezinformacija, susilaukė ypatingo Lietuvos institucijų ir visuomenės dėmesio. Atsparumui hibridinėms grėsmėms tapus integralia visuotinės gynybos modelio dalimi, svarbų vaidmenį ėmė vaidinti krizių valdymui bei mobilizacijai reikšmingos šios organizacijos: Raudonasis Kryžius, „Caritas“, „Maisto bankas“. Ypač svarbus tampa bendradarbiavimas su nacionaline skėtine organizacija – Nacionaline nevyriausybinių organizacijų koalicija, vienijančia 15 kitų skėtinių Lietuvos NVO, kurių veikloje dalyvauja daugiau nei pusė milijono gyventojų. Nacionalinė nevyriausybinių organizacijų koalicija įgyvendino įvairius projektus, susijusius su visuomenės atsparumo stiprinimu: „Nevyriausybinių organizacijų galia pilietiniam atsparumui“, „Atsparios NVO – stipri visuomenė“, „NVO atsparumo veiksmų planas“ (angl. *„NGO Roadmap to Resilience“*) ir kt. Koalicijos nariai taip pat aktyviai prisideda prie Lietuvos Respublikos piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategijos tikslų įgyvendinimo ir skatina bendradarbiavimą su pasaulio lietuviais. NVO atstovų pastangomis, siekiant diegti NVO Rusijos kare su Ukraina išmoktas pamokas, į krizių valdymo pratybas kaip statistai buvo įtraukti neįgalūs asmenys.

Kaip konstatavo NATO Kovos su hibridinėmis grėsmėmis grupė, kurios nariai lankėsi Lietuvoje nelegalių migrantų krizės metu, „kad nugalėtum tinklą, turi turėti tinklą“. Šiuo metu tinklas yra besiformuojantis, ir silpniausi ryšiai ne horizontalūs, o būtent vertikalūs. Pavyzdžiui, sunku atsakyti, kokia yra reali NVO įtrauktis ir kiek valstybės sprendimai atliepia jų informacinius ir įgūdžių poreikius. Pasak NVO atstovų (9 ir 10 interviu), Lietuvos institucijų tinklas, koordinuojantis kovą su hibridinėmis grėsmėmis ir skatinantis visuomenės atsparumą joms, neturi ilgalaikės bendros strategijos, apimančios visas institucijas ir visą visuomenę (angl. *Whole of Government and Whole of Society*). Valstybės institucijų siunčiama žinutė yra chaotiška ir neleidžia remiantis konkrečiais pavyzdžiais visuomenei atsakyti į klausimą, kaip galima atpažinti hibridines grėsmes ir tinkamai reaguoti, nelaukiant valstybės institucijų nurodymų ir sprendimų. Dėl šios priežasties NVO sektorius siekia glaudžiai bendradarbiauti su akademine bendruomene.

Akademinė bendruomenė taip pat yra svarbi visuomenės atsparumo hibridinėms grėsmėms atrama. Ji ne tik įgyvendina įvairias visuomenės švietimo iniciatyvas, bet ir vykdo tyrimus. 2023 m. Lietuvos mokslo taryba paskelbė konkursinę prioritetinių mokslinių tyrimų programą „Visuomenės atsparumo stiprinimas ir krizių valdymas šiuolaikinių geopolitinių įvykių kontekste“, kurios tikslas – nustatyti visuomenės atsparumo ir krizių valdymo prielaidas, veiksnius, galimybes bei trikdžius ir teikti tyrimais grįstas rekomendacijas Vyriausybei (Lietuvos mokslo tarybos pirmininko įsakymas „Dėl konkursinės prioritetinių mokslinių tyrimų programos „Visuomenės atsparumo stiprinimas ir krizių valdymas šiuolaikinių

geopolitinių įvykių kontekste“ patvirtinimo“, 2023).[12] Beveik 4 mln. eurų skirta 21 projektui finansuoti. Tyrimai apima tokias temas, kaip, pavyzdžiui, „Lietuvos valdžios institucijų atsakas į daugialypę krizę 2021–2025 m. laikotarpiu“ ar „Lietuvos socialinės ir gynybos politikų sankirtos: socialiai pažeidžiamų grupių atsparumas hibridinėms grėsmėms“.

Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020–2024 m. programoje visuomenės atsparumas hibridinėms grėsmėms ir visuotinės gynybos įgyvendinimas buvo tiesiogiai susietas su Lietuvos šaulių sąjunga: *„Sieksime maksimaliai išnaudoti Lietuvos šaulių sąjungos potencialą ugdant visuomenės pilietiškumą ir patriotizmą, valią gintis, stiprinant atsparumą šiuolaikinėms grėsmėms, užtikrinant organizuotą dalyvavimą ginkluotoje gynyboje ir neginkluotame pilietiniame pasipriešinime.“* (Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, „Projektas: Piliečių atsparumas ir aktyvus dalyvavimas stiprinant nacionalinį saugumą“, 240.1 punktas, 2020). Lietuvos šaulių sąjunga yra paramilitarinė organizacija, kuri ne tik stiprina Lietuvos gynybinius pajėgumus, sutelkdama aktyvius piliečius galimam pilietiniam ginkluotam ir neginkluotam pasipriešinimui, bet skatindama nacionalines tradicijas ir istoriją, atlieka svarbų vaidmenį išsaugant Lietuvos kultūrinį tapatumą. Taip pat, vykdydama bendruomeninę veiklą ir jaunimo programas, Šaulių sąjunga puoselėja socialinę sanglaudą ir skatina savanorystę, aktyviai bendradarbiauja su kitomis NVO (Lietuvos Respublikos Lietuvos šaulių sąjungos įstatymas, 1997). Beje, Šaulių sąjunga turi narių išeivijoje, kurie, esant poreikiui, kartu su URM telktų tarptautinės bendruomenės paramą valstybei ir prisidėtų prie valstybės valdymo tęstinumo užsienio valstybėje karo atveju (Lietuvos šaulių sąjunga, 2023).

Po Krymo aneksijos ir Rusijos plataus masto invazijos Ukrainoje į Lietuvos šaulių sąjunga įstojo daug aktyvių piliečių. Šiuo metu yra apie 14 000 narių (įskaitant jaunuosius šaulius nuo 11 iki 18 amžiaus). Ši organizacija taip pat teikia pagalbą Valstybės sienos apsaugos tarnybai (toliau – VSAT) (migrantų krizės metu), policijai (COVID-19 pandemijos metu) ar civilinės saugos pajėgoms – susidarius ekstremaliajai situacijai, bet prasidėjus karui, šaulių koviniai būriai rems Lietuvos kariuomenę ir bus atsakingi už kritinės infrastruktūros apsaugą, viešosios tvarkos bei saugumo palaikymą ir pan.

Lietuvos visuomenei žinoma Šaulių sąjungos švietėjiška veikla (pavyzdžiui, jos rengiami Pilietiškumo ir gynybos įgūdžių kursai moksleiviams). Kaip teigiama 14 interviu, Lietuvos šaulių sąjungos tikslas – turėti pajėgumų, priimti ir apmokyti dar didesnį skaičių jaunuolių ir aktyvių piliečių. 2022 m. Šaulių sąjunga tapo valstybės itin remiama organizacija, kurios vadą skiria ir atleidžia Lietuvos Respublikos Vyriausybė, jai padidintas finansavimas, o Piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategijos įgyvendinimo plane (Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimo projektas „Dėl nacionalinės darbotvarkės „Lietuvos Respublikos piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategija“ 2023–2025 m. įgyvendinimo plano patvirtinimo“, 2023) Šaulių sąjunga minima kaip atsakinga arba remiančioji institucija, vykdant dalį strategiškai svarbių uždavinių, įskaitant šviečiamąją veiklą.

[12] LKA mokslo tiriamųjų darbų projektas „Įvairių visuomenės grupių atsparumas hibridinėms grėsmėms“ buvo šios Lietuvos mokslo tarybos programos pirmtakas, kurio pagrindinis tikslas buvo pateikti įrodymais grįstas rekomendacijas KAS dėl visuomenės atsparumo hibridinėms grėsmėms, ypatingą dėmesį skiriant visuomeninei paramilitarinei organizacijai Lietuvos šaulių sąjungai.

4.6. Atsparumo hibridinėms grėsmėms aspektai tarptautiniu instituciniu lygiu

Tarptautinis bendradarbiavimas labai svarbus kovojant su hibridinėmis grėsmėmis. Atsparumo hibridinėms grėsmėms siekis yra susietas su įgyvendinama Lietuvos užsienio politika. Vienas iš užsienio reikalų viceministrų kuruoja Lietuvos atsparumo išorės grėsmėms stiprinimo ir krizių valdymo klausimus, susijusius ir su hibridinėmis grėsmėmis. URM nuo 2016 m. yra ambasadorius ypatingiems pavedimams hibridinėms grėsmėms ir atsparumui, kuris atstovauja Lietuvai renginiuose, skirtuose šiai problematikai, pavyzdžiui, Europos kovos su hibridinių grėsmių kompetencijų centro renginiuose. Taigi, poreikis turėti tokį ambasadorių kilo iš besiformuojančios tarptautinės darbotvarkės, skirtos kovai su „mišriomis grėsmėmis". Būtent taip hibridinės grėsmės buvo įvardintos į lietuvių kalbą išverstame Europos Komisijos bendrame komunikate „Bendra kovos su mišriomis grėsmėmis sistema: Europos Sąjungos atsakas" (2016). Kaip prisimena URM atstovas *„kalbininkai spaudė vartoti „mišrios", bet visuose formatuose buvo priimta sakyti „hibridinės", tai galiausiai jiems teko nusileisti"* (15 interviu).

NATO ir ES yra laikomos pagrindinėmis institucijomis, kurių darbotvarkė ir priimami sprendimai įgalina Lietuvos nacionalines pastangas, ir pati Lietuva aktyviai siekia formuoti šių institucijų darbotvarkę, susijusią su atsparumu hibridinėms grėsmėms. Lietuvos pozicija išlieka nepakitusi: *„Grėsmės sukėlėjo kaltės pripažinimo reikalavimas[13], ribojančių priemonių taikymas prevenciškai ir / arba po žalos sukėlimo ir verslo ryšių / investicijų su autoritarinėmis valstybėmis mažinimas / nutraukimas ypatingos svarbos sektoriuose"* (8 interviu). Kinijos Liaudies Respublikos taikyta ekonominė prievarta po taivaniečių atstovybės Lietuvoje atidarymo ir technologinė įtaka sektoriuose, susijusiuose su nacionaliniu saugumu, paskatino atkreipti dėmesį į priklausomybės keliamas rizikas (Boruta ir Pinelytė, 2023). Lietuvos institucijų atstovams šios rizikos yra analogiškos Rusijos keltoms rizikoms ir Lietuvos politikoje primena siekį įgyti energetinę nepriklausomybę nuo Rusijos[14].

Tiesa, užsienio politikoje nėra skiriamas tiesioginis dėmesys visuomenės atsparumui hibridinėms grėsmėms. Pavyzdžiui, kaip interviu metu pabrėžė URM atstovas, yra susitelkiama į kelias socialines grupes: Lietuvos gamintojus, verslininkus ir investuotojus, siekiant per ekonominę diplomatiją stiprinti jų ryšius su demokratinių valstybių įmonėmis bei investuotojais. 2020–2024 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybė pristatė Lietuvos ir Indijos ir Ramiojo vandenynų regiono strategines gaires „Už saugesnę, atsparesnę ir ekonominį augimą užtikrinančią ateitį" (2023), kuriomis vadovaujantis plėtojamas Lietuvos atstovavimas regione ir siekiama skatinti intensyvų ekonominį bendradarbiavimą su šio regiono valstybėmis. Kaip pats pirmasis strateginių gairių ramstis įvardijamas bendradarbiavimas saugumo srityje, *„per-*

[13] Techninė ir politinė atribucija.

[14] Svarbi tokių rizikų ir hibridinių grėsmių užkardymo priemonė yra Lietuvos Respublikos nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymas, priimtas dar 2002 metais. Šio įstatymo tikslas – užtikrinti, kad valstybės nacionaliniam saugumui svarbūs objektai (įmonės, įrenginiai, turtas ir ūkio sektoriai) ir nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių įmonių, įrenginių ir turto apsaugos zonose esantis turtas ir teritorija bei esminių kibernetinio saugumo subjektų, nurodytų Lietuvos Respublikos kibernetinio saugumo įstatyme, sandoriai būtų apsaugoti nuo visų galinčių kelti grėsmę nacionalinio saugumo interesams rizikos veiksnių, ir šalinti tokių veiksnių atsiradimo priežastis ir sąlygas.

duodant ir perimant gerąją patirtį atsparumo, kibernetinio saugumo, kovos su hibridinėmis grėsmėmis, bendradarbiavimo gynybos ir kitose srityse“. Nors Azijos regiono svarba didėja, Lietuvoje hibridinių grėsmių supratimo ir atsparumo veikloms didžiausios įtakos turi tarptautinis bendradarbiavimas NATO, ES ir EBPO lygiais.

4.6.1. NATO hibridinių grėsmių samprata ir atsparumo joms gairės

NATO „hibridinių grėsmių“ sąvoka (angl. *Hybrid Threats*; pranc. *les manaces hybrides*) pradėta vartoti, kai Kovos su hibridinėmis grėsmėmis integracinio projekto grupei buvo patikėta sukurti Hibridinių grėsmių vertinimo planą (Spišák, 2011), kuris tapo 2010 m. paskelbtos NATO operacinės doktrinos dalimi (angl. *BI-SC Input for a New NATO Capstone Concept for The Military Contribution to Countering Hybrid Threats*) (Bachmann, 2012). Tačiau ši sąvoka neįgijo plačiai vartojamos sąvokos statuso iki 2015 m., kai NATO ėmė plėtoti Kovos su hibridinėmis grėsmėmis strategiją, paremtą pasirengimu, atgrasymu ir gynyba (Piella, 2022). Taip „hibridinių grėsmių“ sąvoka tapo integralia NATO strateginės komunikacijos dalimi, o kova su hibridinėmis grėsmėmis susieta su valstybių narių gebėjimu efektyviai įgyvendinti karines operacijas kolektyvinės gynybos kontekste. Kaip teigė Lietuvos institucijos, deleguojančios savo atstovus į NATO, ekspertas: „*NATO yra tiek atspari, kiek yra atspari silpniausia jos narė.*“ Taigi atskirai kiekvienos valstybės atsparumas ir civilinis pasirengimas, t. y. civilinė sauga, yra viso Aljanso atsparumas (NATO, 2023).

Siekiant įvertinti ir paskatinti NATO valstybių narių atsparumo hibridinėms grėsmėms ir kolektyvinei gynybai pasirengimą, 2016 m. valstybės narės susitarė dėl septynių nacionalinio atsparumo bazinių reikalavimų, išskirtinų iš Šiaurės Atlanto sutarties 3-iojo straipsnio: „*Šalys, kiekviena atskirai ir kartu, nuolatinėmis ir veiksmingomis savo pačių bei tarpusavio paramos priemonėmis palaikys ir plėtos individualų ir kolektyvinį pajėgumą ginkluotam užpuolimui atremti.*“[15] Tam, kad ši nuostata būtų įgyvendinta, suformuoti baziniai civilinio pasirengimo reikalavimai, susiję su visuomenės funkcijų tęstinumu krizės ar karo atveju, būtinųjų paslaugų teikimu ir sėkmingu karinių operacijų planavimu (NATO, 2016). Šie reikalavimai suteikia gaires ir vertinimo kriterijus, leidžiančius valstybėms atlikti savo atsparumo vertinimą, suderintą su bendruoju NATO gynybos planavimo procesu. Valstybių atsparumo sąveika yra tikrinama bendrose pratybose. Bendras grėsmių supratimas paremtas NATO Jungtinio žvalgybos ir saugumo skyriaus Hibridinių grėsmių analizės padalinio informacija. Beje, NATO Energetinio saugumo kompetencijų centras Vilniuje, NATO Kibernetinio saugumo kompetencijų centras Taline bei NATO Strateginės komunikacijos kompetencijų centras Rygoje yra NATO atsparumo hibridinėms grėsmėms institucinio tinklo dalis.

2018 m. sukurtos NATO Hibridinių grėsmių paramos grupės, ir Lietuva 2021 m. tapo pirmąja NATO valstybe nare, kurioje ėmė veikti tokia grupė, siekiant suvaldyti Baltarusijos

[15] Didelę įtaką NATO darbotvarkei turėjo 2016 m. NATO viršūnių susitikime įsteigta NATO ir Ukrainos kovos su hibridiniu karu platforma.

dirbtinai sukeltą migrantų krizę. 2021 m. NATO valstybių ir vyriausybių vadovai sutarė stiprinti atsparumo įsipareigojimus (NATO, 2021), kurie taip pat numatyti ir NATO strateginėje koncepcijoje (2022). Buvo įkurtas NATO Atsparumo komitetas, turintis šešias specializuotas planavimo grupes, kurios apima septynias pagrindines atsparumo sritis: 1) Civilinių ryšių planavimo grupė teikia patarimus, kaip stiprinti atsparumą ryšių sektoriuje; 2) Civilinės saugos grupė sprendžia vyriausybės veiklos tęstinumo užtikrinimo klausimus, taip pat gebėjimą veiksmingai valdyti nekontroliuojamą žmonių judėjimą; 3) Energetikos planavimo grupė atsako už energijos tiekimo atsparumą; 4) Maisto ir žemės ūkio planavimo grupė rūpinasi maisto ir vandens atsargomis bei tiekimu; 5) Jungtinė sveikatos grupė teikia rekomendacijas, kad būtų pakankamai medicinos išteklių ir personalo esant bet kokio tipo krizei; 6) Transporto grupė, suskirstyta į vidaus sausumos, jūrų ir aviacijos sektorius, remia atsparias civilines transporto sistemas. Sąjungininkų pajėgų transformacijos vadavietė plėtoja Sluoksniuoto atsparumo koncepciją (Van Mill, 2023), pagal kurią baziniai NATO reikalavimai civiliniam pasirengimui yra svarbi viso Aljanso karinio atsparumo sąlyga (Keenan ir kiti, 2024). Vilniaus viršūnių susitikimo metu (2023) susitarta dėl Aljanso atsparumo tikslų, susijusių su kritine infrastruktūra, tiekimo grandinėmis ir sveikatos apsauga.

Apibendrinant galima teigti, kad NATO darbotvarkėje visuomenės atsparumas hibridinėms grėsmėms interpretuojamas dvejopai. Pirmiausia toks visuomenės atsparumas laikomas visuotinės gynybos dalimi (tam didelę įtaką turėjo ir turi Šiaurės Europos valstybės, o pastaraisiais metais – ir Estija bei Lietuva). Antroji interpretacija, kad visuomenės atsparumas hibridinėms grėsmėms – tai veikimas saugumo krizės / karo metu, siekiant užtikrinti priimančiosios šalies paramą, t. y. kad valstybė galėtų užtikrinti greitą ir sklandų atvykstančių karinių pajėgų priėmimą, bei karinis efektyvumas vykdant karines operacijas.

4.6.2. Europos lygmens hibridinių grėsmių samprata ir atsparumo joms gairės ES ir EBPO

4.6.2.1. Europos Sąjungos atsparumo hibridinėms grėsmėms gairės

Lietuvos institucijoms ir visuomenei svarbu, kokie kovos su hibridinėmis grėsmėmis klausimai numatyti ES darbotvarkėje. „Hibridinių grėsmių“ sąvoka ir poreikis plėtoti ES pajėgumus šioje srityje tapo aktualūs 2014–2015 m. kaip dalis Bendrosios išorės politikos po Krymo aneksijos ir teroristinių grupuočių sustiprėjimo Afrikoje (Council of the European Union [CoEU], 2015) bei kituose regionuose. Svarbus aspektas buvo tai, kad ES kaip hibridinių grėsmių taikinį pabrėžė ne tik konkrečias valstybes ar jų visuomenę, bet ir tarptautinę bendruomenę, taip sudarydama sąlygas susieti supranacionalines ir nacionalines pastangas didinant atsparumą hibridinėms grėsmėms. Pavyzdžiui, Lietuvos radijo ir televizijos komisija įgalina ES Tarybos ribojamąsias priemones dėl dezinformacijos ir propagandos skleidimo prieš ES ir jos valstybes nares.

Nuo 2016 m. ES pradėjo plėtoti kovos su hibridinėmis grėsmėmis ir atsparumo strategiją (European Commission, 2016; Council of the European Union, 2016), apimančią valstybių narių ir kaimyninių valstybių apklausą, siekiant nustatyti pažeidžiamiausias hibridinėms grėsmėms sritis, sukurti struktūras, leidžiančias dalintis informacija apie hibridines grėsmes, ir taip sutelkti galimų krizių prevencijos pajėgumus, sukurti bendras priemones ir kritinės infrastruktūros apsaugos gaires, rengti pratybas remiantis krizių valdymo ir integruoto politinio atsako į krizes procedūromis (Council of the European Union [CoEU], 2016) ir t. t. Netrukus Europos išorės veiksmų tarnybos ES žvalgybos ir situacijų centre buvo sukurtas Hibridinių grėsmių analizės ir informavimo centras (HGAIC), kuris analizuoja slaptą bei viešai prieinamą informaciją apie hibridines grėsmes, rengia vertinimus, skirtus ES sprendimų priėmėjams, ir bendradarbiauja su NATO Jungtinio žvalgybos ir saugumo skyriaus Hibridinių grėsmių analizės padaliniu, taip siekiant suformuoti bendrą hibridinių grėsmių sampratą ir jų atpažinimo metodologiją.

2019 m. įkurta nuolatinė Europos Vadovų Tarybos darbo grupė, skirta „didesniam atsparumui ir kovai su hibridinėmis grėsmėmis“, (EST, 2019) yra svarbiausia horizontali institucija ES, leidžianti dalintis valstybėms narėms savo samprata apie hibridines grėsmes ir kovos su jomis būdais, įskaitant visuomenės atsparumo klausimus. Pavyzdžiui, ši grupė, norėdama įvertinti ES ir jos valstybių narių pasirengimą bei atsparumą ir gilinti tarpusavio supratimą apie hibridines grėsmes, dalyvavo stalo pratybose „HybridTTX'22“, kurių metu pirmą kartą imituotas Savitarpio pagalbos nuostatos (Europos Sąjungos sutarties 42 str. 7 d.), atitinkančios NATO 5-ąjį straipsnį, aktyvavimas.

Pagal 8 interviu, svarbus yra ir NATO bei ES hibridinių grėsmių supratimo „dekonfliktavimas ir funkcijų nedubliavimas“. Kaip bendrų pastangų NATO ir ES bendradarbiavimo atsparumo hibridinėms grėsmėms srityje rezultatas 2017 m. Helsinkyje buvo įkurtas Kovos su hibridinėmis grėsmėmis kompetencijų centras, glaudžiai bendradarbiaujantis su valstybėmis narėmis, kurių šiuo metu yra 35. Šis centras turi tris interesų bendruomenes: hibridinių įtakų, strategijos ir gynybos bei pažeidžiamumo ir atsparumo, įgyvendina tiriamuosius projektus hibridinių grėsmių bei hibridinių karų tema, rengia stalo pratybas bei mokymus. Šis centras yra laikomas svarbiausia žinias apie hibridines grėsmes generuojančia institucija, agreguojančia valstybių narių patirtį, susijusią su hibridinėmis grėsmėmis.

ES finansuoja Visos Europos tinklo kovai su hibridinėmis grėsmėmis veiklą (angl. *The EU-HYBNET*). Šis tinklas, siekiant sustiprinti bendradarbiavimo ryšius subnacionaliniu, nacionaliniu ir europiniu lygiais, vienija politikos įgyvendintojus, privačius verslus, akademikus ir suinteresuotas organizacijas. Tinklas atlieka tyrimus, organizuoja mokymus, plėtoja inovacijas, teikia rekomendacijas dėl standartizavimo, politikos, inovacijų (tiek techninių, tiek socialinių) ir industrializacijos keturiose srityse: ateities hibridinių grėsmių tendencijų, kibernetinių ir ateities technologijų, visuomenės, vietos lygmens ir nacionalinės administracijos atsparumo, informacijos ir strateginės komunikacijos.

2022 m. buvo paskelbtas ES „Strateginis saugumo ir gynybos kelrodis“ (angl. *The Strategic*

Compass of the European Union), kuriame pateiktas įvertintas poreikis ne tik siekti kolektyvinės atribucijos patiriant hibridines grėsmes, bet ir integruoti prevencines, bendradarbiavimo, stabilizavimo, ribojamąsias ir atkūrimo priemones į bendrą ES veikimo sistemą. ES didžiausią dėmesį skiria kovai su dezinformacija ir strateginės komunikacijos, kibernetinio saugumo, energetinio saugumo, kritinės infrastruktūros apsaugos sritims, taip pat kišimuisi į demokratinius rinkimus, finansinio sektoriaus skaidrumui, kovai su radikalizmu ir ekstremizmu (The Strategic Compass of the European Union, 2022). ES plėtoja specifinius procedūrų ir priemonių rinkinius, pavyzdžiui: ES hibridinį priemonių rinkinį (angl. *Hybrid Toolbox*), Kibernetinės diplomatijos priemonių rinkinį, Užsienio vykdomo manipuliavimo informacija ir kišimosi priemonių rinkinį, Demokratijos gynimo priemonių paketą. Taip pat steigiamos ES hibridinės greitojo reagavimo grupės (NATO grupių atitikmuo) (Annual Progress Report on the Implementation of the Strategic Compass for Security and Defence, 2024). ES aktyviai plėtoja krizių valdymo pajėgumus (Euro-atlantic Resilience Centre [ERC], 2024). Europos gynybos agentūra atlieka vertinimą apie hibridinių grėsmių poveikį ir pažeidžiamas vietas gynybos planavimo srityje, o Europos gynybos fondas finansuoja projektus, skirtus atsparumui hibridinėms grėsmėms didinti, taip siekiant sumažinti pažeidžiamumą.

ES hibridinių grėsmių supratimas apima platų grėsmių spektrą, atsižvelgiant į sudėtingą ES institucinę struktūrą ir politikos sritis. Kova su hibridinėmis grėsmėmis ir atsparumas joms apima įvairias sritis: nuo gynybos politikos iki kritinių technologijų, nuo demokratinių rinkimų (angl. *electoral resilience*) iki kovos su dezinformacija, nuo kibernetinio saugumo iki investicijų į kritinę infrastruktūrą, nuo krizių valdymo iki paramos kaimyninėms valstybėms (angl. *extended resilience*). Visuomenės atsparumo hibridinėms grėsmėms supratimas ES yra siejamas su pagrindiniais demokratijos principais ir siekiu užtikrinti saugumą kartu garantuojant pagrindines žmogaus teises ir laisves. Taigi, pabrėžtina, kad ES labiausiai siekia apsaugoti Europos visuomenę nuo priešiškų jėgų manipuliavimo informacija (angl. *foreign information manipulations and interference*) ir kišimosi į demokratinius rinkimus (įskaitant operacijas, apimančias manipuliavimą informacija).

4.6.2.2. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos atsparumo hibridinėms grėsmėms gairės

EBPO yra Lietuvai taip pat svarbi atsparumo hibridinėms grėsmėms tarptautinio tinklo dalis. Ši organizacija telkiasi į veiklas, susijusias su tvariu ekonominiu augimu, pabrėždama siekį *„kurti novatorišką politiką ir standartus, kad būtų kuriama stipresnė, tvaresnė ir įtraukesnė ekonomika, įkvepianti pasitikėjimą ir užtikrinanti atsparią, jautrią ir sveiką visuomenę“* (OECD, 2024). Be to, EBPO, kurdama šią politiką ir standartus, skatina „atsparumo kaip filosofijos“ diegimą įvairiose valstybės valdymo srityse, apimančiose ir visuomenės atsparumą (Linkov ir kiti, 2018). Organizacija skiria didelį dėmesį įrodymais grįstoms politinėms rekomendacijoms, scenarijų kūrimui, stalo pratyboms (OECD, 2023), kurios leistų vystyti vyriau-

sybių institucijų bei visuomenės atsparumą, taip pat pabrėžia vyriausybių bendradarbiavimą su privačiu sektoriumi bei NVO.

EBPO skatina tarptautinį dialogą ir bendradarbiavimą, suburdama įvairių sektorių ekspertus aptarti su hibridinėmis grėsmėmis susijusius iššūkius ir taip sukurdama galimybes pasidalinti hibridinių grėsmių samprata. Rizikų valdymas ir atsparumas dezinformacijai bei užsienio valstybių kišimuisi (OECD, 2024), ypač skatinant antikorupcines priemones, yra ir šios organizacijos darbotvarkės dalis, susijusi su hibridinių grėsmių samprata. Organizacija atlieka tyrimus ir teikia analitines ataskaitas apie įvairius hibridinių grėsmių aspektus, tokius kaip ekonominis kibernetinių įsilaužimų poveikis, dezinformacija ir manipuliavimas finansinėmis sistemomis.

Kaip ir ES ar NATO, atsparumas hibridinėms grėsmėms EBPO yra siejamas ir su gebėjimu valdyti krizes. 2014 m. pristatytos Rekomendacijos valstybėms narėms dėl kritinių rizikų valdymo. Rekomendacijų tikslas – nustatyti algoritmą, kaip vyriausybės turėtų vertinti, atsakyti ir atkurti funkcionalumą po krizių bei įgyvendinti krizių prevencijos veiklas. Pavyzdžiui, 2018 m. 7-asis EBPO strateginio krizių valdymo seminaras buvo skirtas būtent kovai su hibridinėmis grėsmėmis, siekiant identifikuoti gerąsias praktikas, kaip valstybių narių vyriausybės turėtų elgtis, kad jų rizikos valdymo gebėjimai ir krizių valdymo bei komunikacijos sistemos taptų atsparesnės hibridinėms grėsmėms (OECD, 2018). Taigi, pati EBPO tiesiogiai neįsitraukia į veiklas, susijusias su visuomenės atsparumu, bet skatina valstybes nares imtis priemonių kovos su propaganda, dezinformacija ir manipuliavimu informacija, kovos su korupcija, gero valdymo principų taikymo, krizių valdymo srityse.

Apibendrinant, Lietuvos institucijų supratimas apie hibridines grėsmes iki 2020 m. nebuvo gilus ar kompleksinis, taigi ir viešojoje erdvėje ar šviečiant visuomenę ši sąvoka nebuvo dažnai vartojama. Rusijos karinė invazija į Ukrainą 2022 m. paskatino Lietuvos institucijas susieti visuomenės atsparumą hibridinėms grėsmėms ne tik su pasirengimu ekstremaliosioms situacijoms ir krizių valdymui (akcentuojant civilinę saugą), bet ir su pilietiniu ginkluotu ir neginkluotu pasipriešinimu.

Vertinant Lietuvos institucija veiklas, susijusias su visuomenės atsparumu hibridinėms grėsmėms, galima teigti, kad pirmenybė teikiama visuotinei gynybai, krizių valdymui, civilinei saugai, kovai su propaganda ir dezinformacija. Dėmesio sutelkimas ir pirmenybės skyrimas visuomenės atsparumui reikalingam užtikrinti gynybinius (t. y. atgrasymo) pajėgumus ir užtikrinti valstybės gyvybines funkcijas ekstremalių situacijų ir krizių metu sietinas su „blogiausiais galimais scenarijais“ dėl reikšmingai pasikeitusios Lietuvos saugumo aplinkos.

Visuomenės atsparumas hibridinėms grėsmėms iš esmės (tiek nacionaliniu lygmeniu, tiek NATO, ES ir EBPO) siejamas su gebėjimu išlaikyti demokratinius principus ir pasipriešinti radikalizacijai, autokratizacijai, žmogaus teisių, laisvių ir orumo pažeidimams. Instituciniu lygmeniu prioritetas teikiamas valstybės politikos bei ekonomikos sistemų atsparumui priešiškiems veikėjų veiksmams, o visuomenės atsparumas dezinformacijai ir manipuliavimui informacija, jos antikorupcinės nuostatos yra laikomos šių sistemų prielaidomis.

5. Įvairių visuomenės grupių hibridinių grėsmių suvokimas

5.1. Jaunimo hibridinių grėsmių supratimas[16]

Rusijos plataus masto karas su Ukraina veikia tarptautinius santykius ir keičia požiūrį bei vertinimus, susijusius su įvairiais Kremliaus ir „rusiškojo pasaulio“ (rus. *russkij mir*) skatinamais procesais ir provokuojamais įvykiais tiek Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse, tiek platesniame Rytų ir Vidurio Europos regione. Viešajame diskurse ir moksliniuose ekspertų svarstymuose išryškėjo sąvokos „hibridinis karas“, „hibridinė karyba“, „hibridinė ataka“ ir „hibridinė grėsmė“. Šiomis sąvokomis apibūdinama išorinių priešiškų veikėjų keliama žala ir ribotos tokių veikėjų atgrasymo galimybės. Lietuvai aktyviai remiant Ukrainą, besiginančią nuo Rusijos invazijos, ir plečiant bendradarbiavimą su Taivanu, susiduriama su platesnio spektro bei intensyvumo Rusijos ir Kinijos keliamomis HG. Lietuvos Respublikos instituciniu lygmeniu HG apibrėžiama taip: *„Hibridinė grėsmė – tai pažeidžiamumas, kurį savo naudai išnaudoja priešiškų šalių valstybiniai ar nevalstybiniai veikėjai, pasitelkdami pavienį veiksmą arba kelių veiksmų kombinaciją sukuriant sudėtingesnę ir daugiamatę grėsmę“* (Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, 2023).

Akademiniu lygiu HG tema tik pradėta tirti. Tarptautinio masto moksliniai straipsniai nurodo, kad hibridinis kariavimas, HG ir atsparumas joms yra nauja saugumo politikos srities tema. Lietuvoje akademinis įdirbis HG klausimais nėra didelis. Daugiausia apsiribojama taikomojo pobūdžio tyrimais (akcentuojant propagandą arba dezinformaciją) ir viešosios politikos rekomendacijomis (Bajarūnas ir Keršanskas, 2018; Maliukevičius, 2015). HG kontekste Žilinskas (2017) pabrėžia valstybės institucijų ir visuomenės tarpusavio priklausomybę, visuomenės psichologinio pasirengimo priešintis ir tarpasmeninio pasitikėjimo kultūros, visuomenės įsitraukimo į politiką svarbą. Kilinskas (2016) akcentuoja, kad Rusija senus kariavimo metodus naudoja naujoviškais būdais, ir tai kol kas neturi precedento. Šešelgytė ir Bladaitė (2021) nurodo, kad Rusija kelia HG Baltijos valstybių visuomenėms, panaudodama etnines ir socioekonomines takoskyras, per informacinį karą siekdama sumažinti visuomenių lojalumą savo valstybėms. Nacionalinio saugumo kontekste abejojama, ar HG pasireiškimo

[16] Skyriuje naudojami empiriniai duomenys, surinkti 2022 m. rugsėjo – 2023 m. kovo mėn. įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą studento tyrimo semestro metu projektą Nr. P-ST-22-62 (vadovė dr. Irmina Matonytė) ir Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje vykdant LR krašto apsaugos ministerijos finansuojamą MTEP projektą „Įvairių Lietuvos visuomenės grupių atsparumas hibridinėms grėsmėms“ (vadovė dr. Ieva Gajauskaitė). Skyrius paremtas peržiūrėtu ir papildytu straipsniu: Irmina Matonytė, Ieva Gajauskaitė, Matas Jasinavičius (2024). Hibridinės grėsmės Lietuvoje: sampratos žinomumas ir raiškos formų atpažinimas jaunimo tarpe. *Viešoji politika ir administravimas 2024,* t. 23, Nr. 3, p. 356–368, https://doi.org/10.5755/j01.ppaa.23.3.35169

atvejais atsparumas iš esmės įmanomas individo ir visuomenės lygiais, jei nėra kryptingos valstybės strategijos (Keršanskas, 2020).

Akivaizdu, kad HG kelia sunkumų visoms visuomenės grupėms, ypač jaunimui. Empiriniai tyrimai atskleidžia, kad Lietuvos jaunimui būdingas politinis pasyvumas ir nesidomėjimas politika (Diržinskaitė, 2018). Vis dėlto politinio ir pilietinio brandumo požiūriu jaunimas Lietuvoje nėra unikalus. Tai, kad jaunimas (dar) nesugeba tvarkytis su socialiniais ir politiniais iššūkiais „suaugusiųjų lygiu“, pastebima ir kitose šalyse (Devlin, 2006). Jaunų žmonių supratimas apie HG ir laikysena jų atžvilgiu yra itin svarbūs, nes jų gebėjimas tinkamai reaguoti į HG gali tapti vienu iš valstybės suverenitetą užtikrinančių veiksnių. Jauni žmonės ypatingi tuo, kad jų požiūris tebesiformuoja, o tai reiškia, kad informacija (įskaitant ir dezinformaciją) gali juos stipriai paveikti. Supratus, kokių žinių apie HG jaunimas turi, kaip jis supranta HG pasireiškimą realybėje ir ar (kaip) tai perteikia kitiems visuomenės nariams, būtų galima efektyviau pateikti informaciją apie HG ir stiprinti gebėjimą tinkamai į jas reaguoti. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad jaunoji karta auga interneto amžiuje – informacijos sklaida yra itin didelė ir greita, dideli informacijos kiekiai, o visko patikrinti neįmanoma. Tad svarbu nustatyti, kaip gyvenimas skaitmeninės (informacinės) visuomenės sąlygomis veikia jaunų žmonių požiūrį į socialines aktualijas (šiame tyrime – į HG keliamas problemas) ir ar (kaip) jie suvokia savo supratimo apie HG spragas. Pavyzdžiui, Luțai ir Grad (2021) pastebi, kad Rumunijos jaunimo (Z kartos atstovų) požiūrį į saugumo srities problemas stipriai veikia tai, kokią individualią patirtį jie yra sukaupę, iš kur jie yra kilę (iš sostinės ar provincijos, svarbi ir gyvenamojo regiono etninė sudėtis ir kt.), kokios konkretaus tyrimo vykdymo laikotarpio aktualijos. Taigi, atskleidus galimas jaunuolių turimų žinių ir HG suvokimo tendencijas, galima identifikuoti veiksnius, leidžiančius keisti (gerinti) HG supratimą ir atitinkamai stiprinti gebėjimus tinkamai į jas reaguoti.

Formuluojamas toks šios sociodemografinės grupės tyrimo tikslas: atskleisti Lietuvos jaunimo žinių apie HG, konceptualizuotas Rusijos plataus masto puolimo Ukrainoje aktualijų fone, įvairovę ir HG suvokimo brandą. Jaunimo tyrime siekiama išryškinti, kaip jaunimo žinias ir suvokimą apie HG veikia socialinė-kultūrinė aplinka ir dalyvavimas visuomeniniame gyvenime.

5.1.1. Hibridinių grėsmių samprata

Mokslinė diskusija apie HG yra gana nauja, ji apima tiek konceptualius samprotavimus (Libiseller, 2023), tiek empirinių radinių interpretacijas (Malksoo, 2018; Caliskan ir Liégeois, 2020). Gustav Gressel (2019) pabrėžia, kad hibridinių atakų tikslas – priversti valstybę paisyti agresoriaus interesų, t. y. prarasti suverenaus sprendimo galią, ir kad HG išnaudoja esamą įtampą visuomenėje (jos susiskaldymą) ir tokiu būdu didina nestabilumą bei sumišimą. Mokslininkas ypač pabrėžia tai, kad galimų hibridinės atakos taikinių spektras yra itin platus (Gressel, 2019). Ekspertiniu lygiu Europos kovos su hibridinėmis grėsmėmis kompetencijos

centras išskiria sritis, kuriose reiškiasi HG ir pateikia seriją viešosios politikos ir visuomeninio gyvenimo probleminių sričių apimantį modelį. Jame įvardijamos šios konkrečios nacionaliniam saugumui svarbios sritys: infrastruktūra, kibernetika, ekonomika ir energetika, gynyba (karinis sektorius, sienos kontrolė ir apsauga), kultūra, menas ir sportas, visuomenė (švietimas, visuomeninė veikla, organizacijos, socialinė diferenciacija), viešasis administravimas, teisė (prokuratūra ir teismų darbas), žvalgyba, diplomatija, politika (politinis procesas, partijos, teisėkūra), informacija (žiniasklaida, viešoji komunikacija, socialinės medijos) (Giannopoulos ir kiti, 2021).

HG yra reikšmingas iššūkis nacionaliniam saugumui. Priešiški veikėjai naudoja platų spektrą priemonių, sukeliančių įvairaus intensyvumo žalą, – nuo strateginės korupcijos, pakertančios pasitikėjimą politikais, iki kibernetinių atakų prieš kritinę infrastruktūrą, sutrikdančių įprastą darbo ir gyvenimo ritmą. Pabrėžtina, kad viešajame sektoriuje tarp institucijų padalintos kompetencijos trukdo efektyviai „sujungti taškus“ ir gebėti greitai suvaldyti patiriamą žalą. Pavyzdžiui, išmokus užkardyti dalį kylančių HG, gali paaiškėti, kad yra sukurta priklausomybė nuo to paties priešiško veikėjo kitoje srityje. Maža to, priešiški veikėjai veikia ir per tarpininkus, apimančius ir organizuotas nusikalstamas grupuotes, ir tarptautines nevyriausybines organizacijas. Taip pat akcentuotina, kad HG neįmanoma įveikti ir užkardyti be gyventojų įsitraukimo. Sąmoningumas – tiek individualiu, tiek agreguotu lygiu – pirmiausia grindžiamas gebėjimu atpažinti, nebūti suklaidintam ir neprisidėti prie krizės eskalavimo.

Net be išsamaus socialinio konstruktyvizmo paradigmos pristatymo žinoma, kad individų nuostatas ir požiūrį į įvairius socialinius reiškinius formuoja konkretūs socialiniai kontekstai ir į(si)traukimas bei dalyvavimas visuomeniniame gyvenime, kuris įgalina tiek informacijos internalizaciją, tiek jos eksternalizaciją. HG, kaip reiškinio, naujumas ir eksponentiškai augantis (išaugęs) jų raiškos spektras ir intensyvumas (Giannopoulos ir kiti, 2021; Jungwirth ir kiti, 2023) dar labiau sustiprina socialinės aplinkos (įskaitant ir informacinę aplinką) poveikį žinioms ir suvokimui apie HG bei gebėjimui tinkamai į jas reaguoti, taip stiprinant nacionalinį saugumą. Požiūrių į HG įvairovė ir galimybės formuoti supratimą apie jas sukuria poreikį akademinėje analizėje plačiai remtis socialiniu konstruktyvizmu, sureikšminančiu ne tiek vertikalias (autoritetas – mokinys), kiek horizontalias (tarpasmenines) sąveikas, bendruomenių ir socialinių tinklų sukauptą agreguotą suvokimą, individų ir kolektyvų dalinimąsi patirtimi. Be to, supratimas apie požiūrių į HG įvairovę leidžia atpažinti temas, kuriomis gali manipuliuoti priešiškas veikėjas, siekdamas sukelti HG. Taigi, pirmiausia reikia išsiaiškinti, kokią informaciją apie HG individai turi (kokias žinias jie yra internalizavę) ir ar (kaip) jie šią informaciją geba perteikti kitiems (eksternalizuoti). Įvertinus individų lygiu internalizuoto ir eksternalizuojamo HG pažinimo turinį, diegiant ir plėtojant kryptingus viešosios politikos sprendimus būtų galima stiprinti nacionalinį saugumą.

5.1.2. Metodologija

Kokybinio tyrimo metodas pagrįstas pirmiausia tuo, kad pats tyrimo objektas (jaunimo žinios ir supratimas apie HG) negali būti vienareikšmiškai apibrėžtas ir yra mažai tyrinėtas. Buvo pasirinkta atlikti seriją fokusuotų grupių (angl. *focus group*) diskusijų. FGD leidžia ne tik užfiksuoti individualių požiūrių į tam tikrą reiškinį įvairovę, bet ir atpažinti kontekstus bei prielaidas, per kurias prieinama prie tam tikrų nuomonių, arba kas gali daryti įtaką konkrečiam požiūriui. Šis metodas taip pat leidžia išgauti daugiau informacijos, kurios nepavyktų užfiksuoti per individualius interviu. FGD metu vyksta pokalbis ir bendravimas, dalyviai dinamiškai vienas kitą papildo arba pratęsia ir pagilina pradėtą mintį. Šie FGD privalumai buvo itin aktualūs nagrinėjant HG temą, kuri nėra dažna ar populiari nei viešajame diskurse, nei buitinėje aplinkoje. Kitų FGD dalyvių pasisakymai gali padėti prisiminti, improvizuoti ir išplėsti svarstymus. Vis dėlto FGD turi ir neigiamų aspektų. Grupės efektas gali sumažinti aptariamų temų skaičių dėl FGD dalyvių baimės suklysti ir dėl netolygaus žinių pasiskirstymo arba dėl grupinio pokalbio dinamikos (išryškėjus pokalbio lyderiui, atsiradus konkuruojančioms pokalbio stovykloms ir pan.). FGD, kaip tyrimo metodo, sunkumai susiję ir su organizavimu: reikia rasti ir pakviesti dalyvius, nustatyti laiką bei vietą ir pan. Nors visi šio konkretaus tyrimo FGD dalyviai arba jų teisėti atstovai (nepilnamečių atveju) pasirašė informuoto sutikimo dalyvauti formas, jaunimas neparodė didelio entuziazmo diskutuoti HG tema ir dėl to, kad tema mažai žinoma, ir dėl baimės būti vertinamam kitų grupės narių. Svarbu turėti omenyje, kad ir FGD dalyvių imtis paprastai būna šališka: į FGD įsitraukia aktyvesni ir daugiau žinių turintys žmonės, tad FGD paremto tyrimo rezultatai gali būti iškreipti (per daug pozityvūs). Konkretaus mūsų tyrimo atveju iš tiesų į diskusijas labiau įsitraukė aktyvūs ir pilietiški jaunuoliai (tikėtina, ekstravertiškesni), o tai reiškia, kad jų žinios apie HG, tikėtina, yra geresnės (išsamesnės, kritiškesnės) už numanomą visuomenės ar jų amžiaus grupės vidurkį.

FGD gaires sudarė trys blokai: sociologinė informacija apie dalyvius, diskusija apie tai, kas yra HG ir kaip jos reiškiasi, ir svarstymai, kokia galima kova su HG Lietuvoje. Pristatant tyrimą, FGD dalyviams HG sąvoka buvo apibrėžta susiejant dalykus, akcentuojamus mokslinėje ir ekspertinėje aplinkoje: *„Hibridinės grėsmės – tai piktavališki užsienio veikėjų veiksmai, pasitelkiant karines ir nekarines priemones ir siekiant sumažinti gyventojų pasitikėjimą demokratinėmis valdžios institucijomis.“*

Pokalbio gairėse buvo įterptas ir konkretus HG pavyzdys, sugeneruotas empirinio tyrimo autorių remiantis Lietuvos viešojoje erdvėje prieinamais informacijos elementais:

„Naudojant neegzistuojantį Migracijos departamento elektroninio pašto adresą įvairiems adresatams Lietuvoje platinami elektroniniai laiškai. Juose nurodoma, kad, bendradarbiaujant Lietuvai ir Ukrainai, Migracijos departamentas vykdo Ukrainos karo pabėgėlių paiešką Lietuvoje, o ši priemonė neva susijusi su Ukrainos piliečių prievole atlikti karo tarnybą. Laiškuose pridedama anketa, kurioje prašoma pateikti Ukrainos piliečių asmens duomenis ir ją išsiųsti į esą Ukrainos ambasadai priklausantį elektroninį paštą, tačiau prieduose yra platinama kenkimo

programinė įranga. Tuo pačiu metu prieš Lietuvos institucijas organizuojama kibernetinė ataka (DDoS ataka), o Rusijos Federacijos institucijos ima platinti prašymą pateikti informaciją apie Ukrainos karo pabėgėlius, gyvenančius Lietuvoje, per „TikTok“ ir kitas platformas. Netrukus žiniasklaidos priemonėse pasirodo pranešimas, kad Lietuvos geležinkelių traukinių vagonai yra naudojami kariniam Rusijos tranzitui iš Kaliningrado srities – per Lietuvos teritoriją gabenami ginklai, kurie naudojami kare prieš Ukrainos karines pajėgas.“

Šis konkretus pavyzdys pasitarnavo sklandesnėms FGD.

2022 m. rugsėjo mėn. – 2023 m. kovo mėn. buvo surengtos penkios FGD: trys – Vilniuje su šaukiamojo, t. y. 18–26 metų, amžiaus jaunuoliais, atvykusiais iš didžiųjų Lietuvos miestų, ir dvi – Kelmėje ir Kelmės rajone su 15–19 metų amžiaus gimnazistais.[17] Kiekvienoje FGD dalyvavo nuo 6 iki 11 dalyvių. FGD trukmė buvo nuo 75 iki 110 minučių. Pokalbių garso įrašai buvo transkribuoti. FGD iš viso dalyvavo 41 dalyvis (22 vaikinai ir 19 merginų).

Aprašant diskusijų turinį, taikytas teminis kodavimas. FGD išklotinėse ieškota raktinių temų ir dominuojančių teiginių, naudotos šios kategorijos: grėsmės aktualumas, daroma (galima) žala, grėsmės pasireiškimo sritis, grėsmės šaltinis (sukėlėjas, įgalinantys veikėjai ir veiksniai). Analizuojant jaunuolių HG suvokimo ir jų socialinės aplinkos (amžiaus, lyties, gyvenamosios aplinkos) bei įsitraukimo (į socialinius tinklus, į visuomenines veiklas) galimus sąryšius, remtasi atskirai sukoduotais individualiais naratyvais ir tyrėjų pastebėjimais, kilusiais vedant FGD ir stebint diskusijos dinamiką. Ne visi FGD dalyviai aktyviai pasisakė diskusijose, todėl toliau pateikiamoje analizėje remiamasi 35 pasakojimais.

5.1.3. Rezultatai

Visose atliktose jaunimo FGD išryškėjo, kad HG sąvoka retai kam girdėta ir jos turinys nebuvo aiškus. Dauguma dalyvių apie HG sąvoką ėmė reflektuoti konkrečiai apie ją paklausus (D2: *„Aš realiai tokią sąvoką, kaip hibridinės grėsmės, išgirdau va čia, ką tik atėjus.“*). Keletas pabrėžė, kad buvo apie ją girdėję iš žiniasklaidos (D9: *„Per žinias gal... esu girdėjęs, bet nežinau, ką reiškia.“*).

FGD metu pateikus galimų HG reiškimosi sričių sąrašą ir paprašius jį reitinguoti pagal svarbą, išryškėjo, kad kibernetinė sritis yra suvokiama kaip HG įgalinanti erdvė, nes jos jaunuoliai nelaiko atskira savarankiška HG raiškos sritimi. Tuo metu politikos sritis (demokratinė santvarka, valdžios institucijos ir jų atstovai) yra laikoma HG šaltiniu: politikos srities pažeidžiamumas pateikiamas kaip visose kitose viešosios politikos ir visuomenės gyvenimo srityse galinčių kilti ir kylančių HG priežastis. Pirminėse jaunimo refleksijose svarbiausiomis laikomos trys plačiai suvokiamos galimo HG reiškimosi sritys. Pirmąją vietą užima informacinė erdvė, apimanti žiniasklaidą, viešąją komunikaciją, socialines medijas. Labiausiai suprantama ir išskiriama HG buvo propaganda ir dezinformacija (D6: *„Aš pritarčiau, labai daug dezinformacijos ir propagandos“;* D11: *„Per socialines medijas, televizorių, propaganda, kuri nurodo,*

[17] Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šio tyrimo FGD buvo atliktos gerokai prieš 2023 m. spalio–gruodžio mėn. Lietuvoje vykdytas hibridines atakas, kai Lietuvos mokyklos ir kitos viešosios įstaigos gavo elektroninius laiškus su grasinimais susprogdinti.

kad čia, pas jus, blogai, o pas mus yra viskas ok.“). Antrojoje vietoje yra socialiniai-kultūriniai santykiai (švietimas ir mokslas, visuomeninė veikla, nevyriausybinės organizacijos). Trečioji vieta tenka ekonomikai, finansams ir energetikai. Toliau tęsiant FGD, ekonomika bei švietimas ir mokslas reikšmingumo reitinge vis kilo, t. y. šios sritys, kaip itin jautrios HG, buvo aktualizuojamos ir iliustruojamos gausiais pavyzdžiais. Diskusijų metu buvo aktualizuojama ir žvalgyba, kaip būdas išsiaiškinti pažeidžiamas sritis ir, turint priešiškų ketinimų, jose sukelti žalą. Jaunuolių supratimu, mažiausiai HG paveikios sritys yra gynyba, diplomatija, teisė (prokuratūra bei teismų darbas) ir infrastruktūra.

HG sukeliama žala ir visuomenės pažeidžiamumas HG atžvilgiu interpretuojami remiantis keliomis takoskyromis. Diskusijose dominavo susirūpinimas dėl tradicinių *versus* progresyvių (liberalių) vertybių atotrūkio ir bendrapiliečių nenoro įsiklausyti vieniems į kitus (D2: „*Pakeisti kito žmogaus ideologiją, bent jau mano asmeniniu požiūriu, yra neįmanoma, ir neįmanoma priversti jį tikėti tuo, na, kuo tu tiki. Jei kiekvienas žmogus suprastų ir labiau gerbtų netgi tą patį maršistą, aš manau, kad ne tik kad mes visi gyventume daug geriau, bet ir pačių hibridinių grėsmių smarkiai sumažėtų.*“). Kiek mažesnis dėmesys buvo skiriamas socialinei atskirčiai ir ekonominei nelygybei (D3: „*Didieji miestai turtingi, o regionuose gyvena mažiau ambicingi ir vis labiau atsiliekantys vargšai.*“). Lietuvai nelojalūs gyventojai (penktoji kolona) buvo įvardijami kaip dar vienas rizikos veiksnys. Tipišką pavyzdį pateikė D1: „*Aš esu šiaip rusakalbis ir mokiausi rusiškoje mokykloje, dėl to mano pažįstami nėra visiškai gerai lietuviškai kalbantys, nors aš nežinau, ar jie identifikuoja save kaip rusus. Tarp jų buvo pakankamai daug, kurie palaiko ar palaikydavo tą Rusijos karinę veiklą dabar Ukrainoje, karą tiesiog. Galbūt jie net nešiojasi tą Z raidę, postina savo „Instagram“, kaip tai faina ir t. t.*“

Visose FGD Rusija buvo išskiriama ir matoma kaip pagrindinė Lietuvai HG kelianti išorės veikėja (D16: „*Aš manau, kad šiuo atžvilgiu galbūt, kad kaimyninių valstybių, Rusija, tą didžiausią grėsmę kelia tiek Lietuvai, tiek pasauliui.*“). Dažnai buvo minima ir Baltarusija. Kinija paminėta vos keletą kartų.

FGD išryškėjo ir bendro visuomenės informuotumo apie nacionalinį saugumą ir politines bei pilietines aktualijas ryšys su HG suvokimu ir jo branda. Diskusijų metu buvo minimos HG, kurios reiškiasi (ar gali pasireikšti) atskirose viešosios politikos srityse. Buvo akivaizdus skirtumas tarp diskusijų apie tas sritis, apie kurias daug girdėta ir kurios kasdieniame gyvenime asmeniui labai svarbios (informacija (ir propaganda), ekonomika, kultūra, politika), ir daug mažiau diskusijų sukeldavo sritys, kurios yra lyg ir „savaime aiškios“ (švietimas, visuomeninė veikla, žvalgyba, gynyba, kibernetika). Pastebėta, kad diskusijos apie viešąjį administravimą, diplomatiją, teisę, infrastruktūrą buvo plėtojamos mažiau ne dėl to, kad būtų sutariama, jog jose HG nesireiškia, o dėl konkrečių žinių apie šias sritis stokos. Kalbant apie HG, dažnai buvo vartojami terminai „kritinis mąstymas“, „švietimas“, „ugdymas“ ir „mokslas“. Šie dalykai matomi kaip kertiniai – būtini tam, kad žmogus gebėtų atpažinti ir įvertinti HG (D21: „*Manau, kad reikia tiesiog įvesti į mokyklines programas daugiau humanitarinių mokslų.*“; D8: „*Paskaičius straipsnį nepulti tikėti, o pasidomėti giliau*“; D1: „*Kritinio mąstymo įskiepijimas*

žmonėms nuo pat jaunumės.“).

Pereinant prie priežasties ir pasekmės ryšių aptarimo ir įvertinimo, kokie socialinės aplinkos veiksniai didina (ar mažina) jaunimo žinias apie HG ir jų suvokimo brandą, pirmiausia verta aptarti pašnekovų amžių. FGD dalyvavo 15–26 metų amžiaus asmenys, t. y. tarp jauniausio ir vyriausio dalyvių buvo 11 metų skirtumas. Tokio amžiaus intervalo skirtumo pakanka, kad galėtume fiksuoti, jog amžius teigiamai susijęs su HG pažinimo ir reflektavimo apie jas kokybe (branda). Kaip įprasta, vyresni jaunuoliai iškalbingesni ir, diskutuodami apie HG, pateikia daugiau pavyzdžių, iškelia daugiau probleminių aspektų. Vyresnių jaunuolių FGD trukmė buvo ilgesnė, diskusijos intensyvesnės. Pastebėta ir skirtumų, išryškėjusių jaunesniems ir vyresniems jaunuoliams kalbant apie HG raišką. Politikos srities (demokratinės santvarkos, valdžios institucijų ir jų atstovų) pažeidžiamumą visos jaunuolių grupės pripažįsta kaip įgalinantį HG, laiko visose viešosios politikos ir visuomenės gyvenimo srityse galinčių kilti ir kylančių HG priežastimi.

Žvalgybos, teismų darbo ar diplomatijos sritys, kaip generuojančios ir (ar) pritraukiančios HG, sureikšmina ne visi pašnekovai: gimnazistai apie šias sritis beveik visai nereflektuoja, o vyresnėse grupėse apie šias sritis buvo kalbama išsamiau. Gimnazistų grupėse nemažai dalyvių nežinojo tokių sąvokų, kaip „diplomatija“, „viešasis administravimas“ ar „infrastruktūra“ (I: *„O jūs tada aptarkite sritį diplomatijos. Kaip jūs galvojat?“* D4: *„Aš čia iš viso nieko nesuprantu. Pirmą sykį girdžiu.“;* D19: *„Pakalbėkime apie viešąjį administravimą.“* D28: *„Gal tai gali būti susiję su darbo birža?“*). Vyresniųjų FGD beveik nė vienas dalyvis nepasakė nesuprantąs vartojamų terminų.

HG interpretacijose amžiaus veiksnys yra reikšmingas išskiriant socialines ir kultūrines takoskyras, didinančias visuomenės pažeidžiamumą: pastebėta, kad tradicinių *versus* progresyvių (liberalių) vertybių konfliktą labiau pabrėžė vyresnio amžiaus FGD grupės, o jaunesnėse grupėse kaip takoskyra, didinanti visuomenės pažeidžiamumą, susijusį su HG, buvo prioritetizuojama socialinė atskirtis ir socialinė nelygybė.

Dar vienas aiškiai su socialinio konstruktyvizmo prielaidomis sietinas veiksnys, darantis poveikį FGD turiniui, – tai skirtingos socialinės aplinkos: vienoje pusėje – ugdymo įstaiga (mokykla ar universitetas), o kitoje – šeima (jaunuolio namai). FGD buvo diskutuojama apie tai, kad šiose jaunam žmogui itin svarbiose socialinėse aplinkose gana dažnai yra pateikiama skirtinga informacija. Jei tos pozicijos prieštarauja viena kitai, jaunuoliui reikia apsispręsti. Paprastai linkstama paklusti šeimos požiūriui ir sprendimui (D9: *„Mokykla sako viena, namai sako kita, ir kažkiek sunku susidaryti tą savo nuomonę, bet, aišku, eini pagal tėvus. Dažniausiai tas informacijos šaltinis būna tėvai ir pagal juos nuomonę susidarai.“*). Taigi net švietimo įstaigoje esant efektyviam komunikavimui politiniais ir socialiniais klausimais, vis dėlto gali nusverti namuose (šeimoje) susiformavusi ir palaikoma kitokia nuomonė ar pozicija. Šeimos įtaka jaunuolių sprendimams mažėja jiems pasiekus pilnametystę, tačiau ir universitete besimokantys pašnekovai pabrėžė šeimos ir artimųjų rato nuomonių reikšmę. FGD išryškėjo, kad pirminės socializacijos aplinkoje reiškiami požiūriai į HG dominuoja antrinės socializacijos aplinkos atžvilgiu.

Suvokimui apie HG ir nacionalinį saugumą svarbūs ir neformalūs ryšiai, draugų ratas, artima socialinė aplinka ir joje vykstanti komunikacija politinėmis ir pilietinėmis temomis. Pavyzdžiui, dvidešimtmetis FGD dalyvis, kuris nėra aktyvus jokioje nevyriausybinėje organizacijoje ir nestudijuoja universitete, išsiskyrė kaip gerai suprantantis HG, turintis apie jas ir bendrą Lietuvos saugumo situaciją daug žinių. Paaiškėjo, kad jis turi draugų, susijusių su Lietuvos krašto apsaugos sistema, ir jie tarpusavyje dalinasi aktualia informacija, daug diskutuoja. Geriau informuoti apie HG buvo jaunuoliai, priklausantys ar priklausę Lietuvos šaulių sąjungai, moksleivių tarybos aktyvui, studentiškoms organizacijoms. Jie išsiskyrė ir gilesnėmis įžvalgomis apie HG, galėjo pateikti daugiau HG keliamos žalos pavyzdžių.

Pastebėti reikšmingi sostinės bei kitų didmiesčių ir regionų skirtumai. Jie buvo ryškūs tarp grupių, diskutavusių Vilniuje ir Kelmėje bei Kelmės rajone. Dviejose FGD, kurios buvo surengtos ne Vilniuje, išryškėjo vienas arba du aiškūs lyderiai, kurie diktavo diskusines temas ir pateikė daugiausiai įžvalgų. Kiti dalyviai pasisakydavo tik po lyderio. FGD moderatoriams nepavyko lengvai pakeisti tokios grupės pokalbio dinamikos. Vilniaus grupių diskusijos įtraukė visus dalyvius ir dažniausiai komentarai būdavo išsakomi ratu, dalyviai vieni kitus papildydavo. Šį lyderio dominuojamo *versus* lygiavertiškesnių pašnekovų diskutavimo skirtumą galima aiškinti ir tuo, kad Vilniuje FGD dalyvavo šiek tiek vyresni jaunuoliai negu regione vykdytose FGD. Vis dėlto manytina, kad amžiaus kriterijus čia nėra esminis: amžiaus požiūriu Kelmėje ir Kelmės rajone visi FGD dalyviai buvo beveik bendraamžiai, o kai kurių Vilniaus FGD dalyvių amžiaus skirtumas buvo ir 5–7 metai. Taigi didžiųjų miestų gyventojų, besisocializuojančių labiau horizontalius lygiavertiškumo ryšius puoselėjančioje aplinkoje, suvokimo apie HG lygis yra santykinai aukštesnis negu regionų jaunimo, kuris imlesnis hierarchiniams ryšiams ir nelinkęs priešintis kitai nuomonei.

Nors organizuodami šias FGD etninio atstovavimo nelaikėme svarbiu atrankos kriterijumi, vienoje FGD dalyvavo vaikinas iš rusų tautinės mažumos. Jis paminėjo pastebėjęs kai kurių savo pažįstamų palankų požiūrį į Rusiją ir negebėjimą suprasti, kad iš Rusijos yra skleidžiama tendencinga informacija, nuo kurios dėl Lietuvos nacionalinio saugumo vertėtų atsiriboti: D1: *„Aš esu šiaip rusakalbis. (...) Kai kurie propagandiniai dalykai pasiekė ir mane, ir kitus... Taigi galima sakyti, kad ir mane pasiekdavo Kremliaus propaganda. Žinau, tikrai. Bet aš jai nepasidaviau.“* Nors FGD formatas neleido įsigilinti į šio rusakalbio vaikino atvejį, vis dėlto jo valingas pilietinis apsisprendimas yra akivaizdus ir atrodo, kad ne jo mokykla, o komunikacija socialiniuose tinkluose skirtingomis kalbomis ir socializacija lietuviškoje socialinėje aplinkoje dominuoja formuojant jo pilietines nuostatas.

FGD gauti duomenys sudaro pagrindą apibendrinti, kad politinių ir socialinių aktualijų sekimas, domėjimasis politika, istorija ir ekonomika lemia brandesnius svarstymus apie HG. Be to, kaip geras pavyzdys, kiek gali duoti domėjimasis aktualijomis ir kiek įtakos gali turėti mokykla, buvo gimnazistų grupė, kurios nariai gana gerai komentavo nacionalines ir pasaulines aktualijas. To priežastis – jų istorijos mokytoja, nuolat užduodanti namų darbams domėtis aktualijomis ir žiniomis pasidalinti klasėje. Nors ne visiems tai įdomu ir ne visi į šį procesą

įsitraukia, tai turi teigiamą agreguotą efektą diskusijų apie HG brandai.

Kalbant apie socialinių veiksnių poveikį HG sampratos žinomumui ir HG raiškos formų atpažinimui, būtina akcentuoti ir tai, kad visose FGD jaunimas apgailestavo dėl susvetimėjimo visuomenėje, pasitikėjimo vienas kitu bei pagarbos vienas kitam ir geranoriškumo trūkumo, nes tai atitinkamai didina pažeidžiamumą ir HG neigiamą poveikį nacionaliniam saugumui. Pašnekovai šios susvetimėjimo ir asmeninės atsakomybės stokos tendencijos nesiejo išskirtinai su Lietuva, reiškė bendrą nusivylimą tuo, kad visame pasaulyje žmonės nesistengia sutarti ir praranda žmoniškumą, vengia ieškoti kompromisų. D7: *„Man atrodo, kad didžiausia grėsmė pasauliui yra žmonių nemokėjimas gyventi santarvėje, taikoje, ir tai ne tik liečia dabartines aktualijas (ypač karą Ukrainoje), – bet apskritai žmonės turėtų gyventi draugiškiau, padėti vieni kitiems, ir tikrai yra daug grėsmių, kurios nėra susijusios su pačiais žmonėmis, kurios nėra nulemtos kažkokių konkrečios valdžios sprendimų, ir jeigu žmonės sugebėtų atrasti santaiką tarpusavyje, būtų lengviau kovoti su įvairiomis grėsmėmis. Tiesiog žmogus žmogui yra ar gali tapti didžiausiu priešu, o taip neturėtų būti.“* Kitas FGD dalyvis akcentavo geros valios ir geranoriškumo trūkumą kaip svarbų foną tam, kad tiek nerimo ir grėsmių yra kasdieniame paprastų žmonių gyvenime: D5: *„Ne tas pats faktas, kad televizija kažką transliuoja, o patys žmonės, jų elgesys yra grėsmė, būtent žmonės yra atsakingi už tai, ką jie daro, ir ne tik politikai gali turėti kažkokių blogų kėslų ir tikslų.“*

5.1.4. Išvados

1. Lietuvos jaunimui sąvoka „hibridinės grėsmės“ nėra suprantama: nors ją atpažįsta, retas kuris jaunuolis gali paaiškinti šios sąvokos turinį ar susieti priežasties ir pasekmės ryšiais priešiško veikėjo veiksmus su žala nacionaliniam ir visuomenės saugumui.

2. „Hibridinės grėsmės“ sąvoką jaunuoliai sieja su hibridiniais karais ar hibridine karyba, jeigu turi išankstinių žinių šia tema.

3. Jaunuoliai dažniausiai HG pirmiausia sieja su kibernetinėmis atakomis ir propaganda. Mažiausiai HG yra siejamos su teise, viešuoju administravimu ir diplomatija.

4. FGD aktualizuojamos ekonomikos, energetikos ir švietimo bei mokslo sritys, kuriose HG raiškos formos gali būti labai įvairios, o daroma žala – labai didelė.

5. Nacionalinio lygmens politika (čia – Lietuvos) visose jaunuolių grupėse yra pripažįstama kaip priežastinis HG kontekstas, o visuomenės pažeidžiamumas pateikiamas per kelias takoskyras, ypač per tradicinių *versus* progresyvių vertybių, ir per socialinę atskirtį.

6. Jaunuolių samprotavimai ir konkrečios žinios apie HG priklauso nuo jų amžiaus ir nuo jų informacinio burbulo, t. y. nuo jų stebimoje viešojoje erdvėje ir socialiniuose tinkluose sureikšmintų dalykų bei nuo temų, aptariamų mokykloje, šeimoje ir draugų rate. Kuo jaunesni asmenys, tuo didesnė pirminės socializacijos, t. y. šeimos rato, įtaka jų supratimui apie HG; su amžiumi stiprėja antrinės socializacijos, t. y. švietimo ir mokslo įstaigų, bendraamžių, žiniasklaidos ir kt., skleidžiamo turinio reikšmė supratimui apie HG.

7. Tyrimas nepatvirtino, kad dalyvavimo visuomeninėje veikloje ir nevyriausybinėse organizacijose patirtis būtų stipriai reikšminga tam, ar jaunuoliai žino apie HG ir kiek apie jas žino. Konkrečių FGD atstovų dalyvavimo visuomeninėje veikloje ir nevyriausybinėse organizacijose patirties įtaka diskusijų apie HG brandai buvo vienareikšmiškai teigiama.

8. Sritys ir sąvokos, plačiai minimos Lietuvos viešojoje erdvėje („propaganda“, „dezinformacija“, „kibernetinės atakos“, „Rusijos grėsmė“ ir pan.) yra gana gerai suprantamos, ir tai nurodo, jog vien temos ir sąvokų iškėlimas į viešąjį diskursą prisideda prie didesnio HG sampratos žinomumo ir geresnio suvokimo apie HG raiškos formas.

9. Jaunimas sunkiai konkrečiai identifikuoja ir apibūdina HG jų kilmės, daromos žalos bei poveikio aspektais. Diskusijose pabrėžiama tai, kad atskiros HG sritys tarpusavyje siejasi ir sutampa. Taigi jaunimas HG suvokia kaip „prakeiktos“ viešosios politikos problemos prigimtį – HG žala gali reikštis keliose srityse.

10. Jaunuoliai HG kildina ir iš nacionalinės (čia – Lietuvos) politikos problemų, ir iš priešiškų užsienio valstybių veiksmų. Rusija, Baltarusija ir – daug mažesniu mastu – Kinija sugrėsminamos. Nevalstybiniai HG sukeliantys veikėjai: teroristinės grupuotės, organizuoto nusikalstamumo tinklai – buvo sureikšminami retai. Jaunuoliai yra linkę šalies vidaus problemas pateikti kaip HG, nesusiejant jų su sąmoningu išorės veikėjo siekiu sukelti žalą.

11. HG aktualumas jaunimui priklauso nuo asmens turimų žinių: kuo daugiau žinių turima, tuo aktualesnės atrodo grėsmės.

5.1.5. Tyrimo apribojimai ir ateities tyrimų perspektyvos

Šiame skyriuje remiamasi socialinio konstruktyvizmo prieiga ir koncentruojamasi į HG sampratos žinomumo bei HG raiškos formų atpažinimo brandą, taip pat analizuojamos jų sąsajos su socialiniais veiksniais. Kitaip tariant, susitelkta tik į sociologinę reiškinio interpretaciją. Čia neįtraukiama atsparumo (institucinio, visuomeninio, individualaus) tematika.

Šiame empiriniame tyrime dėmesys sutelktas į jaunimą, laikant, kad tai kritinio amžiaus žmonės, kurių pilietiškumas tik formuojasi. Ši grupė yra labai imli žinioms, o jos nuostatos reikšmingos nacionaliniam saugumui. Aktualu būtų jaunimo grupę palyginti su kitomis amžiaus grupėmis. Tyrimo metu buvo užfiksuota įžvalgų, susijusių su tokių socialinių veiksnių, kaip lytis ir etninė (tautinė) priklausomybė, sąsajomis su asmens demonstruojamu HG sampratos žinomumu ar HG raiškos formų įvairovės suvokimo branda. Adaptavus tyrimo dizainą, būtų tikslinga išsamiau ištirti šių veiksnių poveikį asmens turimai nacionalinio saugumo sampratai ir jo dėmesį patraukiantiems HG aspektams. Ypač aktualu būtų taip aktualizuoti etninį elementą (penktosios kolonos sugrėsminimo mastą ir užkardymo potencialą).

Regioninio grėsmių komplekso kontekste vertėtų atlikti lyginamąjį tyrimą apie Lietuvos jaunimo (ar apskritai visos visuomenės) ir kaimyninėse valstybėse (Lenkijoje, Latvijoje, Estijoje, Suomijoje ir pan.) stebimų ir reflektuojamų HG raiškos formų panašumus ir skirtumus.

5.2. Lietuvos menininkų refleksijos apie kintančią saugumo aplinką ir hibridines grėsmes[18]

Per pastarąjį dešimtmetį, ypač 2022 m. Rusijai pradėjus plataus masto karą su Ukraina, Lietuvos saugumo aplinka itin pablogėjo. Kasmet Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento skelbiamame „Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinime“ vis daugiau dėmesio skiriama įvairaus spektro grėsmėms, kurių pagrindinis priešiškas išorės šaltinis yra Rusija. Nacionalinio ir tarptautinio saugumo ekspertai bei politikai taip pat akcentuoja tiek padidėjusį grėsmių nacionaliniam saugumui lygį, tiek didėjančią tų grėsmių įvairovę. Keičiasi ir nacionalinio saugumo samprata, nes priešiškos veiklos grėsmės ir taikiniai yra kompleksiški ir neapsiriboja valstybių sienomis (Ozolina ir Stunberga, 2023; Giannopoulos ir kt., 2021; Jungwirth ir kt., 2023). Nors Lietuva jau 20 metų yra visateisė Europos Sąjungos ir NATO narė, ji, kaip buvusi sovietinė respublika (kartu su kitomis dviem Baltijos valstybėmis), dėl geopolitinės padėties ir sudėtingos valstybingumo istorijos vėl atsidūrė „seismineje zonoje“, kai reikia ginti savo suverenitetą ir demonstruoti atsparumą Rusijos vykdomiems destabilizavimo veiksmams (Kascian, Denisenko and Matonyte, 2024). Nacionalinė tapatybė, kultūra ir menas yra svarbios nacionalinio saugumo ir atsparumo dalys (žr. šios monografijos 3.2 skyrių; Krawchuk, 2024; Goodwin and al., 2023; Helled and Pala, 2024; Marukhovska-Kartunova and al., 2024), todėl Lietuvos menininkų požiūris į didėjančią grėsmių įvairovę, nacionalinės ir tarptautinės saugumo politikos sprendimus, peržengiančius valstybių sienas, tampa vertas ypatingo dėmesio.

Viena vertus, menininkus galima priskirti prie socialinės grupės, kurią lydi specifiniai stereotipai. Meninės kūrybos aspektas išskiria juos iš kitų socialinių grupių ir formuoja tam tikrą atotrūkį nuo vadinamųjų „paprastų žmonių“, o tai lemia, kad apie menininkus atsiranda „visokių mitų ir legendų“ (Angeloska, 2022 06 24). Menininkai dažnai stereotipizuojami kaip atitrūkę nuo kasdienybės rūpesčių ir pasaulio aktualijų. Kita vertus, pripažįstama, kad menininkai negali visiškai nutraukti ryšio su realybe ir kad šis ryšys atsispindi būtent kūryboje: *„Pačios lauko struktūros, visuomeninės būties istorija įsiterpia lyg prizmė tarp išorinio pasaulio ir meno kūrinio, reaguoja į visus išorinius įvykius, ekonominę krizę, politikų pasisakymus, mokslo naujoves“* (Bourdieu, 2000).

Menininkų kūrybiniai pasirinkimai ir pilietinės nuostatos yra reikšmingi ne tik meninės savirealizacijos, bet ir plačiai apibrėžiamos nacionalinės strateginės kultūros rodikliai. Menininkų kūryba daro įtaką jų auditorijai ir skatina žmones permąstyti socialines ir kultūrines problemas, įsijausti į aukos padėtį, įdėmiau apgalvoti kai kurias naujienas (galbūt melagienas). Menininkai savo kūryboje gali atkreipti dėmesį į dalykus, kurie visuomenei nepakankamai

[18] Skyrius parengtas naudojant empirinius duomenis, surinktus 2023 m. liepos–rugpjūčio mėn. vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą Nr. P-SV-23-28. Tekste pašnekovai cituojami anonimiškai. Analizuojamos empirinės medžiagos pagrindu publikuotas mokslo populiarinimo straipsnis Lipska, E. Kūryba versus politika. *Kultūros barai*, 2023, 10, p. 38–53. Remiantis šio tyrimo duomenimis, parengti pranešimai buvo pristatyti šiose mokslinėse konferencijose: metinėje Lietuvos politikos mokslų konferencijoje „Polikrizės atgarsiai Lietuvoje ir pasaulyje“ (Vilnius, 2023 m. lapkričio 30–gruodžio 1 d.) – I. Matonytė ir E. Lipska „Kūryba agresyvios Rusijos kaimynystėje: Lietuvos menininkų laikysena besikeičiančioje saugumo aplinkoje“ ir 8-ojoje Rytų Europos ir Eurazijos studijų konferencijoje (Tartu, Estija, 2024 m. birželio 20–21 d.) – I. Matonytė ir I. Gajauskaitė „Reflections of Lithuanian Artists on the Changing Security Environment and Hybrid Threats“.

žinomi ir jos nevienareikšmiškai interpretuojami. Meninė kūryba taip pat kviečia bendruomenes susimąstyti apie klausimus, kurie, atrodytų, priklauso ne viešajai, o privačiajai sričiai.

Vien nuo 2014 m. Rusijos vykdomos agresijos prieš Ukrainą kontekste galima būtų *ad infinitum* vardinti ir interpretuoti meno objektų naikinimo ir su menu susietos propagandos pavyzdžius, kurie išryškina sudėtingas meno ir politikos sankirtas. TarpdisciplinišKumas yra neišvengiamas tyrinėjant menininkų raiškos ypatumus geopolitinių neramumų laikais. Kiek supaprastinant dalykus, galima išskirti svarbiausius klausimus, kuriais diskutuoja atskirų mokslo disciplinų atstovai, gilindamiesi į meninę raišką neramiais laikais. Aukšto abstraktumo ir apibendrinimo lygmeniu filosofai atkreipia dėmesį į egzistencinius kūrėjų ir kūrybos motyvus, gilinasi į tiesos, teisingumo ir autentiškumo paieškas, gvildena afirmatyviosios etikos ir pan. klausimus. Menotyrininkai daugiausia dėmesio skiria meno kūrinių siužetams ir kūrybos strategijoms, jų moralinėms žinutėms ir estetinėms asociacijoms, kurias jie skatina. Sociologai pabrėžia transformacijas, kurias kritiniai politiniai virsmai (karas yra itin lemtingas laikotarpis) sukelia tiek individualaus suvokimo, tiek visuomenės vertybių ir normų plotmėse. Neramiais laikais kalbant apie meną ir menininkus, politologiniai tyrimai pabrėžia valstybingumo, suvereniteto, nacionalinio saugumo, gynybos ir panašių reiškinių bei sampratų peržiūras. Politologai tiria, kaip ir kokios problemos, susijusios su galios, autoriteto, teisėtumo ir panašiomis kategorijomis, yra aktualizuojamos ir sprendžiamos viešojoje erdvėje bei viešojoje politikoje.

Dėsninga, kad dėl Rusijos karo su Ukraina blogėjant saugumo situacijai Lietuvoje suaktyvėjo įvairių mokslo sričių atstovų refleksijos apie politinius, pilietinius, etinius, komunikacinius, estetinius ir kitus menininkų kūrinių ir kūrybos aspektus[19]. Vis dėlto šio skyriaus tikslas

[19] Lietuvos menotyrininkų terpėje visada gausu diskusijų apie menininkų pilietinę laikyseną ir apie jų kuriamų bei eksponuojamų meno kūrinių skleidžiamas vertybines žinutes. Lietuvos menininkų kūrybiniai ir pilietiniai pasirinkimai irgi aktualizuojami agresyvios Rusijos akivaizdoje. 2023 m. spalio 27 d. Vilniuje, Nacionalinėje dailės galerijoje, vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Kad priešas liautųsi laimėjęs: menas informaciniame kare“ (https://www.lkti.lt/uploads/Konferencijos/2023/2023.10.27-28/konf_programa_santraukos.pdf). Šioje konferencijoje buvo skaitomi pranešimai apie išskirtinai paveikius Lietuvos ir Ukrainos menininkų sukurtus naujausius kino, grožinės literatūros, performatyvaus meno, dailės, muzikos, fotografijos, teatro kūrinius. Konferencijoje Eglė Rindzevičiūtė aptarė refleksyvinės kontrolės studiją („Konfliktuojančios struktūros“, 1967). Ją Šaltojo karo laikais parašė rusų teoretikas Vladimiras Lefebvre, laikomas matematinės etinio pažinimo teorijos pradininku. 1974 m. mokslininkas emigravo iš Sovietų Sąjungos į JAV ir dirbo Stanfordo universitete, o jo tyrimus vertino ir naudojo JAV gynybos institucijos. Konferencijoje buvo pristatytas ir kitas labai reikšmingas bei aktualus tyrimas, apžvelgiantis 1863–1864 m. sukilimo ikonografiją tuometėse Europos periodinės spaudos publikacijose (Vaidos Ragėnaitės pranešimas). Besikeičianti saugumo aplinka ir jos raiška meninėje kūryboje ir menininkų gyvenimuose atnaujina ir sociologinius tyrimus. Ypač daug susidomėjimo kelia visuomenės (tautos), atskirų jos grupių (etninių, profesinių, skirtingo išsilavinimo, skirtingo amžiaus ir pan.) bei asmens santykiai su kultūra, menu ir politika. Keliami kultūros institucijų, individualių kūrėjų ir meno kolektyvų atsakomybės ir įsitraukimo į politiką plačiąja prasme ir į visuomeninę veiklą konkrečiomis formomis klausimai. Ne tik nacionalinėse ir tarptautinėse sociologijos, kultūros studijų ir komunikacijos tyrimų konferencijose, bet ir žiniasklaidos bei ne tokiuose formaliuose socialinių mokslų forumuose aktualizuojami svarstymai asmens ir bendruomenės elgsenos bei vertybių karo ir svetimos visuomenės bei jos kariuomenės nešamo smurto atžvilgiu. Pavyzdžiui, „Socialios sociologijos“ tinklaraštyje 2022 m. birželio mėn. buvo publikuotas išsamus interviu su ukrainiete sociologe Alla Marchenko (https://sociologai.lt/2022/ukrainos-sociologe-a-marcenko-%e2%80%9ebuvau-pacifiste-karas-viska-pakeite/). Mokslininkė svarsto: *„Kaip išlikti stipriems, kaip išsaugoti atmintį ir atkurti padarytą žalą, yra tos universalios pamokos. Bet bijau, kad jos išmokstamos tik patyrus nuostolių, o ne remiantis knygose užrašytomis teorijomis.“* Sociologė kalba apie gyvo „čia ir dabar“ santykio su svetimos valstybės eskaluojamu smurtu patirtį: *„Šiame kare jaučiuosi, lyg kažkas būtų įsibrovęs į mano kūną. Girdint, kas vyksta šalies miestuose, matant brutalią agresiją, man fiziškai skauda. Pradėjusi kalbėtis su aplinkiniais, supratau, kad visi jaučiasi taip pat.“* Sociologė pabrėžia, kad Rusijos kare su Ukraina vyksta svarbūs sociokultūriniai virsmai, peržiūrima, kokie kultūriniai dalykai ir objektai sureikšminami ir kaip tai vyksta: *„Visą gyvenimą tikėjau, kad kultūros ir politikos painioti nereikia. Tikėjau, kad tarp Rusijos ir Ukrainos įmanoma nutiesti tiltus. Dabar matau, kaip glaudžiai viskas susiję: kultūra yra propagandos, politikos dalis, ji gali būti pavojinga. Mane, kaip mokslininkę, visiškai pribloškė Rusijos vykdomi naikinimo mastai ir taikiniai Ukrainoje. Nebėra Marijos Primačenko muziejaus, Grigorijaus Skorovodos muziejaus, istorinių rajonų, sunaikinti UNESCO objektai. Turint omenyje tai, kad masinės žudynės ir niokojimai vykdomi „vardan Sovietų Sąjungos išsaugojimo“, visiškai suprantu požiūrį į SSRS paveldą kaip tokį, kuris mums visiems kelia simbolinį pavojų. Jis gali tapti pretekstu „būti vienybėje su Rusija“. Jei ne karas, nemanau, kad būčiau už sovietinio paveldo naikinimą, vietovių, gatvių pavadinimų keitimą.“*

nėra pateikti tokių studijų apžvalgą ar jomis sistemingai remtis. Čia ankstesnėje šio skyriaus 1-oje išnašoje minimi pavyzdžiai ir įžvalgos padeda suprasti tyrimo problematikos kontekstą.

Šiame skyriuje dėmesys yra politologinis, labiausiai susijęs su saugumo studijomis. Dėmesio centre – Lietuvos menininkų refleksijos apie naujas (hibridines) grėsmes saugumui, kintančią nacionalinio saugumo aplinką, iššūkius valstybių sienų, nacionalinės tapatybės, politinės galios, autoriteto, teisėtumo ir panašioms sampratoms. Pasitelkiant kritinę diskurso analizę (toliau – KDA, angl. *Critical Discourse Analysis*), pristatomas empirinis tyrimas, apimantis du probleminius klausimus:

- kaip menininkai reaguoja į saugumo iššūkius, su kuriais susiduria Lietuva ir platesnis Vidurio ir Rytų Europos regionas;
- kaip menininkai supranta ir vertina hibridines grėsmes bei atsparumą joms.

5.2.1. Empirinio tyrimo metodika

Šis empirinis Lietuvos menininkų sąmoningumo ir atsparumo hibridinėms grėsmėms tyrimas ir jo duomenų interpretacija remiasi KDA prieiga. Esminė KDA idėja – diskursas yra socialinės praktikos forma ir įvairūs socialiniai veikėjai skirtingai reaguoja į dominuojančius diskursus, jie gali jiems skirtingai priešintis ir įvairiai prie jų prisitaikyti.

KDA, kaip metodologinės prieigos, aplinkybės dera su šio empirinio tyrimo objektu ir jo probleminiais aspektais, susijusiais su menininkų pozicijomis kintančio saugumo aplinkoje. Pagrindinis suformuluotas siauras tyrimo klausimas – kaip Lietuvos menininkai supranta hibridines grėsmes ir atsparumą joms. Plačiau apibrėžiant, tyrimas apima ir tai, kaip Lietuvos menininkai supranta nacionalinį saugumą ir su juo susijusį savo vaidmenį. Taigi tyrimas orientuotas į klausimus, kurie kintančioje nacionalinio saugumo aplinkoje įgyja atviras politines (politizuotas) reikšmes, nes jie sužadina ir atnaujina valstybingumo, suvereniteto, kolektyvinės tapatybės, pilietinių vertybių ir panašius apmąstymus.

Vadovaujantis KDA, bet neturint galimybės atlikti lyginamąjį (retrospektyvinį) tyrimą, empirinių duomenų lygmenyje remiamės menininkų apmąstymais ir pasakojimais. Empirinio tyrimo duomenys buvo surinkti atliekant pusiau struktūruotus interviu, kuriuose, pavyzdžiui, buvo pateikti tokie klausimai: *„Kaip manote, ar politinės aktualijos gali / turėtų turėti įtakos kūrybiškumui?“*, *„Ar Rusijos agresija prieš Ukrainą turėjo įtakos jūsų darbui?“*, *„Kaip jūs suprantate savo, kaip menininko, vaidmenį pilietinės visuomenės veikloje?“*, *„Kaip jūs suprantate terminą „hibridinė grėsmė“?“* (žr. 2 priedą „Interviu klausimų gairės“).

Interviu daugiausia dėmesio buvo skiriama Rusijos plataus masto karo su Ukraina laikotarpiui (nuo 2022 m. vasario 24 d. iki 2023 m. rugpjūčio mėn., kai buvo atliekami interviu). Kaip ir tikimasi KDA perspektyvoje, pašnekovai aptarė kiek ilgesnę laiko ašį – jie reflektavo apie laikotarpį nuo 2014 m. Rusijos įvykdytos Krymo okupacijos ir apie politines represijas Baltarusijoje po suklastotų prezidento rinkimų 2020 m. vasarą. Pašnekovai komentavo ir interviu metu labai aktualų 2023 m. vasaros pabaigoje Ukrainos vykdytą kontrpuolimą, išstumiant okupacines Ru-

sijos pajėgas iš kai kurių Ukrainos teritorijų. Sėkmingi kariniai Ukrainos veiksmai galėjo paskatinti optimistiškesnes mūsų pašnekovų nuotaikas. Vis dėlto reikia paminėti ir tai, kad 2023 m. liepos mėn. Vilniuje įvykusiame NATO viršūnių susitikime Ukraina gavo tik miglotus pažadus apie galimybę ilgainiui tapti visateise NATO nare. Taigi, aiškios perspektyvos dėl Ukrainos prisijungimo prie svarbiausio karinio Vakarų aljanso trūkumas galėjo didinti mūsų pašnekovų nerimą dėl saugumo aplinkos regione bei pasaulyje ir versti juos būti atsargesnius ir įtaresnius grėsmių atžvilgiu. Kalbant apie konkrečius hibridinių grėsmių klausimus, svarbu pabrėžti, kad pokalbiai su menininkais vyko 2023 m. vasarą, t. y. kai Lietuva dar nebuvo patyrusi masinių elektroninių laiškų, kuriais grasinta susprogdinti mokyklas ir kitas viešąsias įstaigas, atakos. Šios įvyko 2023 m. spalio–gruodžio mėn. ir sukėlė daug nerimo bei diskusijų viešojoje erdvėje.

Empirinio tyrimo metu buvo atlikti 9 pusiau struktūruoti interviu su pripažintais, t. y. turinčiais meno kūrėjo statusą, Lietuvos menininkais: tapytojais, teatro aktore, pianistu, vaizdo meno kūrėja, skulptoriais ir instaliacijų kūrėjais, tekstilininke. Visi pašnekovai jaunesni nei 50 metų amžiaus, t. y. jie neturi tiesioginės asmeninės sąmoningos sovietmečio patirties. Tik du pašnekovai gerai moka rusų kalbą (jie ne tik supranta rusiškai kalbantįjį, bet ir patys gerai kalba šia kalba). Interviu davė penkios moterys ir keturi vyrai. Pašnekovų meninės raiškos geografija apima Lietuvą ir šalis į vakarus nuo Lietuvos (vienas jau vykstančios Rusijos agresijos prieš Ukrainą metu pristatė savo kūrybą Ukrainoje). Tyrime naudota patogioji imtis: buvo atrinkti tie pašnekovai, kurie sutiko kalbėtis ir buvo nesunkiai pasiekiami. Kitas pašnekovų atrankos principas – tikslingoji imtis: atlikti interviu su profesionaliais menininkais, kurie nevengia kalbėti politinėmis ir pilietinėmis temomis.

Visi 9 tyrimo dalyviai yra įsitraukę menininkai, t. y. jie reflektuoja apie kintančią saugumo aplinką, turi ir išreiškia savo pozicijas Rusijos ir Ukrainos karo atžvilgiu, o savo kūryba išreiškia politines ir pilietines temas. Šiuo aspektu tyrimo imtis buvo „tendencinga“ – neapėmė Lietuvos menininkų, kurie, kaip minėta skyriaus įvade, atitrūkę nuo kasdienybės rūpesčių ir pasaulio aktualijų arba skelbia pritarimą Rusijos invazijai į Ukrainą (apskritai turi prorusiškų nuostatų arba skelbia su liberaliomis vertybėmis nesuderinamą pasaulėžiūrą)[20]. Vis dėlto atrenkant pašnekovus nesiekta išskirti Lietuvos žiniasklaidoje plačiai pristatytų meno žvaigždžių, kurios savo kūryba itin ryškiai išreiškė palaikymą su Rusija kariaujančiai Ukrainai. Keliuose šio tyrimo interviu apie tokias ypatingo žiniasklaidos dėmesio sulaukusias menines akcijas buvo gana išsamiai kalbama, labiausiai susitelkiant į performanso, kaip žanro, išskirtinumą ir ypatybes.

Tyrimo metu atlikti kokybiniai interviu. Toks metodologinis pasirinkimas pagrįstas pirmiausia tuo, kad pats tyrimo objektas – menininkų pilietinė laikysena ir požiūris į saugumo aplinką – negali būti apibrėžtas ir pamatuotas remiantis kiekybiniais kriterijais. Kiekvienas mūsų tiriamasis turi savitos patirties, išgyvenimų ir suvokimą, o tyrėjo užduotis yra tuos dalykus

[20] Tokių prorusiškos ar liberalių vertybių atžvilgiu ambivalentiškos laikysenos apraiškų tarp Lietuvos profesionalių menininkų neabejotinai būta ir esama. Tačiau tai retai iškyla į viešumą. Kaip pavyzdį galima pateikti garsaus Lietuvos operos solisto dalyvavimą Baltarusijoje 2022 m. Kalėdų laikotarpiu surengtame koncerte ir to atgarsius Lietuvos žiniasklaidoje (*Delfi.lt,* 2022 12 29, https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/minske-koncertaves-solistas-vysniauskas-jie-juk-nepalaiko-lukasenkos-92146537).

atpažinti ir analizuoti. Buvo atlikta serija individualių pusiau struktūruotų interviu, kuriuose menininkai tyrimo temas interpretavo subjektyviai ir kūrybiškai. Interviu išryškėjo asmeniui svarbūs kontekstai ir prielaidos, lemiantys tam tikrus tiek kūrybinės raiškos, tiek pilietinės laikysenos sprendimus. Atviri interviu klausimai leido išgauti daugiau ir labiau niuansuotos informacijos, kurios nepavyktų užfiksuoti uždaraisiais klausimais, nes šie, akivaizdu, pateiktų lengvai „suskaitmeninamą" vaizdą, neįvardijant konkrečių detalių, iliustruojančių faktų ir išlygų.

Visi interviu vyko viešojoje erdvėje (dažniausiai kurioje nors Vilniaus kavinėje). Pokalbiai buvo įrašomi ir truko vidutiniškai 80 minučių (trumpiausias truko 60 minučių, ilgiausias – 110 minučių). Visi tyrimo dalyviai pasirašė informuoto sutikimo dalyvauti tyrime formas, jie itin entuziastingai sutiko diskutuoti tyrimo tema. Interviu gaires sudarė du blokai: informacija apie dalyvius, jų meninę ir pilietinę patirtį bei diskusija apie tai, kas yra ir kaip reiškiasi hibridinės grėsmės bei pašnekovų atsparumas joms. Pokalbio gairėse buvo įterptas konkretus, remiantis Lietuvos viešojoje erdvėje prieinamais informacijos elementais, šio tyrimo autorių sugeneruotas hibridinės grėsmės pavyzdys (žr. 2 priedą „Klausimų menininkams gairės").

Aprašant ir analizuojant interviu medžiagą, taikytas atvirasis kodavimas. Interviu išklotinėse ieškota reikšminių temų ir dominuojančių teiginių. Konkrečiai buvo naudojamos šios kategorijos: *kūryba, menas (kūryba, meninis žanras), menininkas, pilietis, saugumas, demokratija (laisvė), Rusija (rusai, rusų kalba), karas, pavojus, hibridinė grėsmė, atsparumas, ginklas.*

Dar keletas platesnių komentarų dėl KDA. Laikantis prielaidos, kad socialinėmis praktikomis įsitraukiama į diskursus ir jomis tie diskursai palaikomi, perkuriami ir kvestionuojami, KDA siekiama atpažinti ryšį tarp diskursų ir socialinių praktikų. Seni (įprasti) dalykų matymo (įvardijimo, vaizdavimo, rodymo) būdai reprodukuojami kartu su naujais atsirandančiais diskursais ir įžvalgomis. Pagal KDA, reikia nemažai laiko bei socialinio aktyvumo (ir politinės valios), kad naujos socialinės praktikos įsitvirtintų ir nekurtų įtampos su senosiomis.

KDA yra labai imli ir palanki tarpdisciplininiam požiūriui (Weiss ir Wodak, 2003). KDA kviečia studijuoti ne tik tekstus (pokalbių stenogramas), bet ir jų socialinius-politinius kontekstus, konkrečias aplinkybes bei artefaktus. Diskursai dažnai realizuojami multimodaliai, t. y. jie kuriami ne tik tekstais ir pokalbiais, bet ir kitais komunikacijos būdai, ypač vizualiniu vaizdavimu (van Leewen, 2015; Kress and van Leeuwen, 1996). Apskritai KDA propaguoja intensyvų dialogą tarp socialinės teorijos ir praktikos, turtingą kontekstualizavimą ir skiria daug dėmesio diskurso įvairialypiškumui (multimodalumui). Visi šie aspektai papildomai motyvuoja taikyti KDA menininkų pilietinės ir kūrybinės refleksijos tyrime, kuriame siekiama atpažinti jų diskursų bei praktikų turinį ir slinktis kintančios saugumo aplinkos kontekste.

Taigi pagrindinė šio empirinio tyrimo prielaida tokia: saugumo aplinkos pokyčiai (ypač plataus masto Rusijos karas su Ukraina) paskatino svarbius profesionalių Lietuvos menininkų pilietinių nuostatų ir laikysenos pokyčius. Atitinkamai kaip „nepriklausomą kintamąjį" šiame tyrime galima įvardinti besikeičiančią Lietuvos saugumo aplinką.

Šios monografijos įvado dalyje „Kintanti saugumo aplinka" yra pateikta per pastarąjį dešimtmetį artimoje Lietuvos kaimynystėje įvykusių ir tebevykstančių svarbių geopolitinių pokyčių

apžvalga. Monografijos 4 skyriuje apibūdinami NATO lygmeniu ir nacionalinėje bei europinėje politikoje priimti sprendimai, kuriais siekiama suvaldyti naująsias grėsmes ir didinti atsparumą joms. Šie du aprašomosios informacijos blokai: apie pokyčius tarptautinėje arenoje ir apie strateginio lygmens sprendimų genezę bei turinį – sudaro kontekstą, kuris yra reikšmingas atliekant empirinį tyrimą ir analizuojant duomenis KDA perspektyvoje. Taigi, nekartojant šios monografijos įvade ir 4 skyriuje pateiktos informacijos, pabrėžtinos kelios kontekstinės aplinkybės, galinčios paveikti tai, kaip Lietuvos menininkai reflektuoja apie grėsmes ir saugumą.

Pirma, 2014 m. Rusijos įvykdyta dalies Ukrainos teritorijos okupacija paskatino liberalųjį pasaulį atsibusti ir įsitraukti į tarptautinėje sistemoje vykstančią galios perskirstymo kovą. Svarbus postūmis formuojant „demokratinio forposto“ tapatybę Lietuvoje įvyko 2020 m. vasarą, kai dėl kaimyninėje Baltarusijoje vykstančių masinių protestų prieš suklastotus prezidento rinkimus Lietuva tapo prieglobsčiu daugeliui pilietiškai aktyvių baltarusių. 2020 m. pabaigoje naujai suformuota konservatorių ir liberalų koalicinė vyriausybė įsipareigojo Lietuvą paversti regioniniu ir pasauliniu demokratijos bei žmogaus teisių sklaidos centru, pirmiausia atsižvelgdama į Europos Sąjungos Rytų partnerystės principus ir politinių represijų aktualijas Baltarusijoje bei siekdama bendradarbiauti su demokratinėmis valstybėmis visame pasaulyje, ypač su prodemokratiškais aktyvistais Rytų Azijoje ir už jos ribų.

Antra, 2021 m. vasarą, kai Aliaksandro Lukašenkos režimas atvėrė savo sienas nelegaliajai migracijai į ES. Lietuva, reaguodama į šią Minsko (ir Maskvos) organizuojamą hibridinę ataką, nusprendė pabėgėlius atstumti nuo savo sienos su Baltarusija (ši siena yra ir išorinė rytinė ES Šengeno erdvės siena, ir vakarinė Nepriklausomų Valstybių Sandraugos siena) atgal, į Baltarusiją. Politikai ir ekspertai ėmė akcentuoti, kad naujų saugumo aplinkos iššūkių sąrašo viršuje svarbią vietą užima hibridinės atakos ir hibridinės grėsmės, kurių valdymo sprendimai yra sudėtingi ir kainuoja brangiai, juos priimant sunku suderinti įvairius demokratinius principus. Kovodama su Afrikos ir Artimųjų Rytų migrantų srautais iš Baltarusijos, Lietuva nesilaiko pagarbos žmogaus teisėms (Švedkauskas, 2024, 162).

Trečia, kai 2022 m. vasario pabaigoje Rusija, turėdama Lukašenkos režimo Baltarusijoje palaikymą, įsiveržė į Ukrainą, Lietuvos gyventojai solidarizavosi su besiginančia Ukrainos valstybe, ėmėsi padėti nuo karo bėgantiems ukrainiečiams, reiškė palaikymą Ukrainos kariuomenei ir politikams. Lietuvos Vyriausybė ryžtingai parėmė europietiškąją Ukrainos perspektyvą. Lietuvos politikai ir gyventojai vėl smarkiai sunerimo dėl grėsmės valstybingumui, apėmė netikrumas dėl šalies ateities. Kaip įtaigiai suformulavo kultūros antropologė Neringa Klumbytė, Lietuvoje vėl prisiminta, kad *„suverenitetas šioje pasaulio dalyje trunka neilgai“* (Klumbytė, 2022, 265). Vykstant Rusijos karui su Ukraina, išryškėjo tam tikra įtampa tarp (daugumos) šalies piliečių, kurie reiškia paramą kariaujančiai Ukrainai, ir tų, kurie (mažuma) skelbia pritarimą Rusijos invazijai. Apskritai visuomenėje gerokai išaugo nerimas, įtarumas ir socialinės kontrolės galia ne tik tarp etninių Lietuvos mažumų, bet ir tarp titulinės tautos atstovų.

Ketvirta, sudėtinga geopolitinė aplinka Lietuvoje kelia reikšmingus vertybinius klausimus ir kuria sudėtingas politines bei kultūrines dilemas. Tai atsispindi ir Lietuvos politinio elito

laikysenoje. Po 2022 m. birželio 28–30 d. Madrido NATO viršūnių susitikimo, t. y. praėjus keturiems kruviniems mėnesiams po Rusijos įsiveržimo į Ukrainą, Lietuvos Prezidentas Gitanas Nausėda pareiškė, kad Lietuvos piliečiai dar niekada nebuvo tokie saugūs, net jei grėsmė prie valstybės sienų stipriai išaugo. Lygia greta Lietuvos politinis elitas reiškia gana paternalistiškas nuostatas, kartais net viešai skelbia įtarimus rusų, ukrainiečių ir baltarusių[21] atžvilgiu. Taip įsitraukiama į etninės bendruomenės kūrimą, privilegijuojantį tam tikrų socialinių grupių hierarchiją ir saugumo lūkesčius (Pierson-Lyzhina, 2024).

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvoje susirūpinimas dėl nacionalinio saugumo reiškiasi kartu su nerimu ir baime, kurie nebūtinai skatina pilietinę brandą ir didesnį visuomenės atsparumą, o palaiko savicenzūrą ar politinę mimikriją tiek tarp politinių lyderių, tiek tarp kitų žmonių. Tebetrūkstant supratimo apie kompleksiškas saugumo grėsmes ir kaip tapti joms atspariems, meno kūrėjų nuomonė ir laikysena tampa itin svarbios.

5.2.2. Empirinio tyrimo rezultatai

Nors mūsų monografijos (ir konceptualinio bei empirinio tyrimo, atlikto ją rengiant) pagrindinė tema yra hibridinės grėsmės ir atsparumas joms, šis skyrius, kuriame pristatomi empiriniai duomenys, parašytas „piltuvėlio principu“, t. y. pradedama nuo platesnių klausimų aptarimo, tik tada pereinama prie pagrindinio (siaurojo) tyrimo aspekto ir koncentruojamasi į menininkų pastebimas hibridinių grėsmių problemas. Panašiu principu atlikti ir interviu su menininkais: pirmiausia svarstymai apie platesnius saugumo aplinkos ir kūrybinius dalykus, o paskui aptariama hibridinių grėsmių tema.

Toks interviu klausimų eiliškumo ir šio skyriaus dėstymo sekos pasirinkimas pirmiausia pagrįstas tuo, kad KDA prieiga reikalauja platesnio kontekstualizavimo ir diskursų tarpusavio sąsajų nustatymo tarp tiesiogiai aptariamų temų, vartojamų sąvokų, iškeliamų klausimų ir nutylimų dalykų ar reikalų, į kuriuos pateikiamos netiesioginės nuorodos. Kita vertus, mūsų interviu su menininkais išklotinėse labai aiškiai matomos dvi interviu dalys, kurias galima sąlyginai pavadinti „entuziastingąja“ ir „santūriąja“. Taigi pirmasis šio skyriaus poskyris yra apie kintančią Lietuvos saugumo aplinką ir jos atspindžius menininkų kūrybinėje ir pilietinėje laikysenoje, o antrasis – apie konkrečias įžvalgas, susijusias su hibridinėmis grėsmėmis, ir tai, kaip menininkai vertina savo pačių ir visuomenės atsparumą joms.

[21] Pavyzdžiui, dėl litvinizmo, kuriuo esą kvestionuojamas Lietuvos valstybingumas (su sostine Vilniumi) ir kuris galėtų pasitarnauti baltarusių nacionalistams steigiant nepriklausomą valstybę, besiremiančią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldu (ir mitu).

5.2.2.1. Menininkų refleksijos apie blogėjančią Lietuvos saugumo aplinką ir Rusijos karą su Ukraina

Kalbėdami apie pastarojo meto geopolitinius pokyčius ir kintančią saugumo aplinką, Lietuvos menininkai daugiausia minėjo kai kurias valstybes bei tarptautines organizacijas ir tik „bloguosius" politikos lyderius (iš Rusijos ir Baltarusijos), o neteikė vardinių nuorodų į demokratiniais principais besivadovaujančius politikos veikėjus. Pašnekovai labai dažnai minėjo Ukrainą (ukrainiečius), Rusiją (rusus), Lietuvą (lietuvius), kiek rečiau – Baltarusiją, NATO, Europos Sąjungą. Taigi teritorinė menininkų pilietinio susirūpinimo ir suvokiamų nacionalinio saugumo grėsmių erdvė yra gana aiškiai regioniškai apibrėžta (koncentruojamasi į Rytų Europą). Rusijos karas su Ukraina yra pagrindinė apmąstymus apie geopolitinius pokyčius ir nerimą dėl ateities struktūruojanti tema. Dažnos nuorodos į NATO ir ES, kaip svarbiausius Lietuvai relevantiškus tarptautinių santykių ir saugumo politikos institucinius reguliatorius ir sprendėjus, viena vertus, išryškina džiugų Lietuvos menininkų vertinimą, kad „laimei, mes jau esame NATO ir ES nariai", kita vertus, pabrėžia supratimą, kad būtent institucinės taisyklės ir sąrangos (labiausiai NATO ir ES), o ne atskirų politikų vizijos ir siekiai grindžia demokratinį veikimą pasaulyje ir regione. Pastebėjimą apie menininkų požiūrį į tarptautinius santykius ir saugumo klausimus „per institucijas, o ne per asmenybes" pagrindžia ir tai, kad pokalbiuose menininkai retai minėjo JAV (Ameriką), Didžiąją Britaniją, Austriją, Šveicariją, Prancūziją, Čekiją, Lenkiją ar kitas šalis. Jei jas ir minėjo, tai nuorodos į šias valstybes dažniau figūravo pašnekovams kalbant apie savo kūrybinę patirtį, o ne reflektuojant apie geopolitines slinktis ir saugumo iššūkius. Beje, interviu medžiagoje neradome nuorodų į Azijos ir Afrikos žemynus ar atskiras šalis, pavyzdžiui, Kiniją.

Kalbėdami apie saugumo iššūkius, menininkai labiausiai akcentavo kibernetinių atakų, informacinio karo, propagandos ir dezinformacijos problemas. Taigi pirmiausia jie sureikšmino infrastruktūros ir komunikacijos dalykus, kurie jiems yra profesiškai artimi, t. y. susiję su šiuolaikinio bendravimo technologijomis, įtaiga, svarbiomis žinutėmis, kontaktu su auditorija ir pan. Reikšmingais menininkai laiko ekonomikos ir energetikos klausimus. Vis dėlto jiems skiria gerokai mažiau dėmesio, nes iš dalies juos laiko „banaliais" (savaime suprantamais ir akivaizdžiais). Be to, menininkai vengė plėsti savo komentarus, nenorėdami padidinti tikimybės pasirodyti stokojančiais su šiomis techninėmis sritimis susijusių kompetencijų. Menininkai taip pat pabrėžė branduolinių ginklų ir branduolinės energetikos problemas. Dažnas pašnekovas pateikė išplėstinius komentarus apie nerimą keliančius 40 km nuo Lietuvos sostinės Vilniaus atstumu veikiančius branduolinius reaktorius Astrave *(Астравец)*, Baltarusijos teritorijoje. Geografinis galimos branduolinės grėsmės artumas ir nepasitikėjimas už branduolinių reaktorių veikimą atsakingais autoritetais iš Baltarusijos ir Rusijos skatina Lietuvos menininkus nerimauti. Vis dėlto nė vienas pašnekovas nepateikė samprotavimų apie bendras šios branduolinės technologijos problemas ir hibridinių grėsmių plėtrą. Šią tendenciją galima interpretuoti kaip dar vieną iliustraciją Lietuvoje gajos siauros (keliamos tik

kariniais tikslais, įskaitant ir galimą elektrinės darbuotojų sabotažą) branduolinės grėsmės sampratos (Murauskaitė, 2018), kur humanistinis susirūpinimas dėl galimos žmogiškosios klaidos ar neprognozuojamo gamtos stichijos poveikio tesudaro nuogąstavimų foną.

Retrospektyviai vertindami menininkai pripažįsta, kad 2014 m. Rusijos įvykdyta Krymo okupacija, Baltarusijoje dėl suklastotų prezidento rinkimų 2020–2021 m. vykę masiški pilietiniai protestai, kurie buvo žiauriai malšinami ir dėl kurių daugybė baltarusių turėjo bėgti iš šalies, kėlė jiems siaubą, pasibjaurėjimą agresoriais ir užuojautą aukoms, tačiau neturėjo stiprios tiesioginės įtakos jų kūrybai ar kūrinių temoms. Pasak menininkų, šie precedentai skatino juos labiau susimąstyti apie nacionalinį saugumą ir geopolitiką apskritai, tačiau retą *„sukrėtė taip, kad negalėtų nurimti neišsireiškę savo kūryboje“*. Štai kaip apie sukrėtimą, kurį patyrė 2014 m. Rusijai okupavus Krymą, kalbėjo dailininkas: *„Tuo metu dariau projektą apie Žygimantą Augustą.* [XVI a. Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius] *Žygimantas Augustas buvo imperijos vadas, kaip dabar yra Putinas. Tiesiogiai nenaudojau jokių aliuzijų į Rusiją, bet mintyse, žinoma, daug galvojau apie Krymo aneksiją, imperijų ar totalitarinių valstybių elgesį.“* (R3)

Nors smurtiniai Baltarusijos įvykiai[22] tiesiogiai neįkvėpė mūsų pašnekovų kūrybiškumo ar pilietinės veiklos, jie vis tiek *„paliko pėdsakus, kurie vėliau aktualizavosi“*. (R6) *„Šie* [politinių represijų Baltarusijoje] *epizodai prisijungė prie visuotinių neramumų. Buvo įdomu, nors ir skausminga žiūrėti, bet būti saugiam, nebūti to dalimi.“* (R5) Lygindami nerimą keliančius įvykius Baltarusijoje ir Rusijos karą su Ukraina, menininkai neabejoja, kad Lietuvai egzistencinės grėsmės kyla būtent iš Rusijos ir kad į tas grėsmes būtina reaguoti. Kitas dailininkas pripažįsta, kad net iki 2022 m. karas nebuvo reikšminga jo kūrybos tema, bet jis ja tapo: *„2022 metais pirmą kartą savo karjeroje sąmoningai pradėjau tapyti žmogaus figūrą. Aš tai sieju su šio karo patirtimi. Galvojau apie trumpaamžiškumą žmogaus, labai laikinus dalykus, netikėtai priartėjusią nežinomą ateitį.“* (R6)

Menininkai pripažįsta, kad vykstantis plataus masto Rusijos karas su Ukraina turi įtakos jų kūrybai: tiek pačiam kūrybos procesui, tiek pasirenkamiems žanrams ir siužetams. Vykstančio karo įtaka kūrybiniam procesui apima platų poveikio spektrą – nuo stagnacijos iki hiperaktyvumo. Ypač moterys menininkės teigė, kad žinia apie 2022 m. vasario mėn. prasidėjusį plataus masto Maskvos karą su Kyjivu *„paralyžiavo“*, sudarė *„kūrybinį bloką“*, o žinios iš mūšio laukų *„stingdė kraują“*. *„Prasidėjus karui, man dingo noras kurti, aš tiesiog negalėjau nieko kurti.“* (R8) Kiti menininkai, atvirkščiai, teigė, kad Rusijos karas Ukrainoje paskatino juos aktyviau reikštis ir kurti. *„Karas mane stipriai paveikė. Visos parodos, kurias rengiau po 2022-ųjų vasario, buvo apie karą arba susijusios su karu. 2022 metais buvo neįmanoma nereaguoti į šį karą. Sukūriau meno objektus, skirtus specialiai karo temai.“* (R3)

Apie tam tikrus menininkų reakcijos į karą ir karo nusikaltimus etapus bei jų seką rašoma, pavyzdžiui, ir Ukrainos kūrėjų refleksijų konceptualizacijose. Išskiriamos trys kūrybinio

[22] Smurtiniais Baltarusijos įvykiais laikomi suklastoti prezidento rinkimai Baltarusijoje 2020 m. rugpjūčio mėn. ir po jų sekę protestai, kurie buvo žiauriai malšinami, bei 2021 m. vasarą Baltarusijos režimo pradėta migrantų ataka prieš Lietuvą, o vėliau ir Latviją bei Lenkiją.

atsako fazės: pirmoji – pradinis šokas ir moralinis kvestionavimas, antroji – traumos ir rusiškojo imperializmo patirties įveikimo paieškos, trečioji – kritinis kolonijinės istorijos apmąstymas, vaizdavimas ir įvertinimas (Krawchuk, 2024).

Atliekant tyrimą, visi menininkai minėjo, kad šis karas reikalauja permąstyti savo santykius su Rusija. Dauguma jų sąmoningai nusprendė išreikšti tvirtą palaikymą Ukrainai: *„Džiaugiuosi visur matydama Ukrainos vėliavas: kiekviename balkone, net ir autobusų stotelėse, reklamavosi skirtingos įmonės, rodančios labai aiškią poziciją, kad Lietuva remia Ukrainą.“* (R1) Vis dėlto Lietuvos menininkų profesiniai ryšiai su kolegomis iš Rusijos, santykis su rusų kalba ir tos valstybės simboliais bei jos kultūros paveldu nėra taip lengvai nutraukiami ar „perkraunami“. *„Tos aktualijos yra milžiniško masto. Karas, kuris dabar vyksta Ukrainoje, Rusijos karas daro įtaką. Visų pirma sukelia menininkų diskusijas, namuose pradedame kalbėti apie tai, pradedame analizuoti: kas vyksta? Kodėl? Ką tai reiškia? Kokią tai įtaką turi tolimesniam mūsų gyvenimui? Ir ką su tuo daryti?“* (R1)

Dauguma menininkų, nors ir skausmingai, bet gana ryžtingai nutraukė santykius su kolegomis iš tarptautinių santykių normas pažeidinėjančios Rusijos. *„Nebijodamas kažkokių pasekmių, gal net aukodamas savo, kaip menininko, perspektyvas, neva galėčiau kažkur daryti geresnę karjerą. (...) man užtenka sužinoti: kieno Krymas ir tai, ar Ukraina gali būti padalinta. Nutraukiu bet kokius saitus tais dviem klausimais. Jų atsakymas formuoja mano sprendimą.“* (R2) Vis dėlto Lietuvos menininkai vengė klausimų apie savo požiūrį į (buvusius) kolegas Rusijoje. Jie nebuvo labai iškalbūs ir komentuodami savo tarptautines kūrybines partnerystes ir jų strategavimą kintančioje saugumo aplinkoje.

Tarp Lietuvos menininkų išryškėjo dvi susirūpinimo dėl savo nacionalinės tapatybės (kuri yra skausmingai pokolonijinė ir kuriai Rusijos vertinimai ir vaidmuo nėra ir negali būti vienaprasmiški) tendencijos – atmetimo ir persvarstymo. Tiksliau gal būtų įvardyti „viena su puse tendencijos“, nes atmetimo, sustabdymo, pašalinimo tendencija akivaizdžiai dominuoja. 2022 m. Rusų dramos teatras buvo pervadintas Vilniaus senuoju teatru, Lietuvos teatrai pašalino rusų kūrėjų spektaklius, rusų kalbos elementai buvo pašalinti iš vaidinimų, Operos ir baleto teatre, koncertų salėse nebeskamba rusų kompozitorių kūriniai. *„Kai kuriuose spektakliuose anksčiau buvo naudojama rusiška arba rusų kilmės melodija, arba rusiško eilėraščio motyvas, kuris papildydavo turinį, padėdavo paaiškinti ir parodyti žiūrovui, ką mes turime omenyje, ir labai tikdavo. Tai šiuo metu visi šitie dalykai yra išimti ir išmesti.“* (R1) *„Tam, kad neatrodytų, jog esam už arba neutralūs (kas, manau, yra blogiausia, kas gali būti), visi rusiški intarpai buvo pašalinti iš spektaklių, kuriuose dalyvavau.“* (R1)

Vis dėlto ryškėja ir antroji tendencija, kai menininkai naudoja rusišką simboliką, pavyzdžiui, tapytojas vaizduoja kalašnikovus (šautuvus) laikančius kareivius, siekdamas pabrėžti Europos ir Rusijos konfliktą, o kitame paveiksle jis grafiškai panaudoja kirilica užrašytus keiksmažodžius. *„Kareiviams įdaviau kalašnikovus – priešo ginklą. [...] Rusijos produktą, gamintojo simbolį.* (...) *Kartais naudoju kaip elementą rusiškus keiksmažodžius arba rusišką tekstą. Vienam savo darbui, vienoje dalyje, kairiame šone, buvo „xui“. Pastiprindamas emociją, naudoju piktą*

variantą. Pats x kaip žymėjimas, kur durti. Ne tik kaip žodžio prasmė, bet x ir kaip vaizdinis elementas, kuris pasižymi agresija. Tokiom minimaliom nuorodom tuos kontekstus sumaišau ir pateikiu. Atsiranda daugiau kontekstų, ne tik politinių, bet ir tarpžmogiško santykio.“ (R5)

Menininkai labai vertina kūrybinę autonomiją ir pabrėžia, kad menas neturėtų tapti įtartina propaganda: *„Žinoma, menininkas yra pilietis, jis turi turėti ir ginti savo poziciją, bet tai nebūtinai pasiekiama per kūrybą.“* (R6)

Svarbu atskirti, ar politinė tema, kaip kūrybos motyvas, yra autentiškas ir nuoširdus kūrybinis sprendimas, ar tai tik konjunktūrinis pasirinkimas, priimtinas rinkodaroje lėšoms ir dėmesiui pritraukti ar egoistiniams šlovės tikslams tenkinti. *„Reikia atskirti dalykus. Kai tikrai labai bloga situacija, aš iš to nekuriu. Aš nuolat klausiu, kiek politinis ar pilietinis aktyvumas kažkam padeda, o kas gaminama tik tam, kad atkreiptų savo ir kitų dėmesį, palaikytų mus, kaip nacionalinių ir tarptautinių naujienų vartotojus.“* (R8)

Menininkams taip pat akivaizdu, kad menininkų reakcija į politinius sukrėtimus ir pilietinius iššūkius nebūtinai turi įgyti meninę išraišką. Menininkas, būdamas pilietis, gali ir turi ginti savo vertybes ir pilietinę poziciją, tačiau nebūtina į viską atsakyti kūrybos aktais. *„Priklauso nuo menininko priėjimo prie kūrybos, kaip jis reaguoja į situacijas, su kokiomis temomis dirba.“* (R4) Tačiau pilietiškas menininkas kitąsyk turi tiesiog tramdyti savo kūrybiškumą, kontroliuoti savo vertybinių jausenų raišką. *„Menininkai yra labai pagavūs ir labai įtaigūs, todėl jų reiškiama kritika ar desperacija gali tapti pavojinga ir destabilizuojanti. Reikia atskirti dalykus. Kai labai blogai, kritinė situacija, iš to kūrybos geriau nedaryti. Stipriai atskiriu, kiek politiškumas ar aktyvistinė veikla kažkam konstruktyviai padeda.“* (R8)

5.2.2.2. Menininkų svarstymai apie hibridines grėsmes

Interviu klausimai apie hibridines grėsmes ir atsparumą priešiškiems išpuoliams menininkams sukėlė daugiau diskomforto nei ankstesnis iki tol vykęs pokalbis apie problemas, organiškai susijusias su kūryba. Tai nereiškia, kad menininkai neturėjo ar nežinojo, ką pasakyti apie grėsmes Lietuvai ar apie piktybinius užsienio ir vidaus veikėjus. Jie buvo šnekūs, bet akivaizdžiai iš kito emocinio registro, kurį galėtume pavadinti „nerimo ir nepatogumo registru“ (palyginus su entuziastingu ir šiltu ligtoliniu kalbėjimu apie įžvalgas ir idėjas, susijusias su kūryba). Menininkų pastebėjimuose apie nacionalinį saugumą, hibridines grėsmes ir atsparumą joms galima įžvelgti tam tikros savicenzūros. Jų pačių žodžiais tariant, nenorėjo kalbėti *„per daug“, „per laisvai“, „per daug liberaliai“* ar *„per daug paranojiškai“* ir pan.

Remiantis KDA prieigos pastebėjimais, toks pašnekovų santūrumas ir diskomfortas pokalbyje išreiškia tai, ką vienas pašnekovas pavadino *„lyg kalbėtum apie kokią ligą“*, t. y. nerimą keliančią būseną, kurios negalima ignoruoti, bet apie kurią nėra pakankamai kompetentingas kalbėti. Menininkai vengė pasirodyti ir panikuojančiais patriotais[23], ir abejingais ar net apolitiš-

[23] Arba „urapatriotais“, kaip sakė vienas pašnekovas. Šis naujai skolintos šaknies žodis Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne užfiksuotas 2018 m.: https://ekalba.lt/naujazodziai/urapatriotas,%20-%C4%97?i=51f7c0e7-bc5a-46b2-9c1c-6e803f8c69c3

kais piliečiais (ar naudingais idiotais). Menininkai ypač vengė komentuoti tokias specializuotas viešosios politikos sritis kaip diplomatija, žvalgyba, gynyba, teismai ir kt. Menininkai, išskyrus jau aptartą bendrą Rusijos neoimperializmo ir agresijos smerkimą, kalbėdami neieškojo kaltųjų ir priešų, o pabrėžė būtinybę, nesant galimybės išvengti, atpažinti ir tinkamai reaguoti į kylančias naujas ir senas saugumo grėsmes, prie jų prisitaikyti ir tapti joms atsparesniems.

Menininkai nemato jokio ypatingo hibridinių grėsmių „naujumo“ ir „išskirtinumo“. Pasak jų, visas hibridinių grėsmių naujumas yra jų kiekybė, padidėjęs intensyvumas, išaugęs pagrindinio jų šaltinio – Rusijos užsienio politikos agresyvumas ir komunikacijos ciniškumas, kurie nuo 2022 m. tapo atvirai priešiški ir karingi. Pagal menininkus, tam, kad grėsmė būtų laikoma hibridine, svarbiausia, kad ji būtų nukreipta prieš Lietuvą, jos valstybingumą ir funkcionalumą, ir visai nebūtina, kad joje būtų karinių (konvencinių ar nekonvencinių, ką tai bereikštų) elementų.

Kitaip negu akademiniuose ir ekspertiniuose atsparumo veiksnių kataloguose sureikšminamas pasitikėjimas valstybės institucijomis (Oh ir Lee, 2022; Chin ir kt., 2023; O'Grady ir Shaw, 2023). Mūsų tyrime menininkai pasitikėjimo valstybės institucijomis mažinimo neįvardija kaip svarbaus hibridinių grėsmių tikslo ir atitinkamai žmonių pasitikėjimo valstybės institucijomis nelaiko svarbiu visuomenės atsparumo rodikliu. Menininkams mintis apie tai, kad visos naujosios hibridinės grėsmės apima ne vieną, o keletą viešosios politikos ir visuomeninio gyvenimo sričių, nėra įtikinama. Komentuodami pokalbio metu pateiktą hibridinių atakų scenarijų, kuriame persipina įvairiuose sektoriuose besireiškiančios grėsmės, menininkai tokios galimos agresijos kompleksą įvertino kaip labai intriguojantį, bet gana nerealistišką. Teatro aktorė pastebėjo, kad daug siužetinių linijų, kryptingai kylančių kaskadomis viena iš kitos, yra didelio profesionalumo ženklas, tačiau ji abejojo ar *„blogiečiai tokie sumanūs“*, nebent kolektyvinis panikos jausmas ir kokios *„juodosios gulbės“* prisidėtų prie piktavališko sumanymo plėtros[24].

Paprašius įvardyti svarbiausias hibridinių grėsmių sritis Lietuvoje, menininkai, neišskirdami vidinių (endogeninės kilmės) ir išorinių (egzogeninės kilmės) grėsmių, akcentavo politiką ir žiniasklaidą (informaciją), kurių laisvė ir atsakomybė yra visavertės demokratijos pagrindas. Anot pašnekovų, svarbiausias visų saugumui kylančių grėsmių šaltinis ir taikinys yra politika: *„Politika. Mes galime šalinti kažkokias pasekmes, bet neišoperuoti priežasties. Politikus matome ir dabartiniame kontekste. Kas kur stoja, kas abejoja, kas susietas kažkokiais (finansiniais, politiniais) ryšiais.“* (R2)

Menininkams akivaizdu, kad demokratinė santvarka turi ne tik privalumų, bet ir trūkumų, ir politikai jokiu būdu joje negali būti vieningi, nes jie *„išauga iš visuomenės“*, kurioje iš esmės užkoduota didelė įvairovė. Todėl demokratiniai rinkimai ir demokratinės institucijos (ypač parlamentai) yra labai pažeidžiami „piktųjų jėgų“ (kokia bebūtų tų „piktųjų jėgų“ kilmė – vidinė ar išorinė). Panašiai pažeidžiama ir laisva žiniasklaida, kuri gali veikti ne tik kaip

[24] Interviu su menininkais vyko 2023 m. vasarą, kai Lietuva dar nebuvo patyrusi masinių elektroninių laiškų su grasinimais susprogdinti mokyklas atakų, – jos įvyko 2023 m. spalio mėnesį.

„padorus sarginis šuo“ (atsakingai informuoja apie problemas, kurias galima ir reikia spręsti), bet ir kaip „pasiutęs šuo“, keliantis sumaištį. *„Informacija iškraipoma ir daroma įtaka netgi priverčiant šalies žiniasklaidą meluoti, kažką slėpti, įpainioti į kažkokias intrigas. Manau, kad tai labai aktyviai vyksta.“* (R3) Kitas pašnekovas informacinį veiksnį išvis suabsoliutina: *„Kokia informacija, tokia visuomenė. Turime pavyzdžius kaip Rusijoje.“* (R5)

Anot menininkų, kitas didelis hibridinių grėsmių blokas aiškiai susijęs su išoriniais priešiškais veiksmais – apima kibernetinę erdvę, ekonomiką ir energetiką. Valstybė turi užtikrinti šių sričių funkcionavimą tam, kad garantuotų kasdienę žmonių gyvenimo gerovę ir kokybę. *„Aišku, kad vyksta labai aktyvūs veiksmai perimant informaciją kibernetikoje. Nujaučiu, kad ten vyksta daug didesnis karas nei prie sienos.“* (R3) Menininkai pastebi, kad *„visais aspektais bandoma paveikti ekonomiką, nes ji veikia visuomenės nuotaikas. Čia ir pati valstybė gali būti įveliama į nacionaliniam saugumui nenaudingus sprendimus. Pavyzdžiui, energetikoje įsiveliama į kažkokius žaidimus... Matėme su elektros, kuro kainom, manau, kad tame vyksta priešiška veikla.“* (R7)

Hibridinių grėsmių reitinge menininkai sportą taip pat įvertino labai aukštai: *„Sportas yra labai susijęs su manipuliacijomis, nes tai eina per emocijas, realybės suvokimą. Čia daug ką galima nuveikti piktadariams, ir jie tuo naudojasi.“* (R3) Menininkai atpažįsta, kad sporto sritis itin jautri manipuliacijoms ir „nešvariems žaidimams“, nes sporte pergalės jausmas labai stiprus, bet trumpalaikis, tad vis norisi jį kartoti ir kartoti – tiek žaidėjams, tiek sirgaliams, tiek treneriams, net arbitrams. Nors menininkai neneigia valstybės vaidmens sporto srityje, vis dėlto jie akcentuoja individo atsakomybę ir pasirinkimą. Svarstymai apie sporto srities pažeidumą hibridinėms grėsmėms ir apie sporto bendruomenės veiklą, susijusią su nacionaline politika, saugumu ir gynyba, išryškėja menininkams išsakant požiūrį į performansą, kaip meninį žanrą, kuriam būdingas situatyvumas, įtaiga ir patrauklumas.

Daugelis menininkų plačiai svarstė, ar tik ne performansas yra tinkamiausia meno rūšis reaguoti į karą. Performansas yra vienkartinis, autentiškas ir paliečia įvairius socialinius sluoksnius bei sudėtingus žmonių mąstymo ir emocijų klodus. *„Kol vyksta karas, vienintelė meno sritis, kuri gali atspindėti tai, kas dabar vyksta, yra dokumentika arba performansas. Dažniausiai performansas nesikartoja. Tai yra čia ir dabar sukurtas, nesurepetuotas, kažkuria prasme net nesuvaidintas, o išgyventas, įvykdytas gestas.“* (R1) Performansas yra itin įtaigus, ir karo metu dalyvavimas tokiuose įtraukiuose ir spontaniškumu paremtuose meno renginiuose tampa svarbiu būdu išreikšti solidarumą bei palaikymą. Solidarumas ir jo praktikavimas viešai yra svarbus visuomenės atsparumo komponentas (Vrasti ir Michelsen, 2016; Kelly ir Kelly, 2016; Prainsack, 2020; Hogan, 2020; Oana, Ronchi ir Truchlewski, 2023).

Kito menininko komentaras apie performanso prasmę ir poveikį auditorijai atitinka teorijoje išskiriamas individualaus ir bendruomeninio atsparumo grėsmėms etapus (2 pav.): pirmiausia gaunamas ir suvokiamas sukrečiantis stimulas, paskui jis suprantamas, t. y. apmąstomas, analizuojamas, vertinamas, ir galiausiai į jį reaguojama. Reakcija į grėsmę tuo brandesnė, kuo sėkmingesnė (gilesnė) antroji – supratimo fazė. *„Aišku, būna ir tiesioginių „akcinių“*

menų, kaip pavyzdžiui, akcija prie Rusijos ambasados[25]*. Jie yra daugiau tokie mobilizuojantys, aktyvinantys visuomenę, bet labiau fiziškai negu protiškai. Atsiprašau, kad taip žiauriai pasakiau, bet jie smarkiai suaktyvina visuomenę grynai fiziniu lygmeniu. Tada gali eiti kariauti, gali pakentėti dėl sunkumų. Tokios akcijos taip pat yra menas ir jos taip veikia.“* (R3). Dar vienas menininkas pabrėžė, kad esama dviejų atskirų, bet tarpusavyje susijusių dalyvavimo performanse rūšių – individualus ir kolektyvinis: *„Pasipylė meninės protesto akcijos, prasidėjus karui Ukrainoje. Žmonėms reikėjo progų susiburti, susitikti ir būti kartu toje būsenoje. Kartu išreikšti palaikymą, parodant sau ir kitiems labai konkrečiai, ką pats galvoji ir kurioje pusėje yra tiesa.“* (R7) Taigi, performanso dalyviai (atlikėjai ir žiūrovai) demonstruoja ir ugdo savo atsparumą negandoms (grėsmėms, kurios gresia, ir grėsmėms, kurios jau atakuoja) per vieningumo jausmą, gebėjimą veikti kolektyviai (įgyvendinti trumpalaikę, bet efektyvią saviorganizaciją) ir išreikšti bendrus interesus.

Menininkai svarbiu hibridinių atakų taikiniu laiko ir meną bei švietimą. Tam, kad tokios atakos būtų sėkmingos, skirtingai nei sporte ar performanso žanro kūryboje, reikia daugiau ir kryptingo įdirbio: *„Yra labai nedaug švietimo, kuris yra nepriklausomas, nors jis tokiu ir skelbiasi, tiek rytų, tiek vakarų, nes jie ruošia savo visuomenės narius“* (R3) arba *„Menininkai yra žmonės ir jie taip pat gali būti apkvailinti.“* (R2)

Orientuojantis pagal konceptualiai išskiriamus atsparumą didinančius veiksnius (žr. 3.2 skyrių), menininkai akcentuoja informacijos patikimumą bei sklandžią viešąją komunikaciją ir ypač pabrėžia aktualijų turinio ir formos, kokia jos pateikiamos, kokybę: *„Teisingas nušvietimas, profesionalus informacijos pateikimas ir teisingos įtakos darymas yra labai svarbu.“* (R2) Taip atpažįstame, kad menininkams atsparumas grėsmėms stipriai asocijuojasi su tokiais informaciniais-komunikaciniais dalykais, kaip informacijos pateikimas laiku, patikimumas, prieinamumas bei suprantamumas, kuriuos pabrėžia mokslininkai ir ekspertai (van Zoonen, van der Meer, 2015; Gutteling, de Vries, 2017; Sakurai ir Chughtai, 2020; Page-Tan ir kt., 2021).

Kaip atsparumo „neteisingam nušvietimui“ šaltinį menininkai sureikšmina kritinį mąstymą (Filipec, 2021). Ugdant ir palaikant kritinį mąstymą itin svarbus meno vaidmuo: *„Formuoja žmogų kultūra. Tai praplečia neuronų jungtis smegenyse ir šiek tiek plačiau mąstančiu žmogų paverčia.“* (R2) *„Mano dabartiniai projektai yra apie nevienprasmiškumą, jie skatina suklusti ir atskirti. Kaip įprasta, apgaulingos žinutės būna paprastos ir labai aiškios, kas realiame gyvenime dažniausiai neegzistuoja.“* (R3) *„Mano paskutiniai projektai buvo vien apie grėsmes. Menininkai leidžia patirti tą pačią blogą situaciją, tik ne su tokiom baisiom pasekmėm, kai ji nutinka realybėje. Gali pažiūrėti filmą apie karą ir pajausti kažką. Menininkai suteikia galimybę pabūti nebūnant. Dirbdami su tokiom temom kaip melagienos, intrigos, apgaulės, jie skatina visuomenės budrumą.“ (R3)*

[25] Tai menininkių Bertos Tilmantaitės, Neringos Rekašiūtės, Aurelijos Urbonavičiūtės sumanytas ir Lietuvos olimpinės čempionės Rūtos Meilutytės įgyvendintas performansas „Swimming Through“, sulaukęs didelio ne tik Lietuvos, bet tarptautinės žiniasklaidos dėmesio. 2022 m. balandžio 6 d., praėjus mėnesiui po Rusijos invazijos į Ukrainą, šaltą raudonais dažais užlietą tvenkinį prie Rusijos ambasados, Vilniuje, perplaukė olimpinė čempionė Rūta Meilutytė, kviesdama „pasaulį veikti remiant Ukrainos žmones, kurie susiduria su Rusijos vykdomu genocidu“ (https://pilotas.lt/2022/04/06/kultura/vilties-yriai -prie-rusijos-ambasados-r-meilutyte-skrode-kraujo-bangas/).

Nors menininko, kaip ir bet kurio kito viešo asmens, kūrybos strategijos negali būti visiškai atsietos nuo visuomenės rūpesčių ir nuotaikų, kiekvienas menininkas yra asmeniškai atsakingas už savo kūriniuose išreiškiamą požiūrį ir potekstes. *„Mano darbų įkvėpimo šaltinis yra žmonių jausmai. Tie įvykiai* [karas Ukrainoje] *privertė žmones jausti įvairias emocijas ir reikšti įvairius vertinimus. Tie jausmai ir supratimai virto kūrybiniais veiksmais ir objektais.“* (R3) Meninė žinutė gali skelbti ir atvirą neviltį, ir beribį skausmą, ir skaidrią viltį, ir grubią tiesą. Bet kuriuo atveju menininkas gali ir privalo kontroliuoti, kokias vertybes bei etinius principus įkelia į savo meną. Dėl stiprios įtaigos meno kūriniai gali tapti ne tik individualiai, bet ir socialiai bei politiškai pavojingi, destabilizuojantys.

Menininkai aiškiai suvokia, kad savo kūryba jie siekia atskleisti ne tik karo poveikį visuomenei, bet, provokuodami ir skatindami diskusijas, jie prisideda ugdant ir puoselėjant pilietinį sąmoningumą bei atsparumą. Menininkai išeina iš tradicinių meno erdvių ir tokiais būdais įtraukia žmones į aktyvią refleksiją: „[Karo metu] *menininkai, priklausomai nuo savo sričių, turi mąstyti, kaip išeiti iš salių ar iš galerijų ir būti kitokiems. Savo kūrybą naudoti kitokiems tikslams.“* (R2) Menininkai suvokia, kad, reaguojant į pasaulio įvykius, reikia ne tik atskleisti visuomenės jausmus, tokiu būdu randant naują bendrą kalbą su publika, bet ir palaikyti visuomenės budrumą bei pasirengimą kovoti: *„Dabar darau projektą apie sirenas, skelbiančias apie pavojų.“* (R3) Dauguma menininkų pabrėžė ir tai, kad menas turi gydomosios galios ir *,,padeda atrasti stiprybės išbūti sunkiose situacijose.“* (R8) Taigi menininkai įvardija meną kaip svarbų emocinio atsparumo šaltinį (Costigan ir Hennessy, 2024).

Kovoje su hibridinėmis grėsmėmis ir didinant atsparumą joms menininkai mato svarbų savo, kaip kūrėjų, visuomenėje turinčių autoritetą ir įtaką, vaidmenį: *„Kalbėti tiesą ir būti tikriems. Atsakyti sau, ką tu, kaip menininkas, gali veikti. Ypač tada, kai paliečia asmeniškai. Menininkas yra žmogus, turintis savo auditoriją. Jis turi būti pilietiškas.“* (R2) Ypač sureikšminamas menininkų vaidmuo formuojant gebėjimą kritiškai mąstyti (Filipec, 2021) ir brandžiai analizuoti šiuolaikiniam žmogui neišvengiamas netikrumo ir abejonės būsenas: *„Menininkai pratina žmones mąstyti, atskirti, kas tikra, o kas netikra, ir jie apžaidžia tas bauginančias situacijas saugiu būdu. Menininkai taiko tokias strategijas, kaip fiktyvių istorijų kūrimas, kaip realybės kvestionavimas, kas yra tikra, kas ne.“ (R3)* Menininkai akcentuoja savo moralinį ir komunikacinį indėlį į pilietinio sąmoningumo ir atsparumo ugdymą. Jie savo įsitraukimą į kontaktą su publika laiko tramplinu ir platforma, leidžiančia skleisti supratimą apie grėsmes ir ugdyti(-s) gebėjimą joms nepasiduoti. Tai ypač sietina su vilties propagavimu – dar vienu konceptualiai išskiriamu individo ir visuomenės atsparumo krizėms ir grėsmėms ramsčiu (Orr, 2018; Kimhi ir kt., 2023a ir 2023b; Kaim ir kt., 2024). Menininkams nepriimtinas pasyvus pesimistinis delsimas ir laukimas „gal savaime praeis“.

Menininkės ir menininkai, nesvarbu, kokio žanro kūrėjai yra, turi vienareikšmiškai teigiamą atsakymą į klausimą, ar prisidėtų prie Lietuvos gynybos: *„Aš jau prisidedu. Nebijodamas kažkokių pasekmių, gal net aukodamas savo, kaip menininko, perspektyvas, neva galėčiau kažkur daryti geresnę karjerą.“* (R2) Dažnas pašnekovas mini, kad skiria finansinę paramą su

krašto apsauga susijusiems tikslams, ypač su Rusija kariaujančiai Ukrainai ir ukrainiečiams: *„Esu nemažai paaukojęs pinigų ir kūrinių tiek atvykusiems Ukrainos menininkams, tiek ten kariaujantiems paremti.“* (R8)

Klausimą patikslinus, ar prie krašto gynybos prisidėtų ginklu, menininkams kilo daugiau abejonių, tačiau atsakymas išlieka teigiamos krypties: *„Šiuo metu manau, kad ginklu – ne. Nors gal kas nors apsiverstų manyje, kai pajusčiau, kad kas nors nori nuskriausti mano šeimą ir artimuosius. Gynybinis išlikimo instinktas kitą spalvą manyje iššaukti gali.“* (R1) Menininkai pabrėžia, kad jų abejonės dėl galimo jų pasipriešinimo ginklu grindžiamos sąžiningu ir reikliu savo gebėjimų vertinimu: *„Aišku, prisidėčiau visomis man prieinamomis priemonėmis. Aš neturiu ginklų namie, turiu tik keletą kardų ir peilių, su jais gal nedaug ką apginčiau. Bet kuo galėčiau, tuo prisidėčiau.“* (R3) Keletas pašnekovų (tiek vyrai, tiek moterys) interviu metu pripažino svarstantys pasitreniruoti šaudykloje ir įsigyti ginklą.

5.2.2.3. Tyrimo, paremto interviu su menininkais, apibendrinimas

1. Lietuvos menininkai jautriai reaguoja į kintančios saugumo aplinkos sukeltus pokyčius. Kalbėdami apie platesnį regioną nei tik Lietuva, menininkai remiasi Rytų Europos samprata, kurioje pabrėžiama pavojinga Rusijos kaimynystė. Blogėjanti saugumo situacija daro poveikį jų kūrybos strategijai ir atsispindi pilietinėje laikysenoje. Didėjant nerimą keliantiems saugumo iššūkiams, menininkai suvokia, kad jie turi patikslinti savo kūrybos „rinkodarą“ (kur ir kokius kūrinius atlikti, eksponuoti) ir aktyviai bei atvirai bendrauti su savo auditorija, informuoti žmones apie neigiamas tendencijas ir skatinti gebėjimą atpažinti grėsmes ir prisidėti prie visuomenės budrumo bei atsparumo.

2. Blogėjant saugumo aplinkai, menininkai patiria ir pripažįsta laipsniškus, o ne radikalius savo kūrybinės praktikos pokyčius. Menininkai Rusijos karą su Ukraina išskiria kaip labiausiai sukėlusį reikšmingų pokyčių jų pilietinėje laikysenoje ir darantį beprecedentę įtaką jų kūrybai. Reaguodami į šį karą, kai kurie Lietuvos menininkai ėmėsi jiems naujų siužetų ar kūrybinių technikų.

3. Kaip vienus iš svarbiausių atsparumo veiksnių menininkai pabrėžia bendro tikslo turėjimą ir bendrą ateities viziją, pagrįstą demokratinėmis institucijomis bei nacionaline tapatybe. Menininkams svarbu išsaugoti Lietuvos (ir ginti Ukrainos) valstybingumą, atremti iš agresyvios Rusijos skleidžiamas autoritarines ir imperines-kolonijines tendencijas. Menininkai ypač sureikšmina atsparumo ugdymą per istorinės atminties, nacionalinių simbolių veiksnius.

4. Menininkų sampratoje apie hibridines grėsmes sureikšminama tai, kad šios grėsmės kelia pavojų valstybingumui, kenkia viešosios politikos funkcionalumui (jį gali pakirsti). Vis dėlto menininkai, reflektuodami apie hibridines grėsmes, neskiria išorinių ir vidinių jų priežasčių, neakcentuoja kitų piktybiškų išorinių veikėjų, išskyrus Rusiją, ir nekreipia dėmesio į galimą karinį hibridinių grėsmių komponentą ar hibridinių grėsmių „persiliejimą“ iš vienos srities į kitą.

5. Menininkams pasitikėjimo kultūra ir jos plėtra yra svarbus atsparumo grėsmėms išteklius: jie sureikšmina tarpasmeninį pasitikėjimą, solidarumą, vieningumo jausmą, viltį ir optimizmą.

6. Menininkai valstybės valdymo efektyvumą laiko reikšminga nacionalinio saugumo dalimi ir atsparumą hibridinėms grėsmėms sieja su valdžios bei kitų viešųjų institucijų gebėjimu efektyviai spręsti konkrečias problemas.

7. Menininkų refleksijose nei politinė lyderystė, nei visuomenės pasitikėjimas politinėmis institucijomis nėra svarbūs atsparumo veiksniai.

8. Menininkai pripažįsta, kad hibridinių grėsmių potencialą mažina piliečiams prieinamos aktualios informacijos pateikimas laiku, patikimumas ir suprantamumas.

9. Menininkai laiko svarbiu valstybės gebėjimą kontroliuoti savo informacinę erdvę ir kritikuoja laisvos žiniasklaidos pilietinės atsakomybės stoką.

10. Menininkai nei hibridinių grėsmių, nei atsparumo joms tiesiogiai nesieja su socialine sanglauda, socialiniu teisingumu, aukštais šalies ekonominiais standartais ar aukštu etniniu, kultūriniu, religiniu homogeniškumu.

11. Reflektuodami apie hibridines grėsmes kibernetikos, ekonomikos ar energetikos srityse, kurias gali atakuoti (ir atakuoja) išoriniai piktavaliai veikėjai, menininkai šių sričių nesieja su vidaus politinėmis diskusijomis.

12. Menininkai ypatingą reikšmę didinant atsparumą skiria kritiniam ir analitiniam mąstymui, kurį ugdant mato ne tik svarbų švietimo ir žiniasklaidos vaidmenį, bet ir savo misiją.

13. Menininkai mato svarbią savo, kaip autoriteto, funkciją viešąja laikysena, kūryba ir visuomenine veikla skatinti ir stiprinti nacionalinį saugumą bei visuomenės atsparumą hibridinėms grėsmėms.

14. Menininkai nesieja individo ar visuomenės atsparumo su socialiniu kapitalu. Jie neakcentuoja socialinės ar bendruomeninės tapatybės svarbos.

15. Lietuvos menininkai brandžiai reflektuoja apie galimą savo įsitraukimą į ginkluotą bei neginkluotą (visuotinę) gynybą karo metu ir į savo svarstymus neįtraukia šalies okupacijos, t. y. pralaimėjimo potencialaus karo (su Rusija) metu, varianto.

16. Kritinės diskurso analizės prieigoje išryškėja, kad menininkai apie hibridines grėsmes ir atsparumą joms kintančioje saugumo aplinkoje reflektuoja dviem registrais: jie daug ir entuziastingai kalba apie savo kūrybinę raišką, patiriamus iššūkius, atnaujinamus santykio su auditorija principus, tačiau tampa santūresni ir ne tokie iškalbingi (imasi savicenzūros ir mimikrijos), kai klausimai susiję su konkrečių nacionalinės politikos problemų ir sprendimų vertinimu.

17. Šiame skyriuje pristatytame empiriniame tyrime apimtas ne visas Lietuvoje kuriančių menininkų spektras, susikoncentruota į jaunesnės kartos atstovus, kurie kuria muzikos, teatro bei vizualiųjų menų srityse ir Rusijos karo su Ukraina akivaizdoje užėmė demokratines pozicijas, todėl tyrimus ateityje vertėtų išplėsti taip, kad jie apimtų platesnį kultūros lauką (visą „aukštosios“ ir „populiariosios“ kultūros spektrą).

5.3. Lietuvos šaulių sąjungos narių suvokimas apie informacines grėsmes ir propagandą hibridinių grėsmių kontekste[26]

Informacinės grėsmės tradiciškai yra įvardijamos šalia kitų galimų hibridinių grėsmių. „Galingos informacinės atakos“ matomos kaip viena iš priemonių, kurias Rusija naudoja (ar gali panaudoti) kitoms valstybėms pulti nekonvencinėmis priemonėmis (Kofman, Rojansky, 2015). Tokį požiūrį lemia tam tikros istorinės aplinkybės, kurios jau buvo paminėtos šioje monografijoje. Iš jų pirmiausiai galima išskirti 2014 metais Rusijos įvykdytą Ukrainai priklausančio Krymo pusiasalio užgrobimo operaciją ir 2021 metais Lietuvą tiesiogiai paveikusią Baltarusijos organizuotą hibridinę ataką, sąmoningai nukreipiant nelegalių migrantų iš trečiųjų šalių srautą per Europos Sąjungos sieną, verčiant juos ją nelegaliai kirsti (šie veiksmai taip pat palietė Lenkiją ir Latviją).

Abiejose paminėtose hibridinėse atakose reikšmingą vaidmenį atliko propaganda ir dezinformacija. Rusijos medijos atliko reikšmingą vaidmenį tiek parengdamos dirvą Krymo aneksijai, tiek plėtodamos informacinį karą ir vykstant tiesioginiam pusiasalio užgrobimo procesui (Kudors, 2015, 164). Baltarusija, sukeldama nelegalių migrantų krizę prie ES sienos, irgi panaudojo platų informacinių manipuliacijų spektrą kaltindama Lietuvą, Latviją ir Lenkiją netinkamu elgesiu su migrantais, žmogaus teisių pažeidimais ar net kaltindama Lietuvą (ir kitas ES valstybes) vykdant „hibridinę agresiją prieš Baltarusiją“ (Denisenko, 2022, 8). Tiek pačia Minsko režimo surežisuota situacija, tiek ir informacinėmis priemonėmis buvo siekiama diskredituoti Lietuvos (ir kitų paveiktų valstybių) valdžios organus, pasėti abejones jų gebėjimu suvaldyti situaciją. Visa tai galėjo turėti tiesioginį poveikį piliečių pasitikėjimui demokratiškai išrinktomis valdžios institucijomis[27], kas atitinka hibridinių grėsmių siekiamą poveikį.

Tradiciniu tapęs kasmetinis Lietuvos visuomenei skirtas „Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas“ (2024), kurį kartu rengia Lietuvos Respublikos Valstybės saugumo departamentas ir Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos, apžvelgia iššūkius informaciniam Lietuvos saugumui. 2024 metais paskelbtame vertinime akcentuojama, kad „nuo 2023 m. Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Lenkijos informacinėje erdvėje fiksuojamas informacinių atakų kiekybinis ir kokybinis pokytis. Informacinės operacijos pasižymėjo agresyvumu, jomis siekta paveikti šalių visuomenes ir trikdyti valstybės institucijų darbą. Tikėtina, kad Rusijos vykdoma informacinė politika agresyvės“ (Ibid., 55).

Pastebima, kad informacinėje sferoje, veikdama Lietuvoje, Maskva pirmiausiai siekia manipuliuoti baimėmis dėl galimo Rusijos karo su Vakarais Baltijos šalių teritorijoje, akcentuo-

[26] Remiantis šio tyrimo duomenimis, parengtas pranešimas buvo pristatytas 8-ojoje Rytų Europos ir Eurazijos studijų konferencijoje (Tartu, Estija, 2024 m. birželio 20–21 d.) – V. Denisenko „The Role of Mass Media and Challenge to Standards of Journalism in the Era of Hybrid Threats: Evidence from Lithuania“.

[27] Čia galima paminėti tradicinį vietinių bendruomenių nerimą dėl saugumo situacijos, laikinai apgyvendinus kaimynystėje sulaikytus nelegalius migrantus. Kaip pavyzdį pateikime citatą iš 2021 metų vasarą viename iš LRT reportažų kalbinto Kazitiškio seniūno Drąsučio Jelinsko pasvarstymų: „Gyventojai labai dviprasmiškai vertina migrantų apgyvendinimą uždarytos mokyklos patalpose. Tačiau svarbiausias dalykas yra gyventojų saugumas. Neturime čia jokio policijos posto. Yra bendras užtikrinamas saugumas. Vis tik tikimės, kad atvykus migrantams, atsiras ir pareigūnai, kurie palaikys tvarką ir gyventojų saugumą“ (Butkus, 2021 07 21).

dama, kad būtent Vakarai (NATO) tą karą ir provokuoja (Janeliūnas, 2024, p. 18). Labiausiai mūsų šalies visuomenėje rezonuoja Kremliaus propagandos naratyvai, nukreipti į ekonominę sferą, t. y. manipuliuojantys teiginiais apie tą žalą, kurią Lietuva tariamai patiria „dėl konflikto su Rusija“ (Ibid., 23).

Lietuvos žiniasklaida taip pat skiria nemažai dėmesio informacinių grėsmių iššūkiams ir analizei. Nuolatinis pranešimai apie priešiškos propagandos pavojų, kurio pagrindinis šaltinis mūsų kraštuose yra autoritarinis Rusijos politinis režimas ir jo interesus aptarnaujančios tiek oficialios medijos, tiek ir šešėliniai informacinio lauko veikėjai (pvz., samdomi internetiniai troliai) formuoja atitinkamą diskursą, kuris masinėje visuomenės sąmonėje įvardija informacines grėsmes kaip vienas aktualiausių. Galima pamatyti, kad ir oficialiu lygmeniu kokybiška žiniasklaida matoma kaip viena svarbiausių ramsčių kovoje prieš informacinius iššūkius. Pavyzdžiui, aštuonioliktosios Lietuvos Vyriausybės programoje (2020) akcentuojami trys reikšmingi siekiai informacinėje sferoje: informacinėms grėsmėms atspari visuomenė (kurios atsparumas pasiekiamas per medijų raštingumą), laisva žiniasklaida, saugi interneto erdvė. Kaip Vyriausybės siekiai įvardijami tikslai „priimti sprendimus, užtikrinsiančius pliuralizmą, nepriklausomą ir kokybišką žurnalistiką, nuolatinį medijų ir informacinio raštingumo stiprinimą“ (Ibid.).

Pripažįstama, kad informacija yra instrumentas, kuris leidžia valdyti įvairias krizines situacijas, prisitaikyti prie jų sukeltų pokyčių (Montesi, 2021), t. y. iš esmės stiprinti visuomenės atsparumą žalingam poveikiui. Tačiau medalis turi ir kitą pusę – piktavališki užsienio veikėjai irgi gali naudoti informacinę erdvę savo tikslams.

Fokusuotų grupių diskusijos (FGD), atliktos su Lietuvos šaulių sąjungos teritorinių padalinių atstovais, parodė, kad ir visuomenės atstovai yra linkę išskirti saugumo iššūkius, susijusius su informaciniais procesais. Pavyzdžiui, Panevėžyje FGD dalyviai tiesiog choru pareiškė, kad atpažįsta hibridines grėsmes socialinėje medijoje, spaudoje, o informacinė erdvė buvo įvardijama tarp sferų, kur lieka didžiausios saugumo spragos.

Tuo pat metu FGD paremtas tyrimas atskleidė ir paradoksalius dalykus. Nuomonių ir įžvalgų įvairovėje galima pamatyti tiek asmeninės patirties ir asmeninių įžvalgų elementų, tiek ir vyraujančių stereotipų, susijusių tiek su informaciniais iššūkiais, tiek su medijų funkcionavimo atkartojimu. Stereotipiškai negatyvus požiūris į žiniasklaidą neskatina pasitikėjimo oficialiomis masinės komunikacijos priemonėmis (MKP), kuris gali būti itin reikšmingas būtent krizinėje situacijoje. Vadovaudamiesi minėtu stereotipiniu požiūriu, žmonės natūraliai pradeda ieškoti „alternatyvių“ informacijos šaltinių. Pastarieji tais atvejais, kai stokoja profesionalumo, nesilaiko žiniasklaidos priemonėms nustatytų etikos normų ir pan., gali įtraukti savo auditoriją į gilesnį nepatikimos ir melagingos informacijos liūną.

Atskirai galėtų būti išskirtas ambivalentiškas požiūris į žiniasklaidą, taip pat prieštaringai suvokiama jos funkcija. Čia yra ne vien neteisingo žiniasklaidos vaidmens interpretavimo problema, kuri bent iš dalies gali kilti ir iš sovietmečio patirties[28], tačiau ir tam tikrų realių

[28] SSRS žiniasklaida buvo ideologiniu įrankiu valdžios rankose ir oficialios propagandos sistemos dalimi. Galima daryti prielaidą, kad dalis FGD dalyvių (ypač vyresnio amžiaus) taiko sovietinę patirtį ir vertindami Lietuvos medijas.

lietuviškos žiniasklaidos ydų pasekmė. Tokia situacija, kai, viena vertus, daliai visuomenės žiniasklaidos funkcija yra miglota (kas lemia ir bendrai žemą pasitikėjimą žiniasklaida), o, kita vertus, ir pati žiniasklaida piktnaudžiauja vadinamuoju „klikbeitu“ ir siekia pigaus, per informacinį manipuliavimą įgyjamo populiarumo ir pelno, gali būti vertinama kaip kelianti grėsmę demokratinei santvarkai, kurioje idealiu požiūriu piliečiai turėtų priiminėti apgalvotus sprendimus, remdamiesi tikslia ir patikima informacija. Pastarojo aspekto neįmanoma pasiekti, jeigu žmonės neturi patikimų informacijos šaltinių, netiki ir nepasitiki profesionaliai dirbančia žiniasklaida.

Visas tyrimas, apimantis informacinio lauko grėsmių problematiką, skirstomas į klausimus, susijusius su grėsmių suvokimu ir to suvokimo pagrindu[29], su įžvalgomis, kaip Lietuvos saugumo situacija galėtų būti gerinama šioje sferoje (kalbant paprasčiau – ką galima būtų ar vertėtų padaryti) ir su jau minėta „žiniasklaidos dilema“. Atitinkamai yra sudaroma ir šio poskyrio struktūra.

5.3.1. Tyrimo problema, duomenys, tyrimo klausimai, tyrimo metodika

Pagrindinis šiame skyriuje keliamas tyrimo klausimas – kaip Šaulių sąjungos atstovai suvokia informacines grėsmes ir kurios iš jų labiausiai atpažįstamos kaip hibridinių grėsmių nacionaliniam saugumui dalis. Šaulių sąjungos atstovai pasirinkti šiam tyrimui neatsitiktinai. Viena vertus, jie gali būti traktuojami kaip paprasti Lietuvos piliečiai, t. y. kalbama apie tam tikrą platų Lietuvos visuomenės pjūvį (FGD dalyviai atstovauja įvairioms visuomenės grupėms). Kita vertus, jų bendras bruožas – dalyvavimas Šaulių sąjungos veikloje – rodo, kad tai yra aktyvūs, patriotiškai nusiteikę žmones. Turint omenyje Lietuvos šaulių sąjungos specifiką, galima konstatuoti, kad kalbama apie piliečius, kurie potencialiai labiau nei dauguma kitų visuomenės atstovų domisi nacionalinio saugumo ir jam kylančių grėsmių tema ir yra joms atsparesni.

Tyrimo objektas yra informacinių grėsmių (HG grėsmių kontekste) atpažinimas ir suvokimas. Empirinės tyrimo medžiagos nagrinėjimas leido išskirti tam tikras potemes: įvardijamų informacinių grėsmių spektrą, suvokimą apie informacinių grėsmių suvaldymo priemones. Atskiro dėmesio verta ir potemė, nagrinėjanti žiniasklaidos funkcijų suvokimą.

Empiriniai duomenys surinkti surengus FGD su Šaulių sąjungos teritorinių padalinių atstovais įvairiuose Lietuvos regionuose 2023 m. spalio–gruodžio mėnesiais. Iš viso buvo suorganizuota dešimt FGD: Vilniuje (V), Kaune (Ka), Klaipėdoje (Kl), Šiauliuose (Š), Panevėžyje (P), Tauragėje (Ta), Telšiuose (Te), Marijampolėje (M), Alytuje (A) ir Utenoje (U). Visi tyrimo atstovų duomenys yra nuasmeninti. Cituojant FGD dalyvių pasisakymus tekste, pašnekovai yra koduojami tokiu būdu: P (pašnekovas) 1 (jo numeris FGD) V (miestas, kuriame buvo atlikta FGD; šiuo atveju – Vilnius).

[29] Čia yra vienas esminių klausimų, nes šioje monografijoje konstatuojama, jog bendras visuomenės supratimas apie HG yra pirminė ir būtina visuomenės atsparumo joms sąlyga.

Visi tyrimo dalyviai buvo supažindinti su tyrimo principais ir tikslais, jie pasirašė informuoto asmens sutikimą dalyvauti tyrime.

Prieš FGD jų dalyviai taip pat buvo paprašyti atsakyti į trumpos anketos, susijusios su HG, klausimus. Anketa leido užfiksuoti tyrimo dalyvių HG matymą ir vertinimą dar iki to atskaitos taško, kai tam galėjo turėti poveiki diskusija ir kitų jos dalyvių nuomonė. Be to, ši tyrimo dalis reikalinga, kad ateityje galima būtų stebėti ir fiksuoti supratimo apie HG pokyčius.

Būtina paminėti, kad tyrimas, kurio duomenys panaudoti šiame skyriuje, nebuvo skirtas vien informacinėms grėsmėms. Jis iš esmės skirtas hibridinių grėsmių suvokimo ir gebėjimo jas atpažinti nagrinėjimui, tačiau šiam skyriui atrinkta tyrimo informacija, susijusi būtent su informacinėmis grėsmėmis. Ši informacija buvo koduojama atviro kodavimo principu, nustatant požiūrio į nagrinėjamą problemą įvairovę.

Nors tyrimo rezultatai nėra pakankami daryti apibendrinimus Lietuvos visuomenės ar pačios Šaulių sąjungos lygiu, tačiau jie leido nustatyti tam tikrus probleminius aspektus, susijusius tiek požiūriais į informacines grėsmes, tiek ir su medijų funkcionavimo principų (ne) suvokimu.

5.3.2. Empirinio tyrimo rezultatai

FGD metodu paremtas tyrimas esmės pristato tam tikrą visuomenės pjūvį ir tam pjūviui būdingas nuostatas ir nuomones. Lietuvos šaulių sąjunga (LŠS) pirmiausiai sieja aktyvius, patriotiškai nusiteikusius piliečius, kas leidžia tikėtis jų gilesnio suvokimo apie valstybei kylančias grėsmes. Tyrimą aktualizuoja ir tai, kad LŠS pati atlieka švietėjišką funkciją, jos nariai veda Lietuvos mokyklų 9 klasių moksleiviams Pilietiškumo ir gynybos įgūdžių kursą – planuojama, jog nuo 2025 metų šį kursą turės galimybę išklausyti visi šalies 9 klasių moksleiviai (Lyberytė, 2023). Taigi LŠS ir jos nariai turi galimybę tiesiogiai perteikti nuostatas, susijusias su grėsmių ir nacionalinio saugumo aspektų supratimu Lietuvos jaunimui.

Kita vertus, LŠS veikloje dalyvauja skirtingų Lietuvos visuomenės socialinių sluoksnių atstovai, turintys tiek skirtingas gyvenimiškas patirtis, tiek skirtingą išsilavinimo lygį. Būtent tai gali lemti gautų rezultatų įvairovę ir atitinkamus probleminius aspektus, susijusius su rezultatų apibendrinimu ir interpretavimu.

5.3.2.1. Informacinių grėsmių suvokimo aspektai

Suvokimas apie informacinių grėsmių prigimtį ir jų vaidmenį hibridinių grėsmių spektre kyla iš dviejų pagrindinių šaltinių – abstrakčių pasvarstymų, galimai paremtų viešuoju diskursu, apie grėsmes ir iš tam tikros asmeninės patirties ir įžvalgų.

Kai kuriems pašnekovams patiems teko bendrauti su žmonėmis, kurių pasaulėžiūrai tiesioginį poveikį darė propaganda ir šie pavyzdžiai yra labiausiai iliustratyvūs. Štai vienas iš tokios patirties atvejų: „*Ten [Rusijoje] gerai apdirbta visuomenė, anksčiau teko lankytis Mas-*

kvoj, su klientais susitikt. Tai jie sakydavo, kad mums smegenys praplautos. Po Ukrainos karo [pradžios] susitikom, aš jam sakiau, kad jūsiškai ten kariauja, man atsako nenusikalbėk, ten partizanai kariauja prieš savo valstybę. Atsakau, jog ten jūsų technika kariauja, tai atsako, kad aš savo Vakarų televizijos prisižiūrėjau. Tai ir susikalbėk su tokiu žmogumi, kuriam smegenys praplautos.“ (P4Š)

Liudijimas rodo, kad informacinių priemonių poveikis gali būti galingas net tuo atveju, jeigu žmogus iš esmės mąsto racionaliai. Vienas pašnekovų pasidalino tokia istorija: „*Dirbau vienoje kompanijoje, kur vienas tiekėjas buvo iš Maskvos, o jų pardavimų bazės buvo Europoje. Jis taip ir gyvendavo: 9 mėnesius – Europos Sąjungoje, 3 mėnesius – Rusijoje. Jis sakydavo, kad grįždavo po 9 mėnesių, 3 mėnesius pažiūrėdavo rusišką televiziją ir pradėdavo tikėt tuo, nors pats žinodavo, jog ES realybė visai kitokia.*“ (P3Š)

Tuo pat metu informacines grėsmes pašnekovai dažnai suvokiamos ir kaip kompleksinės, galinčios paveikti įvairias gyvenimo sferas. Kaip tokio suvokimo pavyzdį galima pateikti tokią citatą: „*Informacinė grėsmė gali sujaukt visuomenei protą. Geriausias būdas, kaip sunaikint valstybę, yra sukiršint visuomenę, sunaikinti infrastruktūrą, atimt galimybę dalintis informacija ir pasiekt vieningumą.*“ (P4K).

Kaip viena pagrindinių grėsmių, susijusių su informacinėmis manipuliacijomis, įvardijama grėsmė visuomenės vienybei. Tą aspektą kartojo pašnekovai skirtingose FGD. Pavyzdžiui, vienas pašnekovas įvardijo tokią jo įsivaizduojamą skaldymo ir „persiskaldymo“ schemą: „*Informacinės [grėsmės] skaldo žmones dėl netikrų žinių. Labiausiai lyčių klausimas. Žmonės renkasi į tam tikras grupes, skiepų klausimas, sakykime, skiepuose vienas klausimas, o kai dėl lyčių – vėl „persiskaldo“ ir susirenka kitomis grupėmis. Taip yra labai stipriai skaldoma absoliučiai visur, įnešant netikrų žinių [ir] taip sukiršinant visuomenę*“ (P4TA). Panašų nerimą dėl visuomenės vienybės yra išsakęs ir kitas FGD dalyvis: „*Informacinę erdvę vis lengviau pasiekt, o jei žmonės pikti ir nepatenkinti juos per informacinę erdvę galima dar labiau kiršinti.*“ (P2U)

Apibendrinant konstatuotina, pašnekovai demonstravo suvokimą, kad informacinės grėsmės pirmiausiai veikia mąstymą, formuoja tam tikrą – iškraipytą – pasaulio vaizdą. Pagrindinės tokio poveikio pasekmės yra visuomenės susiskaldymas ir atitinkamai jos susilpnėjimas.

5.3.2.2. Informacinių grėsmių spektras

Konkretizuojant informacinių grėsmių apibūdinimą FGD duomenyse galima išskirti kelias tendencijas. Viena jų – žmonių (visuomenės) negebėjimas orientuotis informacijos srautuose. Kita – trečiųjų šalių (pirmiausiai Rusijos) skleidžiamos propagandos poveikis. Dar vienas potencialus iššūkis, kuris kėlė susirūpinimą FGD dalyviams, buvo informacinis penktosios kolonos formavimas ir palaikymas.

5.3.2.2.1. Gebėjimo orientuotis informacijoje stoka

Pašnekovai pastebi, kad dabartinėje aukšto informacinio intensyvumo situacijoje pasimetimas informacijos srautuose yra viena aktualiausių problemų. Tai sukuria ir sąlygas priešiškoms jėgoms plėtoti informacinį karą. Kaip pastebėjo vienas pašnekovų: „*Pagrindinis mūsų ginklas ir priešas yra žodis: ar tai būtų sakytinis, ar rašytinis, mes nemokam jų atsirinkt, ar jis teisingas, ar ne, tai sunku padaryti nes pasaulyje daug kas vyksta...*“ (P1VL) Panašius pasvarstymus yra išsakęs ir kitos FGD dalyvis: „*Daug informacijos yra leidžiama į viešumą, ir straipsniai vienas paskui kitą, ten daug melo, bet mes stengiamės tai atsirinkt.*“ (P8M) Pašnekovai labai sunerimę dėl informacijos gausos, srautų, iš kurių tenka atsirinkti žinias.

Numanymas, kad gausiuose šiuolaikiniuose informacijos srautuose gali būti nemažai melagienų[30] verčia žmones savotiškai suabsoliutinti informacinius iššūkius. FGD svarstoma (nebūtinai argumentuotai) apie ištisus melagingos informacijos srautus: „*Aš taip pasakyčiau, kad didžiausia žala klaidinant visuomenę, daug gaunam netikros informacijos.*“ (P5VL)

Kaip esminė klaidinančios informacijos plitimo vieta įvardijamos socialinės medijos: „*[Feisbuke] daug visokių netikrų paskyrų, ten gali sudaryt tokį vaizdą, kad pažiūrėjus straipsnius – čia Lietuvoj viskas blogai ir reikia bėgti iš Lietuvos. Rusai tai puls, tai nepuls, ir mūsų čia niekas negins ir tų burbulų yra daug pridaryta, kadangi norima pakreipt į vieną ar į kitą pusę.*“ (P6K)

Kritiškas požiūris į socialinius tinklus, jų funkcionavimą ir sudaromas sąlygas informacinių grėsmių plėtrai tarp pašnekovų bent iš dalies paremtas praktine asmenine patirtimi. Pavyzdžiui: „*TikToke*“ *daugiau negatyvo nei pozityvo, toje platformoje plauna smegenis tiesiog*“ (R9Š). Arba: „*Pažiūrėkim, kiek tos informacijos yra išmetama į feisbuką ir ten informacija, svarbiausia, nėra tikra. Jei kreipiesi į feisbuką, kad pašalintų tą informaciją, nes ji nėra tikra, tai jie nekreipia dėmesio.*“ (P6TL).

Dalis pašnekovų mano, kad didžiausias pavojus pasimesti informacijos srautuose ir, žinoma, pakliūti į priešiškos propagandos spąstus yra jaunimui. Ypač turint galvoje socialinių medijų veikimo principus: „*[TikToko] algoritmas paprastas – pažiūri vieną visą filmuką ir algoritmas supranta, jog tau patinka – automatiškai tokių filmukų tau duos daugiau, lygiai taip pat galima pažiūrėt propagandos ir pasitelkiant algoritmą tos propagandos bus vis daugiau ir daugiau, net jei tu ir žinai, kad tai netiesa, bet, jeigu tokio tipo informacija vis tau rodoma, tai automatiškai gali pradėt pritart tai propagandai net nenorėdamas.*“ (P8Š).

Kartais jaunimo gebėjimas įvertinti informacijos patikimumą pateikiamas labai kritiškai ir neargumentuotai: „*<...> mano kursiokai buvo jaunesni už mane. Jų visas mąstymas yra kitoks ir jaunimas yra labai paveikus informacinėms technologijoms ir informaciniam karui, nes jie yra labai prisirišę prie interneto, socialinių tinklų, medijų ir jie tiesiog patikės tuo, ką pasakysi.*“ (P3TL)

Apibendrinant pašnekovai mato pavojų, kad į šiuolaikinį gausų informacinį srautą (ypač formuojamą socialinių tinklų) gali būti integruota daug netikros ir nepatikimos informacijos,

[30] Melagiena yra vienas iš angliško termino „*fake news*“ (pažodžiui „netikra naujiena“) vertimo variantų. Kalbama apie reiškinį, kai melagingą informaciją bandoma pateikti kaip tikrą, patikimą naujieną.

kuri veikia vartotojų nuostatas. Tuo pat metu FGD kalbėjo apie grėsmes labiau apibendrintai, nepateikė konkrečių pavyzdžių. Nebuvo keliamas ir klausimas apie melagingos informacijos šaltinį, t. y., kas konkrečiai suinteresuotas (ar gali būti suinteresuotas) jos sklaida socialinėje medijoje.

Pastebima ir tai, kad jaunimas pašnekovų priskiriamas prie potencialiai pažeidžiamos kategorijos dėl aktyvaus internetinės informacijos vartojimo ir dar nesusiformavusio kritinio mąstymo. Kita vertus, reikia turėti omeny, kad FGD dalyviai buvo vyresnio amžiaus žmonės, kas ir galėjo lemti minėto požiūrio, parodančio potencialų „kartų konfliktą“, dominavimą.

5.3.2.2.2. Priešiškos propagandos poveikis

LŠS nariai, FGD dalyviai yra susidūrę su tiesioginiais propagandos poveikio pavyzdžiais. Jų praktinė patirtis matyti ir iš pateiktų pasvarstymų.

Tarp grėsmių, kuriuos įvardija pašnekovai, minimas ne tik realybės, bet ir istorinių įvykių iškraipymo tendencijos, klaidingo praeities įvykių suvokimo formavimas. Pavyzdžiui: „*Dar viena grėsmė – tai nostalgijos korta, kurią prikišinėja jaunimui, kuris net nematė tos „nostalgijos*“ [turimas galvoje sovietmetis, V.D.], *ir tas jaunimas tada pats kalba, sako, kad tada buvo geriau, ir jie tai pagrindžia sakydami: „Juk mums taip sakė.*“ (P6Š)

Šiame kontekste akcentuojama, kad praeities laikų (šiuo atveju omenyje turimas sovietmetis) nepažinimas suformuoja prielaidas propagandos poveikiui – ypač jaunesnės auditorijos. Kaip pastebi vienas pašnekovų: „*Tai jeigu tu negyvenai [tada] – tai kaip tu gali žinot... Tu pažiūrėk laidas iš tų laikų, matyti, kaip blogai, jie, kai nebuvę ir nematę, tai lengviau priima tą informaciją ir pasiduoda tai propagandai...*“ (P5VL).

Vis dėlto kartais net asmeninė ir profesinė patirtis netampa saugikliu nuo propagandos poveikio. Įdomų pavyzdį šiame kontekste pateikė viena iš pašnekovių: „*Mano močiutė dirbo visą gyvenimą medicinoje, per pandemiją prasidėjo tokie paistalai kaip „Landsbergis visus čipuoja“... Aš jai nupirkau planšetę, kad ji skaitytų, o ji atranda jutube, feisbuke, atsiranda visokie „celofanai“ ir t.t. Ji dabar nuo ryto iki vakaro „propogandoje“. Prieš porą savaičių buvo korona, pasidariau testą, kaip tik mama su močiute kalbėjo, o močiutė atkakliai prieš visus skiepus pasisakė. Per jutubą analogiškai iškreipta nuomonė apie Ukrainos karą, ukrainiečiai blogi ir t.t. Kai pamatau Tapino iškarpas iš tų antivalstybininkų vaizdo įrašų, tai suprantu, kad močiutė juos cituoja... O ji medikė buvusi, labai daug skaitydavo, išsilavinusi moteris ir taip atbuko nuo visos šitos propagandos*“ (P4VL).

Pateiktas pavyzdys parodo, kad net išsilavinimas ir patirtis ne visada tampa priešnuodžiu prieš propagandos ir dezinformacijos naratyvus. Taip pat kyla klausimas, kaip ir kiek propaganda gali deformuoti jos poveikį patiriančios visuomenės mąstymą ir sprendimus. Tyrimo metu galima buvo pastebėti, kad pašnekovai siejo informacines grėsmes ir su tam tikros nelojaliai valstybei nusiteikusios visuomenės grupės (dažnai vartotojas terminas „penktoji kolona“) veiklos aktyvizavimo pavojumi (žr. kitą poskyrį).

Pastebimas ir gana platus Rusijos propagandos prasiskverbimas į Lietuvos viešąjį diskursą. Diskusijų dalyvių liudijimu, net priemonės, skirtos apriboti priešiškos propagandos sklaidą (pvz., šiuos naratyvus transliuojančių televizijos kanalų pašalinimas iš kabelinių tinklų[31]), neduoda garantuoto rezultato. Pvz.: „*Kokie 80 procentų žmonių ėjo ir keikė mus – kodėl mes išjungėm rusiškus kanalus, ten nieko blogo, ten visa teisybė. O daugiau mažiau tie seni žmonės ateina pasiskųsti ir išsikalbėti, ir jie pasakoja, jog vienas sakė, kad ukrainiečiai kalti, nors tų rusiškų kanalų nėra, bet jie vis tiek iš kažkur tą dezinformaciją gauna, jie vis tiek paveikiami ir kalbų forma sklinda visa tai.*“ (P6M)

Bendrai galima pastebėti, jog krizinių situacijų (pvz., COVID-19 pandemijos) patirtis dar labiau išryškino propagandos iššūkį ir praktinį jos poveikį. Šiuo atveju gana iliustratyvi yra dar vieno pašnekovo istorija: „*Turiu močiutę klientę, pas ją nuvažiuoju, ji per kovidą laukė „Sputnik“ vakcinos.*“ (P4M)

5.3.2.2.3. Nerimas dėl penktosios kolonos grėsmės

Pastebimas LŠS narių suvokimas, kad propagandos ir dezinformacijos sklaida gali destabilizuoti visuomenę. Informacinės priemonės padeda burtis ir jungtis prieš valstybę nusistačiusius asmenims į grupes, bendruomenes. Tokioje situacijoje stiprėja ir nerimas dėl penktosios kolonos atsiradimo ir veiklos. Ypač stiprų poveikį tam nerimui daro Rusijos karo prieš Ukrainą kontekstas.

Matomas ir pavojus, kad žmonės gali nesąmoningai tapti propagandos įrankiais, prisidėti prie dezinformacijos sklaidos: „*Kaimynės, bobutės, žmonės, kurie dalinasi informacija, neteisinga informacija arba žalinga informacija – šie žmonės yra labai patogus, pigus įrankis kažkokioms užsienio organizacijoms, valstybėms norint paskleist propagandą.*“ (P3Š)

Nerimą kelianti tendencija tampa tiek tam tikrų visuomenės sluoksnių (pvz., pagal tautinę tapatybę) demonizavimas, tiek pasisakymas už demokratinių teisių ir laisvių apribojimą kaip priemonę apsiginti nuo kylančių grėsmių. Kaip pavyzdys apibendrinimo, susijusio su konkrečiai tautybei priklausančių žmonių vertinimu, gali būti pateikta tokia vieno vilniečio pašnekovo citata: „*Aš iš vaikystės pamenu: augau Vilniuj, Šeškinėj, ir mano kieme būdavo daug rusakalbių, kurie visada garbino kalėjimo kultūrą, rusišką muziką, „marozų“ kultūrą ir t.t. Nesvarbu, kiek tau metų, pasižiūriu į tuos žmones, kurie užaugo šitoje kultūroje – tai dar dabar atrodo jie lyg kokie besmegeniai... Jie net Ukrainos karą teisina... Jie dalinasi socialiniuose tinkluose rusiška propaganda ir t.t.*“ (P4VL).

Visuomenės nuotaikose jaučiamos įtampos pasireiškia ir per radikalėjantį požiūrį į tuos, kas pasiduoda propagandai (ar turi kitokią nuomonę nei pašnekovas). Kartu atsiranda ir savotiškas nepasitikėjimas demokratijos gebėjimais atsilaikyti prieš grėsmes: „*Koks triukšmas*

[31] 2022 metais, po to, kai Rusija pradėjo atvirą karą prieš Ukrainą, Lietuvos radijo ir televizijos komisija uždraudė retransliuoti šešis televizijos kanalus rusų kalba dėl karo kurstymo ir propagandos (Bakaitė, 2022). Iš esmės tai atspindi bendraeuropinę tendenciją, siekiant kovoti prieš dezinformacijos, kenksmingos ir klaidinančios informacijos platinimą (Lendvai, 2024).

buvo, kai pradėjo blokuot „sputnikus“ visokius, kabelines TV. Mane nervina visi, kurie prisidengia demokratija ir viešuose mitinguose dergia ant ko tik nori, Lietuvos, jos valdžios ir t.t.. Kalbu apie įvairius „maršistus“. Suprantat, vis tiek savo kiemą prasišluoji nuo šiukšlių, tai norisi, jog tos šiukšlės nelįstų į viešumą, valdžią, rinkimus, televiziją. Jos ima tai, ką duoda demokratija, bet dergia ant demokratijos, todėl aš matau tai kaip grėsmę demokratijai...“ (P1Š).

LŠS nariai iš valstybės institucijų reikalauja aktyvesnių veiksmų: „*Socialiniai tinklai labai plačiai paskleidžia informaciją ir dezinformaciją. Didelė sklaida šiandien man kelia nerimą, nes galima visa tai suorganizuoti per žmones, žinant kam ką siųst. Dėl to man labai neramu. Mano supratimu, tam skiriamas per mažas valdžios dėmesys. Visgi tie <u>žmonės, kurie šneka ne tai, ką reikia</u>* [pabraukiau aš – V. D.], *jie turi būti įvardinti. Tam žmogui badant pirštu į krūtinę reik sakyt – kur tu gyveni, nepatinka – važiuok ten, kur tau gerai.*“ (P5A) Kiti iš viso svarsto, kad gal vertėtų atsisakyti demokratijos vardan saugumo ir efektyvumo kovojant su grėsmėmis: „*Kadangi situacija tokia, karas netoliese, per daug demokratijos, nereikia žaisti su ja<...>. Atsidarai socialinius tinklus, pilna antivalstybinių pasisakymų.*“ (P5KL) Galima pateikti ir dar vieną panašaus pobūdžio citatą: „*Bet aš manyčiau, demokratijos yra netgi per daug pas mus, kad kiekvienas gali savo nuomonę reikšti ir per daug reikšti. Per švelnūs įstatymai yra, kadangi dabar tie gali reikšti savo nepasitenkinimus.*“ (P8A)

Taigi pats propagandos ir dezinformacijos iššūkis skatina baimes visuomenėje, stumia dalį žmonių link radikalesnės pozicijos. Propagandos poveikis siejamas ir su penktosios kolonos raiškos ir stiprėjimo grėsme.

5.3.2.3. Suvokimas apie informacinių grėsmių suvaldymo priemones

Suvokimas apie bet kokias grėsmes susijęs ir su bandymais apmąstyti, kaip tos grėsmės galėtų būtų suvaldytos ir kokį atsaką joms turi paruošti valstybė ir / ar visuomenė. Atsparumas informacinėms grėsmėms sietinas su psichologiniu atsparumo lygmeniu, tai pat su lygmeniu, kuris apima kognityvinius gebėjimus ir socialinį atsparumą. Galima teigti, kad panašiai informacinių grėsmių poziciją ir jų sąsają su atsparumo lygmenimis mato ir FGD dalyviai. Kaip efektyvią priemonę daugelis pašnekovų įvardijo kritinio mąstymo ugdymą, žmonių gebėjimą orientuotis informacijos srautuose ir nepasiduoti dezinformacijos poveikiui (žr. 5.3.2.2.1 poskyrį).

Reikia akcentuoti, jog LŠS nariai skiria daug dėmesio internetui kaip informacijos perdavimo kanalui ir jo galimybėms ne tik skleisti dezinformaciją, bet ir pasipriešinti propagandos ir dezinformacijos poveikiui per medijų raštingumą, dezinformacijos demaskavimą ir žymėjimą, patriotinį ugdymą ir pan.

LŠS nariai siūlo kovoti prieš informacines grėsmes informacinėmis priemonėmis. Pvz.: „*Prieš metus turėjau pokalbį su Aine Ramonaite*[32]*. Ji sako, kad žmonės, kurie net negyvenę*

[32] Pašnekovas kalba apie Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto mokslininkę, profesorę Ainę Ramonaitę, kurios tyrimų lauką sudaro pilietinės visuomenės, politinio dalyvavimo ir posovietinių visuomenių studijos.

SSRS, perima iš senelių emociją, kaip ten „faina“ buvo gyvent. Todėl reikia mums tokių laidų, kurios parodytų, kaip ten iš tikro buvo [pabraukiau aš – V. D.].“ (P6Š)

Medijų erdvė ir naujos technologijos įvardijamos kaip informacinė aplinka, kuri ypač traukia jaunos auditorijos dėmesį. Anot pašnekovų, tai gali būti išnaudota ir medijų raštingumui skatinti ir pasipriešinimo informaciniams iššūkiams formuoti. Kaip pastebėjo vienas iš FGD dalyvių: „*Aš, va, dabar pagalvojau, jog Šaulių sąjunga daug stengiasi, eina į mokyklas, veda vaikam užsiėmimus, bet prikviesti jaunimą gyvai klausyti daug sunkiau nei internetu. Trumpus filmukus reikia kurti: 7–10 minučių ilgio. Į tas minutes dėti tam tikrus akcentus ir tada leisti į internetą tuos filmukus.*“ (P6Š)

Informacinės priemonės gali būti naudojamos skatinant pilietiškumą ir patriotiškumą. Tokio pobūdžio ugdymas galėtų būti įgyvendinamas parenkant temas, kurios pritraukia auditoriją. Vienas iš pašnekovų samprotauja: „*Jaunimui labai patinka ginklai, ekipuotė, tai reikia sukurti filmuką apie tai, arba apie pratybas, paaiškint, ką ten darom, ką veikiam, kokia organizacija [LŠS] esam ir t.t. Nauda tokia, kad jaunimas stoja į šias organizacijas. Kilus karui metu jaunimu labiausiai bandytų manipuliuot, o jaunimu, kuris tai matęs, jau būtų sunkiau manipuliuot. Nuo jo priklauso ateitis, karo rezultatas.*“ (P8Š)

Svarstoma ir apie aktyvių informacinių veiksmų galimybę, išnaudojant jaunimo polinkį ir domėjimąsi informacinėmis technologijomis. Pvz.: „*Vis senoji karta sako, jog mes lauke nežaidžiam, o tik prie kompiuterių sėdim, bet juk mes tai galim išnaudot, mes ten greitai galim atsirinkti dezinformaciją, su ja susidorot. Jaunas žmogus imlesnis. Tai reikia skatint, išnaudot.*“ (P8Š)

Pastebimas suvokimas, kad dėl „žmonių proto“ reikia kovoti: „*Į žmogaus galvą reikia „įlįsti“ per informaciją ir tu netgi jo požiūrį gali keist, jį paverst patriotu arba priešu. Kas valdo informaciją, valdo pasaulį. Svarbiausia valdyt informaciją, ypač per socialines reklamas. Per LRT parodo socialines reklamas ir jos įstringa galvoje.*“ (P2Š)

Pastebima, kad pašnekovai kalba ne tik apie interneto erdvę. Pasitaiko pasvarstymų, kaip ginantis nuo neigiamo informacinio poveikio gali būti panaudotos ir tradicinės medijos.

Kita vertus, reikšminga dalis FGH dalyvių pasižymi labai kritišku ir net skeptišku požiūriu į žiniasklaidą (turint galvoje bloguosius, neigiamus kultūrinius stereotipus). Šis žiniasklaidos ambivalentiškumo vaizdinys yra reikšmingas, tad jam skiriamas kitas poskyris.

5.3.3. Žiniasklaidos dilema: *pro et contra*

FGD parodė dvilypį požiūrį į žiniasklaidos lauką ir jo funkcionalumą. Viena vertus, visuomenės informavimo priemonės yra suvokiamos kaip potencialus kanalas, kuris leidžia pasiekti auditoriją, per jas valstybė gali įgyvendinti strateginės komunikacijos užmojus. Kita vertus, dalis LŠS narių demonstravo itin kritišką požiūrį į žiniasklaidą, o kartais ir žinių stoką apie tai, kas yra žiniasklaida ir kokia yra jos funkcija demokratinėje valstybėje.

5.3.3.1. Žiniasklaida – kaip atsparumo priemonė

LŠS nariai bendrai supranta, kad informacijos ir komunikacijos laukas yra ne vien grėsmių, bet, galima sakyti, ir galimybių sfera. Kai kurias pašnekovų išsakytas mintis verta interpretuoti kaip užklausą strateginei komunikacijai, kurią panaudojant valstybė gali valdyti grėsmes ir sumažinti neigiamą destruktyvių veiksmų poveikį, ar bandymą akcentuoti, jog efektyvaus strateginės komunikacijos modelio kaip tik stokojama. Pvz.: „*Žiniasklaidos sureagavimas į grėsmes, kurias iškelia ir duoda žmogui pagalvoti. Kas man labai patiko – vieno apžvalgininko parašymas apie skambučius į mokyklas. Jeigu ta problema tęsiasi, kodėl negirdime vidaus reikalų ministrės, ką daro, kaip veikiam. Tegul ramina visuomenę. Tegu būna kaip su COVID, [sveikatos reikalų ministras] Veryga turėdavo pranešimus kas porą valandų ir kalbėdavo apie tai, ką ir kaip padarė, kaip sekėsi. Niekas nesakė, kad mums atsibodo jo kalbos. Ministrai panašiais atvejais turi sakyti teisybę arba kaip mes susidorosime su situacija.*“ (P1KL)

Galima pastebėti ir praktinį požiūrį į komunikavimą. Kaip pažymėjo vienas pašnekovų: „*Kariuomenėje ir žiniasklaidoje turėtų dirbti profesionali komanda, nes ne visa informacija turi pasiekti viešąją erdvę. Kitas dalykas – kad informacija turi būti perteikta taip, kad žmonės ją teisingai suprastų.*“ (P11TA)

Fokusuojant dėmesį į žiniasklaidą, LŠS nariai buvo linkę išskirti būtent visuomeninį transliuotoją LRT. Pastebima, kad ši žiniasklaidos priemonė jau atlieka savo vaidmenį, padedant visuomenei suvokti informacines grėsmes ir ugdyti atsparumą joms: „*Sekmadienį per LRT žiūrėjau laidą paaugliams, ten aiškino sąvokų reikšmę, apie dezinformaciją, propagandą, misinformaciją, ten labai aiškiai viską išdėsto, jau net mano atžalos buvo susidėmėję ir iškart pradėjo aiškintis algoritmą, pastebėjo, kaip kas veikia ir kodėl taip yra, kuo daugiau tokių laidų.*“ (P2VL)

Pasitikėjimą visuomeniniu transliuotoju išsakė ir kiti pašnekovai, išskirdami būtent šį kanalą iš kitų (kas rodo, jog tokio pobūdžio kanalų pašnekovams, panašu, trūksta). Pvz.: „*Geriausias pasirinkimas – LRT, kur nėra kas 10 minučių reklamos, jos šlamštas, aš kai užsienyje gyvenau, ten buvo keletas nemokamų kanalų, lyg analogija LRT, ten teikdavo teisingą informacijos srautą tam žmogui, kuris bent kiek intelekto turi...*“ (P4M)

LŠS nariai suvokia, jog žiniasklaidos priemonės gali tapti ir visuomenės atsparumo priemonėmis. Iš bendrai pozityvių pasvarstymų šia linkme galima išskirti tokį: „*Turime nacionalinį transliuotoją, kuris turi objektyvią informaciją teikti. Taip pat turime kontrolės svertus žiniasklaidai įpareigoti identifikuoti netikras naujienas ir apie tai pranešti. Taip, sensacija, paėmė, paskelbė, bet tada uždėti žymą, kad tai buvo netiesa. „Delfi“ yra skirsnis, kur parašo naujienas, kurios buvo pateiktos kaip netikros.*“ (P11TA)

Galima padaryti prielaidą, jog, pašnekovų manymu, valstybė galėtų efektyviai instrumentalizuoti būtent LRT, nes ji finansuojama iš valstybės biudžeto, o ir pačios žiniasklaidos priemonės misija apibrėžiama kaip „*informuoti, ugdyti ir telkti visuomenę*“ (LRT misija, 2024). Kita vertus, tyrimo duomenys neleidžia atsakyti į klausimą, ar kai kurių pašnekovų orientaciją į LRT

(šios žiniasklaidos priemonės išskyrimas) lemia jos, kaip visuomeninės žiniasklaidos priemonės, misijos suvokimas, ar klaidingas jos interpretavimas kaip „valstybinės žiniasklaidos".

Taigi žiniasklaida bent iš dalies matoma kaip terpė strateginei komunikacijai, visuomenės medijų raštingumo (įskaitant ir suvokimą apie dezinformacijos ir propagandos procesus) ugdytoja, taip pat ir informacijos kokybės kontrolės priemonė (pvz., per faktų patikros iniciatyvas). Kita vertus, lygiagrečiai egzistuoja ir neigiamas (skeptiškas) požiūris į žiniasklaidą, kuris yra gana stiprus. Šio neigiamo požiūrio niuansams skirtas kitas poskyris.

5.3.3.2. Žiniasklaida – kaip grėsmės šaltinis

FGD dalyviai išsakė nemažai priekaištų žiniasklaidai. Šiuos priekaištus galima suskirstyti į kelias grupes. Vieną grupę sudaro bendri priekaištai žiniasklaidai. Dažniausiai tai bendro pobūdžio nusiskundimai, kurie rodo negilų žiniasklaidos veiklos ir funkcijų suvokimą, nepasitikėjimą žiniasklaida kaip savita veiklos sfera ar sistema. Pavyzdžiui, pastebima tendencija – skirtumo tarp vadinamosios „sisteminės" ir „nesisteminės" žiniasklaidos nematymas. Šią tendenciją gana aiškiai iliustruoja tokia citata: *„Manau, kad yra sąmokslo kūrėjai kaip „Respublika", „Delfi", visi tokie „celofanai."* (P7TA) Pateiktame pasisakyme sulyginamos skirtingo lygmens žiniasklaidos priemonės ir net tam tikri – vartojant bendrinį vardą – marginalūs viešojo lauko veikėjai.

Tokio požiūrio pašnekovai gana priešiškai žiūri į žiniasklaidą ir net faktiškai ją pačią priskiria prie informacinių grėsmių: *„Priėjom prie to. Žiniasklaida kiršina ir propagandą skleidžia."* (P8K)

Panašią poziciją atspindi ir tokia citata: *„Buvo siunčiami laiškai įmonėms apie sprogmenis[33], siekiant patikrinti visuomenės budrumą, kaip reaguoja Lietuvos struktūros, žiniasklaida. Mes didelę problemą matome žiniasklaidoje – žurnalistai yra naudingi idiotai."* (P1P)

Kai kurie pašnekovai mano, kad žiniasklaida yra savanaudė institucija, išduodanti ir „parduodanti" nacionalinio saugumo principus: *„Spauda [yra grėsmė saugumui], kuri vaikydamasi reitingų sužaidžia simpatijomis Rusijai, prisimenant nostalgiškus laikus, taip pat pakalba prieš kariuomenę."* (P6P)

Ne visi LŠS nariai tiki, kad žiniasklaida pateikia teisingą ir patikrintą informaciją (kaip reikalauja vakarietiški atsakingos žurnalistikos standartai). Pvz.: *„Nebeskaitau visiškai [internetinių žiniasklaidos portalų]. Čia irgi informacinis [karas] yra... Jie išsireklamuoja save, kad mes čia sužinojom, parašėm. Bet tai nėra teisybė [pabrėžta V. D.] ir paskui sudėtinga yra žmogui atsirinkti, ką tau ir kokį portalą skaityti."* (P5TL) Kitas tos pačios FGD dalyvis pridėjo, kad *„Alfa, 15min., LRT – jie visi tą patį daro."* (P4TL)

[33] Iš FGD konteksto tampa aišku, kad pašnekovas turėjo omenyje atvejį, kai 2023 metų rudenį Lietuvos mokykloms ir darželiams buvo masiškai siunčiami grasinimai susprogdinti.

Pašnekovai buvo išsakę ir stereotipinį požiūrį apie „nupirktą žiniasklaidą“[34]: „*<...>sakykim, valstybė nusprendė viena, o žiniasklaida nupirkta sakyti visai ką kitą...*“ (P9U). Tokiu būdu žiniasklaida supriešinama su valstybe, formuojant požiūrį į profesionalias informacines priemones kaip į priešišką jėgą.

Priešišką požiūrį žiniasklaidos ir žurnalistų atžvilgiu lemia žiniasklaidos institucijų specifikos neperpratimas, klaidingas suvokimas apie žurnalistų darbą[35]. Pavyzdžiui, vienas pašnekovas atvirai piktinosi, kad žurnalistai, jo manymu, užduoda netinkamus klausimus valstybės pareigūnams: „*Ar nepastebėjote, kaip keistai atrodo laidų vedėjai, kaip jie lenda giliai ir bando sužinoti tai, ko negalima. Kai tokius klausimus uždavinėja, tai tiesiog duoda informaciją, visas žinias priešui. Taip neturėtų būti.*“ (P1TA)

Kartais jautriai reaguojama ir į nuomonių, nesutampančių su pašnekovo nuostatomis, pateikimą žiniasklaidoje: „*Nauja LRT vadovė sakė, kad stengsis, kad būtų pateikiama visapusiška nuomonė, tai mes galime kasdien rodyti Celofaną, o kur yra protingi žmonės, kurie gerus darbus daro. Dabar durnius daro įžymybėmis.*“ (P7TA)

Kai kurių visuomenės ir politinio gyvenimo atstovų FGD dalyviai iš viso nenorėtų matyti informacinėje erdvėje: „*Tai jie [marginalūs politikai, populistai] žiniasklaidos dėmesį gauna labai greitai... Mažiau rodytų, mažiau galvą skaudėtų.*“ (P5TL)

Kita vertus, ne visi priekaištai žiniasklaidai yra nepagrįsti. Galima pastebėti, jog dalis pašnekovų išsakė pastabas, paremtas tam tikromis žiniasklaidos patiriamomis problemomis ir ydomis.

Šiais aspektais pašnekovai labiausiai pastebi vadinamąjį „klikbeitą“ (angl. *clickbite*), kai žiniasklaidos priemonės siekia patraukti informacijos vartotojų dėmesį skambiomis, bet dažnai tuščiomis antraštėmis. Pvz.: „*Pradėkim nuo to, kaip žurnalistai rašo, pasiimkim bet kokį „Delfio“ straipsnį – paskaitai antraštę, tai ten jau pasaulio pabaiga. Visą straipsnį skaitai ir nėra antraštės patvirtinimo. Svarbiausia antraštę įspūdingą parašyt.*“ (P6TL)

---

[34] Tenka pripažinti, jog minėtiems stereotipams susiformuoti įtakos galėjo turėti ir tam tikri realūs įvykiai – šiame kontekste galima prisiminti 2018 metų „MG Baltic“ korupcinį skandalą, kai koncernas bandė daryti spaudimą politikams, pasinaudodamas turimomis žiniasklaidos priemonėmis (Lašas, Jankauskaitė, 2019, p. 18).

[35] Žiniasklaida gali būti apibrėžta kaip socialinė institucija, kuri įprasmina save „*atstovaujant visuomenės interesui, formuojant nacionalinę tapatybę ir kuriant visuomenės sutelktumą*“ (Jastramskis, Plepytė-Davidavičienė, 2024, p. 12). Žurnalistai, atliekami savo darbą, iš esmės „informuoja visuomenę apie ją pačią“, ar tampa „žmonių akimis ir ausimis“ (Harcup, 2015, p. 6), kurios leidžia pamatyti paprastam žmogui nematomus procesus visuomenės ir valstybės lygmeniu. Taigi, žiniasklaida leidžia žmonėms orientuotis realybėje. Svarbus aspektas yra ir tas, kad žurnalistika yra profesinė veikla su aiškiai įvardijamais standartais. Lietuvoje žiniasklaidos ir žurnalistų veiklą reglamentuoja Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas (1996). Jis pateikia nemažai reikalavimų žurnalistų ir žiniasklaidos darbui. Vienas iš reikalavimų – vadovautis „Konstitucija ir įstatymais, Lietuvos Respublikos tarptautinėmis sutartimis, humanizmo, lygybės, pakantos, pagarbos žmogui principais“, taip pat turi padėti „plėtoti demokratiją, visuomenės atvirumą“ bei skatinti „visuomenės pilietiškumą ir valstybės pažangą“ ir pan. (Ibid). Modernių medijų transformacijų laikotarpiu žurnalistų darbas įgauna ir papildomą prasmę, nustatant informacijos tikrumą ir patikimumą, t. y. formuojant atsaką vadinamųjų melagienų (angl. *fake news*) iššūkiui (Halden, 2018, p. 46). Apibendrinant galima teigti, kad teisingas supratimas apie žurnalisto darbą leidžia matyti žurnalistą kaip profesionalą, kuris surenka patikimą informaciją apie įvykius ir procesus bei atitinkamai informuoja apie juos visuomenę, kas leidžia žmonėms orientuotis realybėje ir priimti realiais faktais pagrįstus sprendimus.

Problema matoma žiniasklaidos komercializacijos sferoje: *„Nemokami [žiniasklaidos kanalai] – jie gyvena iš reklamos pardavimų. Jei nori parduot – klientui turi parodyt, kiek daug tavo puslapį lanko žmonių. „Klikbeitas“ yra paspaudimo masalas.“* (P6K)

Trečioji priekaištų žiniasklaidai sritis yra susijusi su žmonių turimais lūkesčiais, kurių žiniasklaida, LŠS narių manymu, neskuba tenkinti. Pvz.: *„Man visą laiką užkliūva mūsų žiniasklaida, kuri galėtų daugiau, pilietiškiau nuteikinėti žmones, nes paprastai įsijungus TV visur ir visada ieškoma visokių sensacijų, neigiamų nuomonių. Žurnalistai galėtų elgtis pilietiškiau, daugiau šviesti. Atsidarysi kokį portalą, paskaitysi antraštes: tas tą pavogė, ten avarija įvyko, o po žinių dar kriminalinis serialas bus.“* (P2TA)

Gana dažnai akcentuojamas menkas žiniasklaidos patriotiškumas ar jos neva nenoras prisijungti prie patriotinio auklėjimo: *„Šalia pilietiškumo ir patriotiškumą ugdyti labiau. Yra jaunieji šauliai, bet yra dalis jaunimo, kurie tikrai apie tai negalvoja. Reikia nuo mažų dienų ugdyti, nebūtinai, kad jie taptų šauliais. Šito tai tikrai trūksta. Yra labai daug patriotinių filmų iš kitų šalių, o Lietuvoje nėra.“* (P4TA)

Panašų priekaištą išsakė ir kitas pašnekovas: *„Buvau Šaulių sąjungos nacionalinio saugumo konferencijoje ir su kolegomis ten aptarėme, jog „prime time“ laiku pasigendam per TV transliacijų apie gynybą, kariuomenę šou formatu. Rusija, Baltarusija tai daro, jie turi savo laidas, kaip jie žygiuoja, rodo tankų šou, varžybas, o to nėra pas mus. Tarsi Lietuvos kariuomenė turi tą teigiamą reitingą, bet žmonėm reikėtų pažint tą dalyką labiau, per nedidelę distanciją, galėtų būt kažkoks šou apie Lietuvos kariuomenę, kažkoks realybės šou ar panašiai. Tokie šou galėtų būti apie gynybą, meilę tėvynei, visas kariuomenės aktualijas ir t.t.“* (P4Š)

Kitam FGD dalyviui lietuviškoje žiniasklaidoje trūksta pozityvumo: *„Norėtųsi, kad vis dėlto žiniasklaidoj, televizijoj, radijuje būtų daugiau gerų naujienų. Viskas gerai yra su pranešimais apie karą, nelaimes ar apie kitus įvykius, bet mažai yra gerų žinių, optimizmo trūksta. Turime nacionalinį radiją, žmonėms reikia daugiau optimizmo.“* (P10U) Toks vertinimas turi tendenciją kartotis. Pvz.: *„Bet juk rodo blogus dalykus per televiziją, teigiamų dalykų labai mažai rodo, nes visos televizijos savo žiūrovus pritraukia neigiamais dalykais.“* (P9M)

Priekaištai žiniasklaidai parodo ir tai, kad žmonės absoliutina žiniasklaidos priemonių poveikio galią, mano, kad pranešimai žiniasklaidoje būtinai atlieka vadinamosios „magiškos kulkos“[36] vaidmenį, nors realybėje žiniasklaidos poveikio aspektai priklauso nuo įvairių aplinkybių. Pvz.: *„Žurnalistiniai ir tokie sociologiniai tyrimai daromi, kur Vėgėlė, Nausėda, Blinkevičiūtė ir dar kas nors – tą Vėgėlę rodo per žinias, tai žmonės ir renkasi. Iš karto formuojama nuomonė* [pabraukta V. D.].“ (P2TA) Apie tikėjimą „magiška“ žiniasklaidos galia byloja ir tokia citata: *„O pas mus kiek begerėtų, mano mama pensininkė, po Egiptą važinėja, į „Impuls“ vaikšto, gerai, normaliai gyvena ir tuo džiaugiasi. Bet bendrai visuomenė teigia, kad viskas prastėja, blogėja, kaip žiniasklaida pateikia, taip žmogus ir tiki* [pabraukta V. D.], *o nemato, kaip pats gyvena.“* (P3P)

[36] „Magiškoji kulka“ arba „stebuklinga kulka“ yra ankstyvoji komunikacijos teorija, kurios prielaida buvo, jog „žiniasklaidos pranešimas yra pagrindinė poveikio priežastis; visi individai reaguoja į pranešimus vienodai; įtaka vyksta akimirksniu ir tiesiogiai.“ (Nevinskaitė, 2011, p. 75).

Apibendrinant galima teigti, kad dalies LŠS narių požiūris į žiniasklaidą yra išties kritiškas ir skeptiškas. Tą kritiškumą lemia objektyvūs (žiniasklaidos komercializacijos ydos) ir subjektyvūs (žiniasklaidos veiklos principų nežinojimas) dalykai. Turint omenyje, kad nepriklausoma kokybiška žiniasklaida yra tradicinės demokratinės santvarkos ramstis, žiniasklaidos funkcijų nesuvokimas visuomenėje gali būti priskiriamas prie grėsmių pačiai demokratijai ir nacionaliniam saugumui.

5.3.4. Tyrimo apibendrinimas

FGD duomenų analizė leidžia padaryti šias išvadas ir apibendrinimus:

1. Informacinės grėsmės yra vienos iš labiausiai atpažįstamų hibridinių grėsmių.

2. Lietuvos šalių sąjungos atstovų požiūrį į informacines grėsmes, viena vertus, formuoja asmeninės patirtys, o, kita vertus, tam tikros stereotipinės nuostatos, susijusios tiek su informaciniais iššūkiais, tiek ir su medijų funkcionavimo (ne)išmanymu.

3. Informacinės grėsmės LŠS atstovų suvokiamos kaip kompleksinės, galinčios paveikti įvairias gyvenimo sferas.

4. Akcentuojama, kad trečiosios šalys (pirmiausiai – Rusija) panaudoja prieš Lietuvą informacinio poveikio (propagandos) priemones, taikydamosi į istorijos suvokimą (pvz., formuojant nostalgiją sovietmečiui) ir aktualius įvykius (pvz., formuojant palaikymą Rusijos karui prieš Ukrainą).

5. Informacinės grėsmės pirmiausiai suvokiamos kaip psichologinės (ne kibernetinės) grėsmės, t. y. veikiančios mąstymą ir sprendimų priėmimo procesus.

6. LŠS atstovai kaip grėsmę įvardija tai, jog panaudojant informacines priemones, viena vertus, gali būti skaldoma visuomenės vienybė (kas silpnina visuomenės atsparumą įvairioms grėsmėms), o, kita vertus, gali būti aktyvuojamos priešiškai nusiteikusios žmonių grupės (penktoji kolona).

7. Informacinės grėsmės, pašnekovų manymu, gali kilti ir iš informacinių srautų gausos ir individų negebėjimo orientuotis minėtuose srautuose. Tai atveria galimybę priešiškoms jėgoms vykdyti ir plėtoti informacinį karą.

8. LŠS atstovai demonstruoja aiškų nerimą dėl to, kad daug informacijos, sudarančios šiuolaikinį informacinį srautą, yra melaginga (gali būti priskirta prie dezinformacijos ir propagandos).

9. Socialiniai tinklai suvokiami kaip itin palanki terpė propagandos ir dezinformacijos sklaidai.

10. Pašnekovų manymu, viena iš neatspariausių informaciniam poveikiui grupių yra jauni žmonės. Jų neatsparumas siejamas su aktyviu informacijos vartojimu internete. Kita vertus, tokio požiūrio dominavimas galėjo lemti FGD dalyvių amžiaus specifika (jaunesni pašnekovai sudarė mažumą), o tai reiškia, kad minėtas požiūris gali pirmiausiai atspindėti standartinį „kartų konfliktą“.

11. Propagandos poveikio matomumą sustiprino neseniai pašnekovų išgyventa COVID-19 pandemijos situacija ir jos informacinė aplinka.

12. Nerimas dėl informacinių grėsmių stumia dalį pašnekovų radikalizacijos link, kuri pasireiškia per nepakantumą kitokiai nei pašnekovo nuomonei, raginimą atsisakyti demokratijos principų vardan kovos su grėsmėmis.

13. Dažniausiai minimas ir geriausiai žinoma priemonė informaciniam atsparumui stiprinti – kritinio mąstymo ugdymas. FGD taip pat skambėjo siūlymai panaudoti interneto galimybes kovai su propaganda (jos stebėjimui ir demaskavimui). Ypatingai buvo akcentuojama ir patriotinio ugdymo svarba, panaudojant socialinius tinklus ir žiniasklaidos (ypač LRT, visuomeninio nekomercinio transliuotojo) pajėgumus.

14. Žiniasklaidos misija ir funkcijos yra suvokiamos prieštaringai. Dalis pašnekovų suvokia žiniasklaidos funkcijas ir demokratinėje santvarkoje egzistuojančias galimybes panaudoti ją strateginei komunikacijai. Kita dalis pašnekovų stokoja tokių žinių ir žiūri į visą žiniasklaidos lauką per tam tikrų negatyvių stereotipų („parsidavusi žiniasklaida“, „meluojantys žurnalistai“) prizmę.

15. Pašnekovų nuomonė ypatingai išsiskiria dėl žiniasklaidos. Vieni mato ją kaip sąjunginkę stiprinant visuomenės atsparumą informacinėms grėsmėms (pvz., per faktų patikros iniciatyvas). Kiti mato pačią žiniasklaidą kaip grėsmės šaltinį. Pastarąjį požiūrį formuoja tiek tam tikri objektyvūs dalykai (pvz.: matomos žiniasklaidos ydos, komercializacijos poveikis žiniasklaidos kokybei), tiek ir kultūriniai dalykai, taip pat stereotipai, suponuojantys, kad žiniasklaida pirmiausia vaikosi populiarumo ir lengvo pelno, tiek ir laisvos žiniasklaidos vaidmens (atsakomybės) liberalioje demokratinėje visuomenėje neišmanymas.

6. Išvados ir rekomendacijos

Daugiau politinio, ekspertinio ir akademinio dėmesio HG, nors pats reiškinys ir nėra naujas, imta skirti tik po 2014 metų, kai Rusijos Krymo aneksija buvo įvertinta kaip tam tikras hibridinio karo strategijos pavyzdys. Šioje monografijoje pristatyta surinkta medžiaga rodo, kad HG laukas vis dar sunkiai apibrėžiamas. Tiesioginę įtaką tam daro HG prigimtis, pasireiškianti per jas kuriančių ir realizuojančių veikėjų siekį veikti slaptai, maskuoti grėsmes ir pateikti jas kaip natūralių, t. y. vykstančių be piktavališko veikėjų įsikišimo, procesų rezultatą. Be to, įtakos tam daro ir tai, kad HG tema iš esmės yra plati, apimanti įvairių nekonvencinių veiksmų, įskaitant įvairių įprastinių civilinio gyvenimo reiškinių, pavyzdžiui: ekonomikos, informacijos, politikos – pavertimą ginklu (angl. *weaponization*).

Pastaruoju metu demokratinis pasaulis daug dėmesio, išreikšto ir moksliniais tyrimais, skyrė būtent nekarinių instrumentų naudojimui siekiant sukelti problemų kurios nors valstybės ar regiono nacionaliniam saugumui ir saugumo bei užsienio politikos procesams. Tačiau išlieka problema, kad nagrinėtuose tyrimuose esminės sąvokos dažnai yra vartojamos ne visai preciziškai. Pavyzdžiui, HG būna tiesiog sutapatinamos su hibridiniu karu. Iš esmės „hibridinės grėsmės“ sąvoka vis dar neturi savo tapatybės, priklauso nuo konteksto ir dažniausiai būna atpažįstama tik per konkrečius empirinius pavyzdžius.

HG šioje monografijoje apibūdinamos kaip kompleksinis reiškinys, turintis kelis esminius elementus. Nustatyta, kad HG yra priešiško valstybinio arba nevalstybinio veikėjo veiksmai, sukeliantys žalą valstybės gyvybinėms funkcijoms arba politinių sprendimų, susijusių su valstybės interesais, priėmimo procesui bei jų efektyviam įgyvendinimui ir piliečių pasitikėjimui demokratinėmis valdžios institucijomis, ir reikalaujantys koordinuotų valstybės ir (ar) savivaldos institucijų veiksmų, siekiant sumažinti patiriamą žalą ir užkirsti kelią tokio pobūdžio žalai ateityje.

„Hibridinės grėsmės“ sąvoka yra labai plati, todėl sunku konkrečiai apibrėžti, kaip su tokiomis grėsmėmis kovoti. Įprasti reagavimo į grėsmes ir kovos su jomis būdai strateginiu lygiu apima platų spektrą koncepcijų – nuo įvairaus pobūdžio atgrasymo veiksmų iki pilietinio pasipriešinimo ir įvairaus pobūdžio atsparumo instrumentų bei praktikų. Tačiau iškilus HG atgrasymas neveikia. Priešiškai nusiteikęs veikėjas, instrumentalizuojantis HG, siekia (dažniausiai ir geba) išvengti tiesioginio atsako. Šis skirtumas tarp HG ir konvencinių grėsmių atpažįstamumo sukuria ir palieka galimybę veikti tik per priemones, susijusias su visuomenės atsparumu, generuojančiu ir užtikrinančiu pasipriešinimą (nepasidavimą) HG.

Atsparumo formavimas ir realizavimas yra nuolatinis procesas, nes ir HG nėra statiškos ar nekintančios prigimties. Demokratinėmis aplinkybėmis šis procesas reikalauja glaudžios

valdžios bei jos institucijų ir visuomenės sąveikos. Šia nuostata paremtas monografijoje pristatytas Visuomenės atsparumo grėsmėms evoliucijos modelis, kuris apima ir valstybės institucijas, ir įvairias socialines grupes. Pagal šį modelį institucijos formuoja žinojimą apie HG ir siekia jį perteikti visuomenei. Viena vertus, visuomenei svarbu atpažinti grėsmes pagal turimas aiškias suvokimo ir supratimo gaires, už kurias atsakomybė tenka valstybės institucijoms. Kita vertus, visuomenei svarbu gebėti identifikuoti pažeidumus: valstybės funkcionavimo silpnybes, galimas viešųjų paslaugų disfunkcijas, kasdieninės įprastos gyvenimo rutinos pertrūkius ir pan., galinčius sukelti HG ateityje, ir žinoti bei gebėti veikti krizinėse, ekstremaliosiose, besieskaluojančiose link hibridinio karo situacijose (žr. paveikslą „Dvimatis hibridinių grėsmių progresijos modelis“). Kitaip sakant, analitinis modelis, kuriuo paremta šios monografijos koncepcija, pabrėžia valstybės ir visuomenės sąveiką: valstybės institucijos remiasi visuomenės atsparumo, grįsto individualia atsakomybe ir visuomenės saviorganizacijos gebėjimais, lūkesčiu (prielaida), taip pat demokratinėje santvarkoje visuomenė turi teisėtą lūkestį, kad institucijos pasitelks tinkamas intervencines viešosios politikos praktikas ir suteiks (užtikrins) žinių, gebėjimų ir išteklių, reikalingų valstybei, kaip suvereniam vienetui, ir jos gyventojams sėkmingai priešintis (atremti ir atlaikyti) HG.

Šioje monografijoje taip pat atskleidžiama, kad atsparumą HG lemia daug veiksnių. Trečiame skyriuje (žr. 3.2 poskyrį) pristatomas atsparumo veiksnių sąrašas, sudarytas remiantis įvairiomis mokslinėmis ir ekspertinėmis publikacijomis. Akivaizdu, kad pateikiamas šių veiksnių sąrašas nėra baigtinis ir kiekvienu konkrečiu atveju priklauso nuo taikiniu tapusios valstybės ir visuomenės silpnybių bei specifinio patiriamų HG rinkinio. Monografijoje akcentuojama, kad stiprinant atsparumą reikalingos specifinės žinios bei gebėjimai, kurie formuojasi ir reiškiasi skirtingais lygiais (individualiu ir bendruomeniniu) bei skirtingomis praktikomis (institucionalizuotomis ir spontaniškomis). Čia svarbūs ir kritinio mąstymo, medijų raštingumo, kibernetinės higienos įgūdžiai, ir civilinės saugos žinios, apimančios ir specifines žinias, pavyzdžiui, ginklo valdymo įgūdžius. Reikšmingas tampa ir pilietinės savimonės aspektas – iniciatyva ir atsakomybė, kai individas ir bendruomenė prisiima atsakomybę pasiruošti galimai grėsmei ir ją atremti. Labai svarbūs ir kiti abstraktesnio pobūdžio veiksniai, kurie dažnai yra tarpusavyje persipynę: bendra ateities vizija, solidarumo jausmas ir pan. Tiesa, šie atsparumo veiksniai yra siejami su atsparumu tokioms grėsmėms, kaip gamtinės stichijos, katastrofos, konvencinės grėsmės ar grėsmės, pasireiškiančios tam tikruose saugumo sektoriuose (pvz., kibernetinės ar informacinės). Atsparumas HG nėra konceptualizuotas – specifiniai veiksniai, didinantys visuomenės atsparumą HG, turėtų būti susieti su šių grėsmių savybe „apgaulės būdu“, persiliejant iš vieno sektoriaus ar srities į kitą, pakenkti valstybės suverenitetui. Viena vertus, atsparumo veiksniai, leidžiantys pasipriešinti grėsmėms ar sumažinti jų žalą viename saugumo sektoriuje, mažina priešininko galimybes eskaluoti grėsmę iki hibridinio karo ribos. Kita vertus, atsparumo didinimas priklauso nuo HG apibrėžimo ir supratimo.

Taigi, visuomenės atsparumas HG yra grindžiamas sąmoningumu ir analizės gebėjimais,

visuomenės narių supratimu apie HG, įgalinančiu jas atpažinti ir tinkamai reaguoti. Ypač pabrėžiama, kad kalbama būtent apie *supratimą*, o ne vien suvokimą (gebėjimą identifikuoti, pajusti, patirti), kuris turėtų būti vertinamas tik kaip pirmas žingsnis supratimo (gebėjimo analizuoti ir vertinti) link. Taip pat pabrėžiama, kad supratimo raiškai būdingas bent minimalus bendruomeninis aspektas.

Atliktas kokybinis tyrimas leidžia konstatuoti, kad Lietuvoje nacionaliniu lygiu iki 2020 metų supratimas apie HG neišsiskyrė gyliu ar kompleksiškumu. Reikšmingą postūmį pirmiausia galima susieti su Rusijos konvencine karine invazija į Ukrainą, prasidėjusia 2022 m. vasario 24 dieną. Tai paskatino Lietuvos institucijas susieti visuomenės atsparumą HG ne tik su pasirengimu ekstremaliosioms situacijoms ir krizių valdymui, bet ir su pilietiniu ginkluotu bei neginkluotu pasipriešinimu. Pastebėtina, kad Lietuvos institucijų veikla, kalbant apie visuomenės atsparumą HG, sutelkiama į visuotinę gynybą, krizių valdymą, civilinę saugą ir kovą su propaganda bei dezinformacija. Geopolitinė Lietuvos padėtis verčia orientuotis į „blogiausią galimą scenarijų“, t. y. konvencinį karą ir būtinybę gintis ne tik nekarinėmis, bet ir karinėmis (konvencinėmis) priemonėmis. Tačiau tuo pat metu kyla klausimas, ar tokia orientacija nesukuria situacijos, kai pro akis praslysta kitos visai realios HG, pavyzdžiui, susijusios su demokratinio atsparumo slopinimu, t. y. liberaliųjų vertybių ir demokratinių praktikų raiškos apribojimais.

NATO HG supratimas yra siejamas su priešiško veikėjo veiksmais naudojant skirtingas priemones, galinčias sumažinti kolektyvinės gynybos ir karinės jėgos naudojimo galimybes. Europos Sąjungos lygmeniu HG suprantamos labai plačiai – kaip priešiški veiksmai, kurie gali pasireikšti įvairiose srityse – nuo politinės darbotvarkės formavimo iki dirbtinio intelekto diegimo paslaugų sektoriuje. Paminėtinas ir Ekonominės bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) požiūris, pagal kurį reikšmingu iššūkiu saugumui ir darniam ekonominiam vystymuisi gali tapti politinės partijos, lobistai arba NVO, veikiančios kaip priešiškos valstybės įtakos skleidėjos. Atsižvelgiant į tai, daroma išvada, kad Lietuvoje vyrauja siauras paviršutiniškas supratimas apie HG.

Būtina turėti omenyje ir tai, kad gali skirtis ir įvairių tos pačios visuomenės grupių supratimas apie HG. Tuos skirtumus lemia įvairūs veiksniai, pradedant nuo tiesioginės patirties susidūrus su HG (pvz., tiesioginio dalyvavimo ekstremaliųjų situacijų valdymo veiklose, užkardant priešiškų veikėjų veiksmus, valdant jų keliamas ir sukeltas problemas ir pan.) iki individualios refleksijos ir analizės gebėjimų arba informacijos šia tema vartojimo bei abstraktesnio lygmens socialinių įpročių (solidarumo, pasitikėjimo), taip pat vertybinių orientacijų (demokratinių normų, nacionalinės ir bendruomeninės tapatybės, valstybės ateities vizijos) spektro. Adekvačiau būtų kalbėti ne apie kokį nors apibendrintą visuomenės atsparumą HG, bet apie skirtingų visuomenės grupių atsparumo HG lygį, priklausomą nuo konkrečios pasireiškiančios HG „parametrų“ (žr. paveikslą „Dvimatis hibridinių grėsmių progresijos modelis“).

Pastebima, kad moksliniai tyrimai apie skirtingų visuomenės grupių atsparumą dažniausiai apima marginalizuotas arba socialiai pažeidžiamas visuomenės grupes. Toks išskyrimas

grindžiamas prielaida apie šių grupių silpnumą ir neatsparumą bei institucijų intervencijos poreikius. Vis dėlto tokios prielaidos neleidžia automatiškai teigti, kad kitos, t. y. nemarginalizuotos, o socialiai integruotos ir kartais politiškai privilegijuotos, visuomenės grupės yra atsparesnės HG. Būtina konstatuoti, kad atskirų visuomenės grupių vartojama arba pripažįstama HG samprata bei jų atsparumas HG yra iš esmės naujas tyrimų laukas, o ši monografija turi būti vertinama kaip vienas pirmųjų žingsnių.

Empirinis tyrimas pristato žvilgsnį į Lietuvos visuomenės atsparumą HG per tris visuomenės pjūvius, kaip tiriamąsias socialines grupes renkantis jaunimą, menininkus ir Lietuvos šaulių sąjungos narius. Klausimų gairės, naudotos tyrime, buvo adaptuojamos kiekvienai minėtai grupei, taip pat atsižvelgiant ir į skirtingų tyrimo etapų progresą (minėtos visuomenės grupės buvo tirtos ne vienu metu; vieno tyrimo etapo metu pastebėtus klausimų trūkumus buvo galima eliminuoti kitame tyrimo etape). Svarbiausi veiksniai, lėmę adaptavimo būtinybę, buvo ne tik grupių amžiaus (kognityvinis aspektas) ar socialinės padėties (socializacijos aspektas) skirtumai, bet ir „hibridinės grėsmės“ termino bei pačios sąvokos kompleksinė prigimtis. Tyrime dalyvavusiems asmenims buvo sudėtinga suprasti, kuo ypatingos HG ir kuo jos skiriasi nuo grėsmių, pasireiškiančių skirtinguose saugumo sektoriuose ar politikos srityse, ir nuo hibridinio karo. Taigi, buvo pristatomas tik terminas ir HG raiškos sektoriai (FGD su KAM atstovais), apibrėžiama sąvoka ir pateikiami HG raiškos sektoriai (FGD su jaunuoliais), pateikiamas galimas HG scenarijus (interviu su menininkais), žaidžiamas stalo pratybose naudojamas žaidimas su kortelėmis (pirmosios FGD su Lietuvos šaulių sąjungos nariais). Empirinis tyrimas atskleidė, kad atskirų politikos sričių (13 ar 16 – tiek sričių yra stalo žaidime) išskyrimas nebuvo produktyvus akademinis ar ekspertinis (taikomojo pobūdžio) ar praktinis (institucinio veikimo) požiūris, tinkamas HG analizei ir atsparumo joms didinimo praktikai.

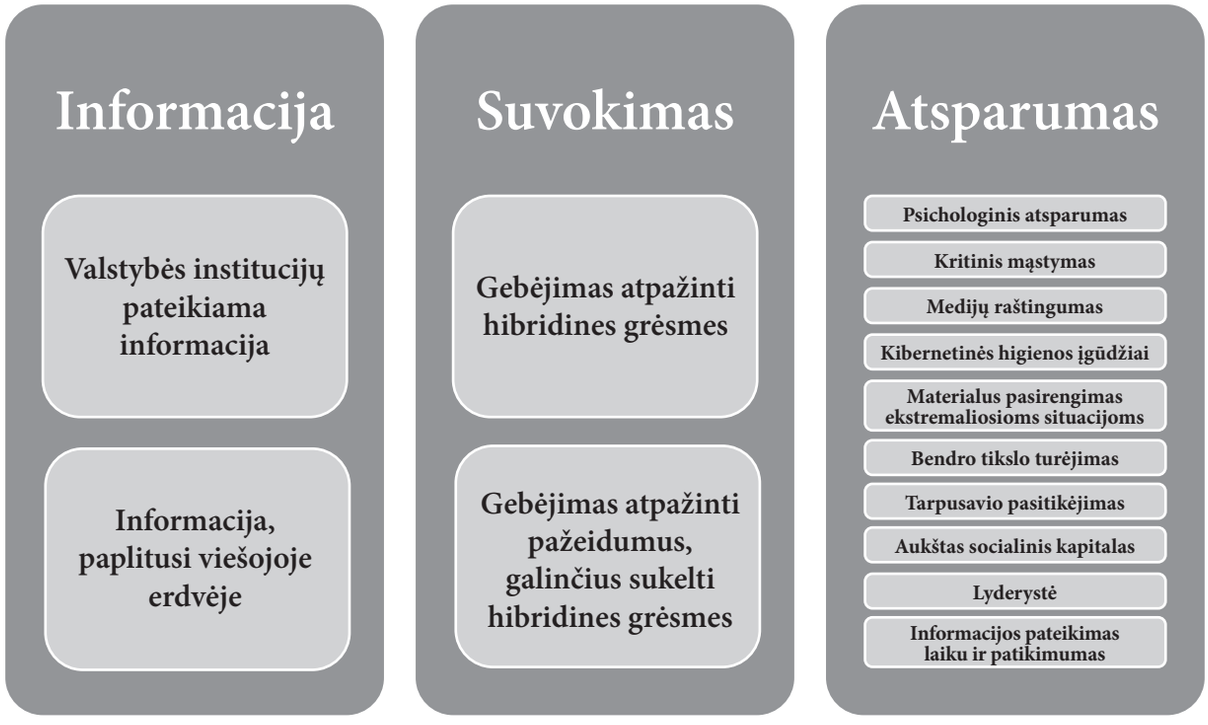
Tiriant skirtingas grupes, buvo panaudoti ir kiek skirtingi metodai. Menininkų nuostatos tirtos pasitelkus pusiau struktūruoto interviu metodą, turint galvoje individualistinę meno praktikų prigimtį bei orientaciją į savitas atskirų menininkų patirtis, išgyvenimus ir supratimą. Jaunimo ir LŠS grupės tirtos pasitelkus fokusuotų grupių diskusijų metodą. Tiriant LŠS narių nuostatas ir supratimą apie HG papildomai buvo pasitelktas klausimynas, kurį fokusuotų grupių diskusijų dalyviai užpildydavo individualiai prieš diskusijos pradžią. Klausimyno naudojimas rodo tyrėjų tikslą daryti tęstinius tyrimus, pavyzdžiui, susijusius būtent su LŠS narių atsparumu HG. To paties klausimyno naudojimas kituose būsimuose tyrimuose galėtų sudaryti pagrindą stebėti nuostatų kaitą (pvz., prieš tai surengus tikslinius mokymus apie HG).

Kiekviename tyrimo etape supratimą apie HG siekta nustatyti analizuojant minėtų visuomenės grupių empirines patirtis susiduriant su galimomis HG. Tyrimas atskleidė šių skirtingų Lietuvos gyventojų grupių požiūrio ir tam tikrą bendrumą, ir reikšmingus skirtumus.

Viena esminių išvadų, kalbant apie empirinę monografijos dalį, yra tai, kad supratimą apie HG reikšmingai lemia informacijos veiksnys. Ši išvada visiškai patvirtina Visuomenės atsparumo grėsmėms evoliucijos modelyje iškeltą prielaidą, kad informacija – tiek pateikiama valstybės institucijų, tiek kitais kanalais cirkuliuojanti viešojoje erdvėje – sudaro suvokimo

apie HG pagrindą. Informacijos veiksnio reikšmė pastebima visose trijose tirtose grupėse. Iš esmės žinias apie HG pirmiausiai formuoja bendras informacinis diskursas (žr. 3 pav. „Visuomenės atsparumo hibridinėms grėsmėms evoliucijos modelis“). Labiausiai atpažįstamos HG yra susijusios su propagandos ir dezinformacijos funkcionavimo lauku. Kitaip sakant, geriausiai atpažįstamos tos HG, apie kurias kalbama viešojoje erdvėje (šias grėsmes akcentuoja politikai, apie jas plačiai kalba žiniasklaida).

Tačiau išlieka klausimas, ar informacinės grėsmės visada yra dalis HG, ar turi būti interpretuojamos kaip atskira grėsmių rūšis, pavyzdžiui, kaip informacinio karo instrumentas. Monografijos autoriai laikosi nuostatos, kad hibridiškumą sudaro bent kelių nekonvencinių priešiškų veiksmų sąveika. Pagal šią nuostatą, atskira psichologinė operacija dar negali būti priskirta prie HG. Kita vertus, informacinis puolimas dažnai negali būti atsietas nuo kitų sričių (pvz., kibernetinės atakos, provokacijos), informacinė sritis dažnai atlieka palaikymo funkciją įgyvendinant agresyvius veiksmus, tad konstatuotina, jog informacinės grėsmės turėtų būti suprantamos būtent kaip HG dalis.

3 pav. Visuomenės atsparumo hibridinėms grėsmėms evoliucijos modelis. *Sudaryta autorių*

Skirtingų tirtų grupių atstovai paminėjo veiksnius ir priemones, kuriuos, jų manymu, galima būtų priskirti prie atsparumą HG stiprinančių elementų. Dažnai buvo minimas kritinis mąstymas ir būtinybė jį ugdyti, medijų raštingumas ir apskritai švietimo veiksnys. Kitaip sakant, buvo kartojami receptai, dažniausiai minimi žiniasklaidoje. Tai taip pat patvirtino Visuomenės atsparumo hibridinėms grėsmėms evoliucijos modelio pagrįstumą, parodė, kad suvokimas apie HG ateina iš bendros informacinės aplinkos.

Sutelktumas ir vienijanti vizija irgi gana dažnai buvo minimi kaip atsparumo HG aspektai.

Pavyzdžiui, menininkai akcentavo, kad atsparumą stiprina bendro tikslo turėjimas ir bendra ateities vizija, pagrįsta demokratinėmis institucijomis ir nacionaline tapatybe.

Supratimą apie HG stiprina, kartu formuoja ir tam tikrą jo specifiką tiesioginė asmens patirtis. Kaip parodė LŠS narių ir jaunimo tyrimas, geriau informuoti apie HG yra tie individai, kurie turi tam tikrą ryšį su krašto apsaugos sistema (pavyzdžiui, turi joje dirbančių draugų, giminių). Aktyvi savanoriška veikla (priklausymas LŠS, mokinių tarybos aktyvui ar studentiškai organizacijai) irgi lemia geresnį HG supratimą. Tai galima susieti su aktyvesniu domėjimusi viešaisiais reikalais, iššūkiais, su kuriais susiduria bendruomenė, ir pan. Jaunimo tyrimas taip pat atskleidė, kad jaunuolių požiūriui išlieka reikšminga šeimos įtaka (nors ji šiek tiek mažėja jaunuoliams pasiekus pilnametystę). LŠS narių tyrimas parodė, kad narystės LŠS trukmė ir dalyvavimas kursuose, kurių metu buvo diskutuojama HG tema, lemia geresnį HG supratimą ir sustiprina gebėjimą atpažinti ne tik grėsmes, bet ir pažeidumus, ateityje galinčius sukelti HG.

Vis dėlto akivaizdu, kad visose tirtose grupėse (net ir tarp LŠS narių) stokojama platesnio supratimo apie HG, gebėjimo matyti situaciją plačiau ir analizuoti ją giliau, nei siūlo viešasis diskursas nacionaliniame informaciniame lauke. Pastebėta, kad stiprų poveikį supratimui apie HG daro asmeninė tyrimo dalyvių nuomonė, lyderystė (arba jos nebuvimas) vietinės bendruomenės ir (ar) vietinės valdžios lygiu. Pastebėti ir tam tikri vertybiniai svyravimai, kai saugumo klausimas nesąmoningai iškeliamas aukščiau demokratijos vertybių klausimo, demonstruojamas ryžtas aukoti tam tikrus demokratijos principus siekiant apsiginti nuo HG.

Suprantama ir tai, kad kiekviena pasirinkta tirti grupė turi specifinių savybių. Pavyzdžiui, pastebėta, kad menininkai apie HG ir atsparumą joms kintančioje saugumo aplinkoje reflektuoja dviem aspektais: jie daug ir entuziastingai kalba apie savo kūrybinę raišką, patiriamus iššūkius kintančioje nacionalinio saugumo aplinkoje ir HG kontekste atnaujinamus santykio su auditorija principus, bet tampa santūresni ir ne tokie iškalbingi, kai klausimai susiję su konkrečiais nacionalinės politikos problemų ir sprendimų vertinimais.

Prie išvadų reikėtų priskirti ir pastebėjimą, kad menininkų požiūris į situaciją, susijusią su HG, yra optimistiškesnis, o LŠS narių – pesimistiškesnis. Tačiau būtent šaulių poziciją galima pavadinti realistiškesne. Ji suformuota remiantis tam tikra LŠS narių patirtimi, natūraliu domėjimusi saugumo klausimais. Tuo metu moksleivių realistiškesnį požiūrį, skirtingai nei šaulių, lėmė ne tiesioginė patirtis ar susidomėjimas saugumo temomis, bet tų temų įtraukimas į švietimo procesą. Šios įžvalgos veda prie išvados, kad geresnį HG supratimą galėtų lemti bendros supratimo apie nacionalinio saugumo prigimtį ir procesus kultūros diegimas visuomenės lygiu, pradedant nuo aktyvesnio atitinkamų temų įtraukimo ir nagrinėjimo mokyklinėje programoje.

Bendra saugumo principų supratimo kultūra būtina ir tam, kad visuomenėje vyrautų subalansuotas požiūris į HG. Tokio balanso būtinybę rodo įžvalga, kad nerimas dėl egzistuojančių HG didina dalies LŠS narių budrumą, kartais ir perdėtą įtarumą. Ši tendencija pasireiškia per svarstymus apie galimą tam tikrų socialinių ir etninių grupių nelojalumą Lietuvos suverenitetui arba valstybingumui (penktosios kolonos paieška). Beje, Lietuvai nelojalius gyventojus

kaip rizikos veiksnį buvo įvardiję ir jaunimo atstovai (nepastebėtas toks menininkų požiūris).

Šiuo atveju svarbu grįžti prie minėtos *suvokimo* ir *supratimo* dichotomijos. Empirinis tyrimas gana aiškiai parodė, kad vien suvokimo nepakanka atsparumui formuotis, nors, be jokios abejonės, yra būtinas pirmas žingsnis šiame kelyje. Tai veda prie gana paradoksalios situacijos, kai suvokimas (be supratimo) tampa dar vienu HG įeigos į nacionalinį saugumo lauką tašku. Nerimas, kylantis dėl suvokiamos (pastebėtos, bet neperprastos) HG, gali realizuoti HG tikslus, t. y.: lemti skilimą ir priešpriešą visuomenėje, nepasitikėjimą valdžios institucijomis (jeigu atrodo, kad jos daro nepakankamai arba „ne tai, ką reikia“), nepasitikėjimą žiniasklaidos priemonėmis (matant, pavyzdžiui, nuomonių įvairovės principų įgyvendinimą kaip grėsmę valstybės saugumui arba vertinant korupcijos apraiškų krašto apsaugos sistemoje nagrinėjimą kaip „puolimą prieš kariuomenę“).

Tuo metu menininkai savotiškai nuvertino HG ir jas panaudojančių veikėjų sumanumą. Pavyzdžiui, daliai jų pateikta hibridinių priešiškų veiksmų simuliacija pasirodė neįtikinama, pernelyg panaši į dirbtinį siužetą. Tai trukdė jiems rimtai vertinti HG simuliacijoje pateikiamus veiksmus.

Tačiau tampa gana aišku, kad Lietuvai, kaip ir bet kuriai demokratinei valstybei, svarbu kurti *supratimu* grįstą visuomenės atsparumo HG strategiją. Valstybė negali susitvarkyti su visais iššūkiais be visuomenės įsitraukimo. Tarpinstitucinė sąveika nepakankama, jeigu patys žmonės nedemonstruoja sąmoningumo ir gilesnio supratimo apie HG. Suformavus tokio pobūdžio „imunitetą“ visuomenėje, galima tikėtis, kad dėl HG patiriama žala nebus reikšminga, o juo labiau kritinė valstybės funkcionavimui.

Pasiekti tyrimo rezultatai leidžia suformuluoti tam tikras *rekomendacijas*, susijusias su HG tyrimo lauku bei atsparumo HG įgyvendinimo strategija. Rekomendacijos suinteresuotoms institucijoms:

1. Lietuvos institucijos turėtų tiksliau apibrėžti ir nuosekliai taikyti HG apibrėžimą.

2. Siekiant nustatyti, ar valstybės ir visuomenės atsparumas kinta bėgant laikui ir ar valstybės institucijų intervencijos yra efektyvios, būtina suformuoti Nacionalinę atsparumo hibridinėms grėsmėms strategiją, kuri būtų susieta su konkrečiomis Lietuvai pasireiškiančiomis ir labiausiai tikėtinomis grėsmėmis. Strategija turi apimti aiškius lūkesčius apie visuomenės atsparumą HG, t. y. turi būti suformuota atsparios visuomenės vizija, o strategijoje numatyti tikslai leisti ilgalaikėje perspektyvoje darniai įgyvendinti šią viziją.

3. Nacionalinė atsparumo hibridinėms grėsmėms strategija turėtų skatinti individo ir visuomenės proaktyvumą ir individualią bei bendruomeninę atsakomybę pasirengti galimoms ekstremaliosioms situacijoms ir krizėms, tačiau nepaneigia valstybės institucijų atsakomybės suteikti būtinų žinių, gebėjimų, išteklių, kurie padidintų individo ir bendruomenių galimybes sėkmingai įveikti HG. Taip pat valstybės institucijos išlieka atsakingos už atsparumą HG didinančios aplinkos kūrimą ir palaikymą, t. y. už išankstinio perspėjimo sistemas, kritinės infrastruktūros apsaugą, komunikacijos sistemas, visuomenės informavimo kanalus, diplomatiją bei tarptautinį bendradarbiavimą ir t. t. Taigi, Nacionalinė atsparumo hibridinėms

grėsmėms strategija turėtų suderinti visuomenės saviorganizacijos gebėjimus su institucijų intervencijos būtinybe, t. y. plėtoti „demokratinį sąveikumą“. HG pristatymas ir nagrinėjimas turi tapti viešojo diskurso, kuriamo tiek politinės komunikacijos, tiek žiniasklaidos priemonėmis, dalimi. Turi būti aiškinama HG prigimtis, jų funkcionavimo ir poveikio mechanizmai, ypač akcentuojant teisingo reagavimo į vieną ar kitą HG principus. Tuo pat metu labai svarbu gerinti strateginės komunikacijos kokybę, kad visuomenės informavimas apie HG būtų atliekamas laiku, remtųsi atvejų apibūdinimu bei analize ir formuotų tinkamas demokratinės visuomenės narių ir bendruomenių reakcijas. HG turi būti pristatomos kaip keliančios pavojų, bet efektyviai veikiant suvaldomos.

4. Visuomenės atsparumas gali būti patikrintas tik susidūrus su HG arba imituojant jos pasireiškimą. Skatinant visuomenės HG suvokimo brandą ir atsparumą joms, informavimo apie HG strategijos turėtų būti derinamos su įvairioms visuomenės grupėms skirtais kursais, kurių metu parinktais tikslingais pjūviais būtų imituojamas sprendimų priėmimas ir veikimas susiduriant su įvairaus pobūdžio ir intensyvumo HG.

5. Žinios turėtų apimti HG sampratą, jų raišką, sprendimų priėmimo procesą užkardant ir didinant atsparumą joms. Jos turėtų būti integruojamos į mokyklos programų pilietiškumo pamokas ir susietos su demokratijų atsparumo autoritarinių režimų keliamoms grėsmėms būtinybe, taip pat integruojamos į pedagogų rengimo ir kvalifikacijos kėlimo programas, valstybės tarnautojų kvalifikacijos kėlimo kursus, ilgainiui įgyvendinant visuotinės gynybos modelio principus.

6. Žinios ir kursuose suteikiama informacija, ugdomi gebėjimai turėtų apimti bent kelis lygius – pradedančiųjų, pažengusiųjų ir išmanančiųjų. Kursų lygiai turėtų būti siejami su atsparumą didinančiais veiksniais, pavyzdžiui: baziniai kursai turėtų apimti medijų raštingumą ir kibernetinės higienos įgūdžius, pažengusiųjų kursai – integruoti komunikacijos gebėjimus ir sprendimo priėmimo krizės metu algoritmus, o išmanančiųjų – būti orientuoti į lyderystę.

7. Demokratijos vertybės ir demokratinis atsparumas. Liberaliosios demokratijos principai sudaro pagrindą politinėms santvarkoms, į kurias kaip tik ir kėsinasi priešiškai nusiteikę nedemokratiniai režimai, siekiantys sugriauti taisyklėmis grįstą tarptautinių santykių sistemą (Lietuvos atveju visų pirma tai yra Rusija). Tai reiškia, kad negebėjimas apginti demokratijos vertybių, principų ir taisyklių (pvz.: žiniasklaidos laisvės, žmogaus laisvių ir teisių) reikštų pralaimėjimą. Atitinkamai atsparumas HG jokiu būdu negali būti supriešinamas su demokratinėmis vertybėmis. Jų apsauga sudaro reikšmingą pasipriešinimo HG dalį.

8. Gebėjimai turėtų būti susieti ir su pasireiškiančia, ir su galima HG keliama žala, atsižvelgiant į Lietuvos saugumo grėsmių vertinimus ir galimus saugumo aplinkos pokyčių scenarijus trumpalaikėje ir vidutinės trukmės perspektyvoje. Nors kitų valstybių strategijos ir praktikos gali būti laikomos pagrindu plėtoti nacionalinę gebėjimų ugdymo programą, siekiant efektyvumo, šios programos turi atliepti Lietuvos saugumo ir gynybos politikos poreikius. Dėl šios priežasties, turi būti nustatyti kriterijai, leidžiantys išmatuoti kursų dalyvių pažangą, sietiną su atsparumu HG.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

1. Aall, P., & Crocker, C. A. (2019). Building Resilience and Social Cohesion in Conflict. *Global Policy*, 10, 68–75.

2. Abeling, T., Huq, N., Chang-Seng, D., Birkmann, J., Wolfertz, J., Renaud, F. &Garschagen, M. (2018). Understanding Disaster Resilience. In *Framing Community Disaster Resilience* (eds. H. Deeming, M. Fordham, C. Kuhlicke, L. Pedoth, S. Schneiderbauer and C. Shreve). https://doi.org/10.1002/9781119166047.ch2

3. Aldrich, D. P. (2012). *Building Resilience: Social Capital in Post-disaster Recovery*. University of Chicago Press.

4. Aldrich, D. P. (2017). The Importance of Social Capital in Building Community Resilience. *Rethinking Resilience, Adaptation and Transformation in a Time of Change*, 357–364.

5. Aldrich, D. P., & Meyer, M. A. (2015). Social Capital and Community Resilience. *American Behavioral Scientist*, 59(2), 254–269.

6. Aldrich, D. P., Kolade, O., McMahon, K., & Smith, R. (2021). Social Capital's Role in Humanitarian Crises. *Journal of Refugee Studies*, 34(2), 1787–1809.

7. Angeloska, M. (2022 06 24). I. Stundžytė: anksčiau vyravo požiūris, kad menininkai – marginalai. *Alfa.lt*. https://www.alfa.lt/aktualijos/kultura/i-stundzyte-anksciau-vyravo-poziuris-kad-menininkai-marginalai/258246/

8. Anholt, R., Van Dullemen, C., De Carvalho, J. S., Rijbroek, J., Sieckelinck, S., & Slootman, M. W. (2021). Understanding Societal Resilience. In M. Ungar (sud.) *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change,* Oxford University Press, p. 551–564. https://doi.org/10.1093/oso/9780190095888.003.0029

9. *Annual Progress Report on the Implementation of the Strategic Compass for Security and Defence. Report of the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy to the Council*. (2024). https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/StrategicCompass_2ndYear_Report_0.pdf

10. Anwar, N. D., & Sumpter, C. (2020). Societal Resilience Following Terrorism: Community and Coordination in Christchurch. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 14(1), 70–95. https://doi.org/10.1080/19434472.2020.1800785

11. Bachmann, S. D. (2012-01-12). *Hybrid Threats, Cyber Warfare and NATO's Comprehensive Approach for Countering 21st Century Threats – Mapping the New Frontier of Global Risk and Security Management*. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1989808

12. Bajarūnas, E., Keršanskas, V. (2018). Hibridinės grėsmės: turinio, keliamų iššūkių

ir priemonių įveikti jas analizė. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga (2017–2018),* 16, 127–172. https://doi.org/10.47459/lmsa.2018.16.5

13. Bakaitė, J. (2022). Rusiškų kanalų draudimas – kova su vėjo malūnais? Dalis žiūri kaip žiūrėję, norint išjungti, tektų taikyti pačių autoritarų metodus. *LRT.lt*. https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1650340/rusisku-kanalu-draudimas-kova-su-vejo-malunais-dalis-ziuri-kaip-ziureje-norint-isjungti-tektu-taikyti-paciu-autoritaru-metodus

14. Bardsley, A., Chen, A., Owens, R., Gluckman, P., & Spoonley, P. (2021). Societal Resilience and Cohesion: Identifying Contributing Factors and Their Interactions. INGSA Research Project, https://researchspace.auckland.ac.nz/bitstream/handle/2292/66845/Koi-Tu-Societal-Resilience.pdf?sequence=1&isAllowed=y

15. Bērziņš, J. (2015.). Russian New Generation Warfare is not Hybrid Warfare. In Pabriks, A., Kudors, A. (sud.) *The War in Ukraine: Lessons for Europe*. The Centre for East European Policy Studies. University of Latvia Press, p. 41–51.https://appc.lv/eng/wp-content/uploads/sites/2/2015/05/gramata-ar-vaku.pdf#page=41

16. Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija: vadovėlis vadybos ir administravimo studentams*. S. Jokužio leidykla-spaustuvė.

17. Bodas, M., Peleg, K., Stolero, N., ir Adini, B. (2022). Understanding Societal Resilience-Cross-Sectional Study in Eight Countries. *Frontiers in Public Health*, 10. https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.883281

18. Boese, V. A., Edgell, A. B., Hellmeier, S., Maerz, S. F., & Lindberg, S. I. (2023). How Democracies Prevail: Democratic Resilience as a Two-stage Process. In *Resilience of Democracy,* Routledge, p. 17–39.

19. Boruta, R., & Pinelytė, E. (2023, gruodžio 29). *Sino-Lithuanian Relationship: Cautious Engagement, Ties and its Impact on the EU De-Risking Policy*. EESC Eastern Europe Studies Centre. https://www.eesc.lt/en/publication/sino-lithuanian-relationship-cautious-engagement-ties-and-its-impact-on-the-eu-de-risking-policy/

20. Böschen, S., Binder, C. R., & Rathgeber, A. (2019). Resilience Constructions: How to Make the Differences Between Theoretical Concepts Visible? In: B. Rampp, M. Endreß, M. Naumann (sud.) *Resilience in Social, Cultural and Political Spheres.* (pp. 11–39). Springer VS, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-15329-8_2

21. Bourbeau, P. (2018). *On Resilience: Genealogy, Logics, and World Politics.* Cambridge University Press.

22. Bourdieu, P. (2000). Kas gi sukūrė menininkus? *Metai*, Nr. 7. https://www.zurnalasmetai.lt/?p=20350

23. Buikstra, E., Ross, H., King, C.A., Baker, P.G., Hegney, D., McLachlan, K. and Rogers-Clark, C. (2010). The Components of Resilience – Perceptions of an Australian Rural Community. *J. Community Psychol.,* 38, 975–991. https://doi.org/10.1002/jcop.20409

24. Burnell, P., & Calvert, P. (1999). The Resilience of Democracy: An Introduction. *Democratization*, 6(1), 1–32.

25. Butkus, D. (2021 07 21). Ignalinos meras apie migrantų situaciją rajone: kaip benzinas ir degtukas – jie įkaitę nuo viso to izoliacijos laikotarpio. *LRT.lt*. https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1454869/ignalinos-meras-apie-migrantu-situacija-rajone-kaip-benzinas-ir-degtukas-jie-ikaite-nuo-viso-to-izoliacijos-laikotarpio

26. Caliskan, M., & Liégeois, M. (2020). The Concept of 'Hybrid Warfare' Undermines NATO's Strategic Thinking: Insights from Interviews with NATO Officials. *Small Wars & Insurgencies*, 32(2), 295–319. https://doi.org/10.1080/09592318.2020.1860374

27. Canetti, D., Waismel-Manor, I., Cohen, N., & Rapaport, C. (2014). What Does National Resilience Mean in a Democracy? Evidence from the United States and Israel. *Armed Forces & Society*, 40(3), 504–520.

28. Chandler, D. (2014). *Resilience: The Governance of Complexity. Routledge.*

29. Chandler, D. (2019). Resilience and the End(s) of the Politics of Adaptation. *Resilience*, 7(3), 304–313. https://doi.org/10.1080/21693293.2019.1605660

30. Chandler, D. (2019). Security through Societal Resilience: Contemporary Challenges in the Anthropocene. *Contemporary Security Policy*, 41(2), 195–214. https://doi.org/10.1080/13523260.2019.1659574

31. Chin, I., Joerin, J., & Schubert, R. (2023). *Strengthening Social Resilience – The Importance of Trust.*

32. Chulitskaya, T., Matonyte, I. (2024) State Violence and Pains of Punishment: Experiences of Incarcerated Women in Belarus in the Aftermath of the 2020 Protests. *Nationalities Papers*, 1–17. doi: 10.1017/nps.2024.10

33. Churchman, C. W. (1967). Guest Editorial: Wicked Problems. *Management Science*, 14(4), B141–B142. http://www.jstor.org/stable/2628678

34. Cinderby, S., Haq, G., Cambridge, H., & Lock, K. (2015). Building Community Resilience: Can Everyone Enjoy a Good Life? *Local Environment*, 21(10), 1252–1270. https://doi.org/10.1080/13549839.2015.1100597

35. Clarke, R. & Jackson, O. (2020). Building Resilience: Hybrid's Weakness? *Hybrid CoE Working Paper 3,* https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/HybridCoE_WorkingPaper_BuildingResilience.pdf

36. Cohen, O., Goldberg, A., Lahad, M., & Aharonson-Daniel, L. (2017). Building Resilience: The Relationship Between Information Provided by Municipal Authorities During Emergency Situations and Community Resilience. *Technological Forecasting and Social Change*, 121, 119–125.

37. Cohen, O., Leykin, D., Lahad, M., Goldberg, A., & Aharonson-Daniel, L. (2013). The Conjoint Community Resiliency Assessment Measure as a Baseline for Profiling and Predicting Community Resilience for Emergencies. *Technological Forecasting and Social Change*, 80(9), 1732–1741.

38. Colledge, M., Martyn, C. (2020). *Social Cohesion is under Assault Globally.* Institut Public de Sondage d'Opinion Secteur [IPSOS]. https://www.ipsos.com/en/social-cohesion-pan-

demic-age-global-perspective

39. Council of the European Union. (2015). *Food-for-thought Paper "Countering Hybrid Threats"*. https://www.statewatch.org/media/documents/news/2015/may/eeas-csdp-hybrid-threats-8887-15.pdf

40. Council of the European Union. (2016). *Joint Staff Working Document EU Operational Protocol for Countering Hybrid Threats ‚EU Playbook'*. https://www.statewatch.org/media/documents/news/2016/jul/eu-com-countering-hybrid-threats-playbook-swd-227-16.pdf

41. Council of the European Union. (2019). *Horizontal Working Party on Enhancing Resilience and Countering Hybrid Threats. Establishment and adoption of its Terms of Reference*. https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10027-2019-INIT/en/pdf

42. Crosweller, M., & Tschakert, P. (2021). Disaster Management Leadership and Policy Making: A Critical Examination of Communitarian and Individualistic Understandings of Resilience and Vulnerability. *Climate Policy*, 21(2), 203–221.

43. Cusumano, E., & Corbe, M. (2018). *A Civil-Military Response to Hybrid Threats*. Palgrave Macmillan Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-60798-6

44. De Coning, C. (2021). Strengthening the Resilience and Adaptive Capacity of Societies at Risk from Hybrid Threats. *Hybrid CoE Working Paper 9*. https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2021/05/20210601_Hybrid_CoE_Working_Paper_9_Strengthening_the_resilience_and_adaptive_capacity_of_societies_WEB.pdf

45. Delhey, J., Dragolov, G., ir Boehnke, K. (2023). Sozialer Zusammenhalt im internationalen Vergleich: ein Überblick über zentrale Maße und Befunde. *Kölner Zeitschrift Für Soziologie und Sozialpsychologie*, 75(S1), 95–120. https://doi.org/10.1007/s11577-023-00891-6

46. Denisenko, V. (2022). Elements of Information Warfare during Migration Crisis on Belarus-EU Border. *Civic Resilience Initiative*. https://cri.lt/wp-content/uploads/2022/03/CRI_tyrimas.pdf

47. Devlin, M. (2006). Unequality and the Stereotyping of Young People. *The Equality Authority*. https://mural.maynoothuniversity.ie/1185/1/Inequality.pdf

48. Dhakal, S., & Zhang, L. (2023). A Social Welfare-Based Infrastructure Resilience Assessment Framework: Toward Equitable Resilience for Infrastructure Development. *Natural Hazards Review*, 24(1), https://doi.org/10.1061/(ASCE)NH.1527-6996.00005

49. Dykyi, E. (2016). *The ‚Hybrid' War of Russia: Experience of Ukraine for the Baltic States*. Vilnius: General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania. https://shron1.chtyvo.org.ua/Dykyi_Yevhen/The_hybrid_war_of_Russia_experience_of_Ukraine_for_the_Baltic_States_anhl.pdf?PHPSESSID=p3nnsks3006dajfkc8jobnmjp4

50. Diržinskaitė, A. (2018). Apolitiška karta: kodėl jauniems Lietuvos žmonėms neįdomi politika. *Politologija*, 92(4), 8–34. https://doi.org/10.15388/Polit.2018.92.1

51. Eberle, J., & Daniel, J. (2023). *Politics of Hybrid Warfare. The Remaking of Security in Czechia after 2014*. Palgrave Macmillan Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-32703-2

52. Euro-atlantic Resilience Centre. (2024). *NATO's Resilience Concerns*. https://e-arc.

ro/2024/02/29/natos-resilience-concerns/

53. European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats [Hybrid CoE]. (n.d.). *Hybrid threats as a concept. European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats.* https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats-as-a-phenomenon/

54. European Commission, Joint Research Centre, Benczur, P., Giovannini, E., Manca, A. (2017). *Building a Scientific Narrative towards a More Resilient EU Society . Part 1, A Conceptual Framework*, Publications Office. https://data.europa.eu/doi/10.2760/635528

55. European Commission. (2016). *Joint Communication to The European Parliament and The Council. Joint Framework on Countering Hybrid Threats a European Union Response* (EUR-LEX - 52016JC0018 - EN - EUR-LEX). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018

56. European Commission. (2020, July 21). Joint Staff Working Document *"Mapping of Measures Related to Enhancing Resilience and Countering Hybrid Threats"*, *SWD (2020) 152 Final*. https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/swd/2020/0152/COM_SWD(2020)0152_EN.pdf

57. European Commission. (2021, November 25). Protecting Democracy – European Commission. *Commission.europa.eu.* https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/protecting-democracy_en

58. Europos Komisija. (2016). *Bendras komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai. Bendra kovos su mišriomis grėsmėmis sistema. Europos Sąjungos atsakas.* Europos Komisija. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52016JC0018

59. Europos Komisija. (2018). *Bendras komunikatas Europos Parlamentui, Europos Vadovų Tarybai ir Tarybai. Atsparumo didinimas ir kovos su hibridinėmis grėsmėmis pajėgumų plėtra.* Europos Komisija. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX52018JC0016

60. Fabian, S. (2019). The Russian Hybrid Warfare Strategy – Neither Russian nor Strategy. *Defense & Security Analysis,* 35(3), 308–325. https://doi.org/10.1080/14751798.2019.1640424

61. Fernández-Prados, J. S., Lozano-Díaz, A., & Muyor-Rodríguez, J. (2021). Factors Explaining Social Resilience Against COVID-19: The Case of Spain. *European Societies*, 23(sup1), S111–S121.

62. Filipec, O. (2021). Preventing Hybrid Threats: From Identification to an Effective Response. *European Studies*, 8(1), 17–38. https://doi.org/10.2478/eustu-2022-0063

63. Fjäder, C. (2014). The Nation-State, National Security and Resilience in the Age of Globalisation. *Resilience*, 2(2), 114–129.

64. Fonseca, X., Lukosch, S., & Brazier, F. (2019). Social Cohesion Revisited: A New Definition and How to Characterize It. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 32(2), 231–253.

65. Forsyth, T., McDermott, C. L., & Dhakal, R. (2022). What Is Equitable About Equitable Resilience? Dynamic Risks and Subjectivities in Nepal. *World Development*, 159, 10.1016/j.

worlddev.2022.106020

66. Fridman, O. & Kabernik, V. & Pearce, J. (2019). Hybrid Conflicts and Information Warfare: New Labels, Old Politics. *Lynne Rienner Publishers.*

67. Fridman, O. (2018). *Russian 'Hybrid Warfare': Resurgence and Politicisation.* Oxford University Press.

68. Galeotti, M. (2014). *The 'Gerasimov Doctrine' and Russian Non-Linear War in Moscow's Shadows.* https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/

69. Galeotti, M. (2016). Hybrid, Ambiguous, and Non-linear? How New is Russia's 'New Way of War'? *Small Wars & Insurgencies,* 27(2), 282–301. https://doi.org/10.1080/09592318.2015.1129170

70. Galeotti, M. (2018). I'm Sorry for Creating the 'Gerasimov Doctrine.' *Foreign Policy*. https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/

71. Galeotti, M. (2018). The Mythical 'Gerasimov Doctrine' and the Language of Threat. *Critical Studies on Security,* 7(2), 157–161. https://doi.org/10.1080/21624887.2018.1441623

72. Galeotti, M. (2018, March 5). I'm Sorry for Creating the "Gerasimov Doctrine." *Foreign Policy.* https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/

73. Galeotti, M. (2023). *The Weaponisation of Everything. A Field Guide to the New Way of War.* Yale University Press.

74. Gečienė, I. (2015). Lietuvos gyventojų subjektyvus saugumo suvokimas išorinių grėsmių kontekste. *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas*, 6(1), 55–69.

75. Gerasimov, V. (2016). The Value of Science Is in the Foresight New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations. *Military Review*, January–February 2016. https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20160228_art008.pdf

76. Giannopoulos, G., Smith, H., Theocharidou, M. (2021). The Landscape of Hybrid Threats: A Conceptual Model. *European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats.* https://www.hybridcoe.fi/publications/the-landscape-of-hybrid-threats-a-conceptual-model/

77. Gigliotti, R. A. (2024). *Post-Crisis Leadership: Resilience, Renewal, and Reinvention in the Aftermath of Disruption.* Rutgers University Press.

78. GlobalFocus Center [project leaders: Popescu-Zamfir, O., Sandu, D.]. (2021). *Democratic Resilience Index. A Pilot Project in Romania, Hungary and the Republic of Moldova.* GlobalFocus Center. https://www.global-focus.eu/2021/06/democratic-resilience-index/

79. Goodwin, R., Hamama-Raz, Y., Leshem, E., & Ben-Ezra, M. (2023). National Resilience in Ukraine Following the 2022 Russian Invasion. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 85, https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103487

80. Gray, C. S. (1984). War-fighting for Deterrence. *Journal of Strategic Studies*, 7(1), 5–28. https://doi.org/10.1080/01402398408437174

81. Greene, G., Paranjothy, S., & Palmer, S. R. (2015). Resilience and Vulnerability to the Psychological Harm from Flooding: The Role of Social Cohesion. *American Journal of Public Health*, 105(9), 1792–1795.

82. *Grėsmių nacionalinam saugumui vertinimas* (2022). Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos. Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas. https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2022/04/LT-el-_.pdf

83. *Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas*. (2024). Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos, Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas.

84. Gressel, G. (2019). *Protecting Europe Against Hybrid Threats*. European Council on Foreign Relations. http://www.jstor.org/stable/resrep21494

85. Guidi, R., & Andretta, M. (2015). Between Resistance and Resilience. How Do Italian Solidarity Purchase Groups Change in Times of Crisis and Austerity? *Partecipazione e conflitto*, 8(2), 443–477.

86. Gutteling, J. M., de Vries, P. W. (2017). Determinants of Seeking and Avoiding Risk-Related Information in Times of Crisis. *Risk Analysis*, 37(1), 27–40, doi: 10.1111/risa.12632

87. Halden, (2018). Whatever Happened to Trust? In *Fake News: A Roadmap*, Athuis, J., Haiden, L. (red.), Riga: NATO Strategic Communication Centre of Excellence. ISBN 978-9934-564-22-2.

88. Hamilton, D. S. (2016). *Forward Resilience: Protecting Society in an Interconnected World*. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations. https://archive.transatlanticrelations.org/wp-content/uploads/2017/02/Forward_Resilience_Full-Book.pdf

89. Harcup, T. (2015). *Journalism: Principles and Practice (3rd edition)*. Los Angeles: Sage. ISBN 978-1-4739-3033-9.

90. Harrington, E., & Cole, A. (2022). Typologies of Mutual Aid in Climate Resilience: Variation in Reciprocity, Solidarity, Self-determination, and Resistance. *Environmental Justice*, 15(3), 160–169.

91. Helled, A., & Pala, C. (2024). When Nations Adapt: National Resilience between State (s) and Identity (ies). *Political Studies Review*, 22(1), 93–107.

92. Hybrid CoE. (2017). *Memorandum of Understanding* (MoU No. 110417-1). Hybrid CoE. https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2017/08/Hybrid-CoE-final-Mou-110417-1.pdf

93. Hoffman, F. G. (2009). Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict. *In Strategic Forum*, No. 240. Institute for National Strategic Studies National Defense University. https://www.files.ethz.ch/isn/98862/SF240.pdf

94. Hoffman, F. G. (2010). 'Hybrid Threats': Neither Omnipotent Nor Unbeatable. *In Orbis*, 54(3), 441–455. https://doi.org/10.1016/j.orbis.2010.04.009

95. Hogan, M. J. (2020). Collaborative Positive Psychology: Solidarity, Meaning, Resilience, Wellbeing, and Virtue in a Time of Crisis. *International Review of Psychiatry*, 32(7–8),

698–712.

96. Holloway, J., & Manwaring, R. (2023). How Well does 'Resilience' Apply to Democracy? A Systematic Review. *Contemporary Politics*, 29(1), 68–92.

97. Yanakiev, Y., Dimov P., & Bachvarov D. (2018). Conceptualizing the Role of Societal Resilience in Countering Hybrid Warfare. *Information & Security: An International Journal.* 39(1), 77–89. https://connections-qj.org/article/conceptualizing-role-societal-resilience-countering-hybrid-warfare

98. Iancu, N., Fortuna, A., Barna, C., Teodor, M. (2016). Countering Hybrid Threats: Lessons Learned from Ukraine. NATO Science for Peace and Security Series. *Sub-series E, Human and Societal Dynamics,* Vol. 128.

99. Jakštaitė-Confortola, G. (2022). 'US Foreign Policy during the Biden Presidency A Reset in the US Approach towards the EU Strategic Autonomy?'. In Česnakas, G., Juozaitis, J. (Eds.). *European Strategic Autonomy and Small States' Security: in the Shadow of Power*, 81–92. London: Routledge, doi: 10.4324/9781003324867-6

100. Janeliūnas, T. (2024). Rusijos įtakos Lietuvai indeksas 2022–2023 m. *Rytų Europos studijų centras*. https://www.eesc.lt/wp-content/uploads/2024/01/Janeliunas_Rusijos-itakos-LT-indeksas_FINAL.pdf

101. Janušauskienė, D. (2019). The Perception of Security Threats in Lithuania: A Human Security Perspective. *Qualitative Sociology Review*, 15(2), 186–198.

102. Janušauskienė, D., Novagrockienė, J. (2003). Lietuvos gyventojų požiūrio į saugumą analizė. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 1(1), 277–298. https://doi.org/10.47459/lmsa.2003.1.14

103. Janušauskienė, D., Vileikienė, E. (2016). Subjective Security in a Volatile Geopolitical Situation: Does Lithuanian Society Feel Safe? *Journal on Baltic Security*, 2(2), 109–143. https://doi.org/10.1515/jobs-2016-0047

104. Janušauskienė, D., Vileikienė, E., Nevinskaitė, L., Gečienė, I. (2017a). Subjektyvus grėsmių suvokimas: ar Lietuvos gyventojai jaučiasi saugūs? *Filosofija. Sociologija*, 28(2), 99–108.

105. Janušauskienė, D., Vileikienė, E., Nevinskaitė, L., Gečienė-Janulionė, I. (2017b). Ar Lietuvos gyventojai jaučiasi saugūs? *Subjektyvus saugumas kintančiame geopolitiniame kontekste.* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

106. Jastramskis, D., Plepytė-Davidavičienė, G. (2024). Įvadas. In *Žurnalistika Lietuvoje. Žurnalistų laisvė, saugumas ir įtakos*. Jastramskis, D. (red.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 978-609-07-1025-8.

107. Jermalavičius, T., Martinson, K., Teperik, D. (2024). *An Edifying Tale of Keeping the Lights On: Societal Resilience in an Energy Crisis – the Case of Estonia.* International Centre for Defence and Security. https://icds.ee/en/an-edifying-tale-of-keeping-the-lights-on-societal-resilience-in-an-energy-crisis-the-case-of-estonia/

108. Jervis, R. (1979). Deterrence Theory Revisited. *World Politics*, 31(2), 289–324.

109. Jervis, R. (1989). Rational Deterrence: Theory and Evidence. *World Politics*, 41(2), 183–207.

110. Jewett, R. L., Mah, S. M., Howell, N., & Larsen, M. M. (2021). Social Cohesion and Community Resilience During COVID-19 and Pandemics: A Rapid Scoping Review to Inform the United Nations Research Roadmap for COVID-19 Recovery. *International Journal of Health Services*, 51(3), 325–336.

111. Joseph, J. (2018). *Varieties of Resilience: Studies in Governmentality.* Cambridge University Press.

112. Jülich, S. (2018). Development of Quantitative Resilience Indicators for Measuring Resilience at the Local Level. *In Framing Community Disaster Resilience* (eds H. Deeming, M. Fordham, C. Kuhlicke, L. Pedoth, S. Schneiderbauer and C. Shreve). https://doi.org/10.1002/9781119166047.ch8

113. Jungwirth, R., Smith, H., Willkomm, E., Savolainen, J., Alonso Villota, M., Lebrun, M., Aho, A. ir Giannopoulos, G. (2023). *Hybrid Threats: A Comprehensive Resilience Ecosystem*. Publications Office of the European Union, Luxembourg. https://doi.org/10.2760/37899

114. Kaim, A., Tov, M. S., Kimhi, S., Marciano, H., Eshel, Y., & Adini, B. (2024). A Longitudinal Study of Societal Resilience and Its Predictors during the Israel-Gaza War. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 16(3), 1479–1496. https://doi.org/10.1111/aphw.12539

115. Kascian, K., Denisenko, V., & Matonytė, I. (2024). Baltic States' EU Membership: Discursive Search for (and Failure to Obtain) Farewell from Russia. *Journal of Contemporary European Studies*, 1–16. https://doi.org/10.1080/14782804.2024.2349250

116. Keck, M., & Sakdapolrak, P. (2013). What is Social Resilience? Lessons Learned and Ways Forward. *ERDKUNDE,* 67(1), 5–19. https://doi.org/10.3112/erdkunde.2013.01.02

117. Keenan, J. M., Trump, B., Kytömaa, E., Adlakha-Hutcheon, G., & Linkov, I. (2024). The Role of Science in Resilience Planning for Military-Civilian Domains in the U.S. and NATO. *Defence Studies*, 1–32. https://doi.org/10.1080/14702436.2024.2365218

118. Kelly, U., & Kelly, R. (2016). Resilience, Solidarity, Agency – Grounded Reflections on Challenges and Synergies. *Resilience*, 5(1), 10–28. https://doi.org/10.1080/21693293.2016.1228156

119. Keršanskas, V. (2020). Deterrence: *Proposing a more strategic approach to countering hybrid threats. Hybrid CoE Paper 2.* The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE). https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/Deterrence_public.pdf

120. Kilinskas, K. (2016). Hibridinis karas: orientuojanti ar klaidinanti sąvoka analizuojant Rusijos karinius veiksmus Ukrainoje? *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 14, 131–149. https://doi.org/10.47459/lmsa.2016.14.6

121. Kim, S. (2016). Public Trust in Government in China and South Korea: Implications for Building Community Resilience. *Chinese Public Administration Review*, 7(1), 35–76.

122. Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H., & Adini, B. (2023). Impact of the War in Ukraine

on Resilience, Protective, and Vulnerability Factors. *Frontiers in Public Health*, 11, 1053940.

123. Kimhi, S., Kaim, A., Bankauskaite, D., Baran, M., Baran, T., Eshel, Y., & Adini, B. (2023). A Full-scale Russian Invasion of Ukraine in 2022: Resilience and Coping Within and Beyond Ukraine. *Applied Psychology: Health and Well-Being*.

124. Klumbytė, N. Lithuania at the Frontier of the War in Ukraine. *Current History,* 1 October 2022, 121(837), 264–270. https://doi.org/10.1525/curh.2022.121.837.264

125. Knopf, J. W. (2010). The Fourth Wave in Deterrence Research. *Contemporary Security Policy*, 31(1), 1–33.

126. Kofman, M., Rojansky, M. (2015). A Closer Look at Russia's „Hybrid War". *Kennan Cable*, Nr. 7.

127. Kolers, A. (2016). Resilience as a Political Ideal. *Ethics, Policy & Environment*, 19(1), 91–107. https://doi.org/10.1080/21550085.2016.1173283

128. Koliou, M., van de Lindt, J. W., McAllister, T. P., Ellingwood, B. R., Dillard, M., & Cutler, H. (2018). State of the Research in Community Resilience: Progress and Challenges. *Sustainable and Resilient Infrastructure*, 5(3), 131–151. https://doi.org/10.1080/23789689.2017.1418547

129. Krawchuk, A. (2024). Rethinking Ukraine's Culture and History During the War. *Canadian Slavonic Papers*, 66(1–2), 179–202. https://doi.org/10.1080/00085006.2024.2357471

130. Krawchuk, A. (2024). Rethinking Ukraine's Culture and History During the War. *Canadian Slavonic Papers*, 66(1–2), 179–202. https://doi.org/10.1080/00085006.2024.2357471

131. Kress, G, & Van Leeuwen, T. (1996). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. New York: Routledge.

132. Kress, G, & Van Leeuwen, T. (1996). *Reading Images: The Grammar of Visual Design.* New York: Routledge.

133. Kudors, A. (2015). Reinventing Views to the Russian Media and Compatriots Policy in the Baltic States. In (ed.) Pabriks, A., Kudors., A. *The War in Ukraine: Lessons for Europe.* The Centre for East European Policy Studies, University of Latvia Press, Riga.

134. Lanoszka, A. (2016). Russian Hybrid Warfare and Extended Deterrence in Eastern Europe. *International Affairs,* 92(1), 175–195. https://doi.org/10.1111/1468-2346.12509

135. Lašas, A., Garcia-Retamero, R., Jankauskaitė, V., Simonaitytė, V. (2017). Living in the Past: The Impact of Victimization Memory on Threat Perceptions. *Memory Studies*, 1–17.

136. Lašas, A., Jankauskaitė, V. (2019). Korupcijos skandalai kaip sisteminių pokyčių variklis: „MG Baltic" atvejo analizė. *Politologija*, 93(1), 8–35.

137. Lašas, A., Matonytė, I., Jankauskaitė, V. (2020). Facing Past, Present, and Future: The Role of Historical Beliefs and Experiences in the Lithuanian Public Perception of Military Threats. *Journal of Baltic Studies*, 51(2), 199–221. https://doi.org/10.1080/01629778.2020.1747508

138. Leykin, D., Lahad, M., Cohen, O., Goldberg, A., & Aharonson-Daniel, L. (2013). Conjoint Community Resiliency Assessment Measure-28/10 Items (CCRAM28 and CCRAM10):

A Self-report Tool for Assessing Community Resilience. *American Journal of Community Psychology*, 52, 313–323.

139. Leykin, D., Lahad, M., Cohen, R., Goldberg, A., & Aharonson-Daniel, L. (2016). The Dynamics of Community Resilience Between Routine and Emergency Situations. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 15, 125–131.

140. Lendvai, G. F. (2024). Media in War: An Overwiev of the European Restrictions on Russian Media. *European Papers*. https://www.europeanpapers.eu/en/europeanforum/media-in-war-overview-of-european-restrictions-on-russian-media

141. Lenton, T. M., Boulton, C. A., & Scheffer, M. (2022). Resilience of Countries to COVID-19 Correlated with Trust. *Scientific Reports*, 12(1), 75.

142. Levitsky, S., & Way, L. A. (2023). Democracy's Surprising Resilience. *Journal of Democracy*, 34(4), 5–20.

143. Lyberytė, A. (2023). Šaulių sąjunga: kitais mokslo metais pilietiškumo ir gynybos įgūdžių kursą turėtų išklausyti pusė Lietuvos devintokų. *LRT.lt*. https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1960863/sauliu-sajunga-kitais-mokslo-metais-pilietiskumo-ir-gynybos-igudziu-kursa-turetu-isklausyti-puse-lietuvos-devintoku

144. Libiseller, C. (2023). 'Hybrid Warfare' as an Academic Fashion. *Journal of Strategic Studies*, 46(4), 858–880. https://doi.org/10.1080/01402390.2023.2177987

145. *Lietuvos mokslo tarybos pirmininko 2023 m. sausio 26 d. įsakymas Nr. V-48 „Dėl konkursinės prioritetinių mokslinių tyrimų programos „Visuomenės atsparumo stiprinimas ir krizių valdymas šiuolaikinių geopolitinių įvykių kontekste" patvirtinimo"*. (2023). https://www.e-tar.lt/rs/legalact/dfa9af90a3f811ed8df094f359a60216/#_ftn3

146. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija. (2024). *Koks Tavo vaidmuo valstybės gynyboje?* https://kam.lt/valstybes-instituciju-ir-pilieciu-pasirengimas-gynybai/

147. *Lietuvos Respublikos krizių valdymo ir civilinės saugos įstatymo Nr. VIII-971 40 straipsnio pakeitimo įstatymas*, 2023 m. gruodžio 19 d. Nr. XIV-2387. (2023). https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/513f8aa2a0a911ee8172b53a675305ab

148. *Lietuvos Respublikos Lietuvos šaulių sąjungos įstatymas*, *1997 m. liepos 2 d. Nr. VIII-375*. (1997). https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.41841/asr

149. Lietuvos Respublikos Prezidentas. (2023 07 26). Prezidentas: šaulių pasirengimas gynybai – neatsiejama Lietuvos nacionalinio saugumo dalis. *LRP.lt*. https://www.lrp.lt/lt/prezidentas-sauliu-pasirengimas-gynybai-neatsiejama-lietuvosnacionalinio-saugumodalis/40957

150. *Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos*, 2020 m. gruodžio 11 d. Nr. XIV-72. (2020). https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/973c87403bc311eb8c97e01ffe050e1c

151. *Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. gegužės 28 d. nutarimo Nr. IX-907 „Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo" pakeitimo, 2021 m. gruodžio 16 d. Nr. XIV-795*. (2021). https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/10625df0623a11ecb2fe9975f8a9e52e?jfwid=rivwzvpvg

152. *Lietuvos Respublikos socialinės ir darbo apsaugos ministro įsakymas „Dėl pasirengimo civilinės saugos pratyboms ir jų vykdymo“*, 2023-09-07 Nr. A1-592. (2023). https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/administracine-informacija/es-mobilizacija/2023%20m_%20institucinio%20lygio%20civilin%C4%97s%20saugos%20stalo%20pratybos.pdf?lang=uk

153. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija. (2023). *Lietuvos Indijos ir Ramiojo vandenynų regiono strateginės gairės „Už saugesnę, atsparesnę ir ekonominį augimą užtikrinančią ateitį“.* https://www.urm.lt/storage/main/public/uploads/2024/02/lt_skaitmenine-versija.pdf

154. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. (2022). *Interneto svetainėje hibridineataka.lrv.lt – neteisėtos migracijos krizės apžvalga*: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos oficiali svetainė. https://vrm.lrv.lt/lt/naujienos/interneto-svetaineje-hibridineataka-lrv-lt-neteisetos-migracijos-krizes-apzvalga/

155. Lietuvos Respublikos Vyriausybė (2023). *Nutarimas dėl nacionalinės darbotvarkės „Lietuvos Respublikos piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategija“ 2023–2025 m. įgyvendinimo plano patvirtinimo.* https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/d3f3c340f96e11edbc0bd16e3a4d3b97?jfwid=-vak471uay *Dėl Nacionalinės darbotvarkės „Lietuvos Respublikos piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategija“ 2023–2025 m. įgyvendinimo plano patvirtinimo https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/12869860587611ee8e3cc6ee348ebf6d?jfwid=-3iko7oeut*Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. (1996). *Lietuvos Respublikos Seimas*. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.29884/vEQUrtjgGl

156. Lietuvos šaulių sąjunga. (2023). *Lietuvos šaulių sąjungos padaliniai užsienyje* https://www.sauliusajunga.lt/lss-padaliniai-uzsienyje/

157. Linkov, I., Trump, B. D., Golan, M., & Keisler, J. M. (2021). Enhancing Resilience in Post-COVID Societies: By Design or By Intervention? *Environmental Science & Technology*, 55(8), 4202–4204. https://doi.org/10.1021/acs.est.1c00444

158. Linkov, I., Trump, B. D., Poinsatte-Jones, K., Love, P., Hynes, W., & Ramos, G. (2018). Resilience at OECD: Current State and Future Directions. *IEEE Engineering Management Review*, 46(4), 128–135. doi:10.1109/emr.2018.2878006

159. Logan, T. M., & Guikema, S. D. (2020). Reframing Resilience: Equitable Access to Essential Services. *Risk Analysis*, 40(8), 1538–1553.

160. Lotfata, A., & Munenzon, D. (2023). The Interplay of Intersectionality and Vulnerability Towards Equitable Resilience: Learning from Climate Adaptation Practices. In *The Palgrave Encyclopedia of Urban and Regional Futures*, Cham: Springer International Publishing, p. 946–961.

161. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija. (2023). *Atsparumas hibridinėms grėsmėms*. https://kam.lt/atsparumas-hibridinems-gresmems/

162. LRT misija. (2024). *LRT.lt*. Prieiga per internetą: https://apie.lrt.lt/lrt/visuomenines-transliuotojas/misija

163. Ludin, S. M., Rohaizat, M., & Arbon, P. (2019). The Association Between Social Cohesion and Community Disaster Resilience: A Cross-Sectional Study. *Health & Social Care in the Community*, 27(3), 621–631.

164. Lührmann, A. (2023). Disrupting the Autocratization Sequence: Towards Democratic Resilience. In *Resilience of Democracy*. Routledge, p. 149–171.

165. Lupovici, A. (2010). The Emerging Fourth Wave of Deterrence Theory – Toward a New Research Agenda. *International Studies Quarterly*, 54(3), 705–732.

166. Luțai, R., Grad, M. (2021). Romanian`s Security: Explaining Young Citizens' Perceptions about National Security. *STRATEGIES XXI – National Defence College*, 1(72), 66–79. https://doi.org/10.53477/2668-5094-21-05

167. Madsen, W., O'Mullan, C. (2016). Perceptions of Community Resilience after Natural Disaster in a Rural Australian Town. *J. Community Psychol.,* 44, 277–292. https://doi.org/10.1002/jcop.21764

168. Maduz, L., Prior, T., Roth, F., & Käser, M. (2019). *Individual Disaster Preparedness: Explaining Disaster-Related Information Seeking and Preparedness Behavior in Switzerland.* ETH Zurich.

169. Magnuson, S., Keay, M., Metcalf K. (2022). Countering Hybrid Warfare: Mapping Social Contracts to Reinforce Societal Resiliency in Estonia and Beyond. *Texas National Security Review,* 5(2). http://dx.doi.org/10.26153/tsw/24028

170. Maliukevičius, N. (2015). 'Tools of Destabilization': Kremlin's Media Offensive in Lithuania. *Journal on Baltic Security*, 1(1), 117–126. https://doi.org/10.1515/jobs-2016-0003

171. Mälksoo, M. (2018). Countering Hybrid Warfare as Ontological Security Management: The Emerging Practices of the EU and NATO. *European Security,* 27(3), 374–392. https://doi.org/10.1080/09662839.2018.1497984

172. Mälksoo, M. (2018). Countering Hybrid Warfare as Ontological Security Management: The Emerging Practices of the EU and NATO. *European Security*, 27(3), 374–392. https://doi.org/10.1080/09662839.2018.1497984

173. Marukhovska-Kartunova, O., Turenko, V., Zarutska, O., Spivak, L., & Vynnychuk, R. (2024). Exploring Contemporary Socio-Cultural Shifts in Ukraine and Their Effects on Strengthening National Identity and Resilience in Times of War. *International Journal of Religion*, 5(10), 1386–1394.

174. Matonytė, I. & Morkevičius, V. (2009). Threat Perception and European Identity Building: The Case of Elites in Belgium, Germany, Lithuania and Poland. *Europe-Asia Studies*, 61(6), 967–985.

175. Matonytė, I., Morkevičius, V., Lašas, A., & Jankauskaitė, V. (2017). Grėsmių visuomenės gerovei suvokimas: socialinio optimizmo, socialinio ir institucinio pasitikėjimo bei pasitikėjimo savimi įtaka. *Politologija*, 85(1), 3–55. https://doi.org/10.15388/Polit.2017.1.10669

176. Mattis, J. N., & Hoffman F. G. (2005). Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *Proceedings Magazine,* 132: 11. https://www.usni.org/magazines/proceedings/2005/november/

future-warfare-rise-hybrid-wars

177. Merkel, W., & Lührmann, A. (2021). Resilience of Democracies: Responses to Illiberal and Authoritarian Challenges. *Democratization*, 28(5), 869–884.

178. Mill, van J. (2023). The Future of NATO's Resilience. Concepts and Wargaming. In *The Three Swords (39/2023)*, 83–87. *Joint Warfare Centre*. https://www.jwc.nato.int/application/files/9616/9804/8578/RESILIENCE.pdf

179. Moya, J., Goenechea, M. (2022). An Approach to the Unified Conceptualization, Definition, and Characterization of Social Resilience. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(9), 5746. https://doi.org/10.3390/ijerph19095746

180. Mokline, B., & Ben Abdallah, M. A. (2022). The Mechanisms of Collective Resilience in a Crisis Context: The Case of the 'COVID-19' crisis. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 23(1), 151–163.

181. Monaghan, S. (2022). *Deterring Hybrid Threats: Towards a Fifth Wave of Deterrence Theory and Practice. Hybrid CoE Paper 12.* The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE). https://www.hybridcoe.fi/publications/hybrid-coe-paper-12-deterring-hybrid-threats-towards-a-fifth-wave-of-deterrence-theory-and-practice/

182. Montesi, M. (2021). Human Information Behavior during the COVID-19 Health Crisis. A Literature Review. *Libraty and Information Science Research*, 43(4). https://doi.org/10.1016/j.lisr.2021.101122

183. Morgan, D. L. (1996). Focus Groups. *Annual Review of Sociology*, 22, 129–152. http://www.jstor.org/stable/2083427

184. Morris, J. C., McNamara, M. W., & Belcher, A. (2019). Building Resilience through Collaboration between Grassroots Citizen Groups and Governments: Two Case Studies. *Public Works Management & Policy*, 24(1), 50–62.

185. Murauskaitė, E. E. (2018). Branduoliniai reikalai: Lietuvos saugumo kultūra NATO raidos kontekste. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 16 (1017–2018), 33–57.

186. Murauskaitė, E. E. (2018). Branduoliniai reikalai: Lietuvos saugumo kultūra NATO raidos kontekste. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga,* 16 (1017–2018), 33–57.

187. NATO. (2014). Wales Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council in Wales. NATO. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm

188. NATO. (2016). *Warsaw Summit Communiqué Issued by NATO Heads of State and Government.* NATO. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm

189. NATO. (2016). *Warsaw Summit Communiqué issued by NATO Heads of State and Government (2016)*. NATO. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm

190. NATO. (2018). *Brussels Summit Declaration issued by NATO Heads of State and Government.* NATO. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm

191. NATO. (2021). *Strengthened Resilience Commitment (2021)*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_185340.htm

192. NATO. (2021, March 16). *NATO's Response to Hybrid Threats. NATO.* https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm

193. NATO. (2022). *Madrid Summit Declaration Issued by NATO Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council in Madrid 29 June 2022.* NATO. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm

194. NATO. (2022). *NATO Strategic Concept*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf

195. NATO. (2023). *Resilience, Civil Preparedness and Article 3*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm

196. Nevinskaitė, L. (2011). *Šiuolaikinės medijos ir masinės komunikacijos teorijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

197. Nyemann, D. B. (2021). Hybrid Warfare in the Baltics. In *M. Weissmann (Ed.), Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations* I. B. Tauris, p. 195–213. https://doi.org/10.5040/9781788317795.0020

198. Nikolov, O. (2018). Building Societal Resilience against Hybrid Threats. *Information & Security: An International Journal.* 39(1), 91–109. https://connections-qj.org/article/building-societal-resilience-against-hybrid-threats

199. Oana, I. E., Ronchi, S., & Truchlewski, Z. (2023). EU Resilience in Times of COVID? Polity Maintenance, Public Support, and Solidarity. *Comparative European Politics*, 21(4), 419–426.

200. O'Grady, N., & Shaw, D. (2023). Resilience, Responsibility and State Abandon: The Changing Role of the Government in Emergencies. *Political Geography*, 100, https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2022.102796

201. Oh, J., & Lee, D. (2022). Role of Trust in Government and Collaboration in Building Disaster Resilience. *Social Science Quarterly*, 103(7), 1647–1658.

202. Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2021). *Perspectives on Global Development 2021: From Protest to Progress?*, OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/405e4c32-en

203. Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2024), *Strengthening the Transparency and Integrity of Foreign Influence Activities in France: A Tool for Tackling Foreign Interference Risks*, OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/438da77f-en

204. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2018). *Agenda of 7th OECD Workshop on Strategic Crisis Management: Countering Hybrid Threats. When Fake News and Cyber-attacks.* https://web-archive.oecd.org/2018-06-14/486306-strategic-crisis-management-helsinki-agenda-2018.pdf

205. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). *Report on the Implementation of the OECD Recommendation on the Governance of Critical Risks*. https://one.oecd.org/document/C(2023)163/en/pdf

206. Orr, D. (2018). Optimism and Hope in a Hotter Time. In Hamin Infield, E. M., Abunnasr, Y., & Ryan, R. L. (Eds.). *Planning for Climate Change: A Reader in Green Infrastructure and Sustainable Design for Resilient Cities*. New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781351201117

207. Orr, D. (2018). Optimism and Hope in a Hotter Time. In Hamin Infield, E. M., Abunnasr, Y., & Ryan, R. L. (Eds.). *Planning for Climate Change: A Reader in Green Infrastructure and Sustainable Design for Resilient Cities*. New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781351201117

208. Ozoliņa, Ž., Struberga, S. (2023) Subjective Perception of Hybrid Threats in Latvia. *Lithuanian Annual Strategic Review,* 20 (1), 119–152, doi: 10.47459/lasr.2023.20.6

209. Ozoliņa, Ž. & Struberga, S. (2023). Subjective Perception of Hybrid Threats in Latvia, *Lithuanian Annual Strategic Review*, 1, 119–152, doi: 10.47459/lasr.2023.20.6

210. Padan, C., & Gal R. (2020). A Multi-dimensional Matrix for Better Defining and Conceptualizing Resilience. *Connections: The Quarterly Journal.* 19(3), 33–46. https://connections-qj.org/article/multi-dimensional-matrix-better-defining-and-conceptualizing-resilience

211. Page-Tan, C., Marion, S., & Aldrich, D. P. (2022). Information Trust Falls: The Role of Social Networks and Information During the COVID-19 Pandemic among Suburbanites. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 8(8), 32–51.

212. Patel, R. B., & Gleason, K. M. (2018). The Association Between Social Cohesion and Community Resilience in Two Urban Slums of Port au Prince, Haiti. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 27, 161–167.

213. Piella, G. C. (2022). *NATO's Strategies for Responding to Hybrid Conflicts*. Cidob ataskaita Nr. 9/2022. Barcelona Centre for International Affairs. https://www.cidob.org/en/articulos/cidob_report/n_8/nato_s_strategies_for_responding_to_hybrid_conflicts

214. Pierson-Lyzhina, E., Sula, P. (2024). 'We Are Targets of a Hybrid War' An Engineered Migration Crisis as a Regime Survival Strategy and Legitimation 'Mission'. In Kużelewska, E., Kasińska-Metryka, A., Pałka-Suchojad, K., Piekutowska, A. (Eds.) *Geopolitical and Humanitarian Aspects of the Belarus–EU Border Conflict* (1st ed.), 3–17. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781032710754

215. Prainsack, B. (2020). Solidarity in Times of Pandemics. *Democratic Theory*, 7(2), 124–133.

216. Pratt, T. C., Cullen, F. T., Blevins, K. R., Daigle, L. E., & Madensen, T. D. (2017). The Empirical Status of Deterrence Theory: A Meta-analysis. In *Taking Stock*. Routledge, p. 367–395.

217. Prior, T. (2018). Resilience: The 'Fifth Wave' in the Evolution of Deterrence. In *Strategic Trends 2018*. Center for Security Studies (CSS), ETH Zürich, p. 63–80.

218. Prior, T., & Hagmann, J. (2013). Measuring Resilience: Methodological and Political Challenges of a Trend Security Concept. *Journal of Risk Research,* 17(3), 281–298. https://doi.

org/10.1080/13669877.2013.808686

219. Prior, T., & Roth, F. (2014). The Boundaries of Building Societal Resilience: Responsibilization and Swiss Civil Defense in the Cold War. *Behemoth – A Journal on Civilisation*, 7(2), 103–123.

220. Putnam, R. (2001). Social Capital: Measurement and Consequences. *Canadian Journal of Policy Research*, 2(1), 41–51.

221. Qamar, A. H. (2024). Social Resilience: A Critical Synopsis of Existing Definitions. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 15(1), 129–147. https://doi.org/10.14267/CJSSP.2024.1.6

222. Rabiee, F. (2004). Focus-group Interview and Data Analysis. Proceedings of the Nutrition Society, 63, 655–660.

223. Rácz, A. (2017). Russia's Hybrid War in Ukraine Breaking the Enemy's Ability to Resist. *FIIA Report,* No. 43. The Finnish Institute of International Affairs. https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2017/01/fiiareport43.pdf

224. Ramonaitė, A., Petronytė, I., Skirkevičius, P., & Vosylius, E. (2018). *Kas eitų ginti Lietuvos? Pilietinio pasipriešinimo prielaidos ir galimybės.* Vilnius: Aukso žuvys.

225. Redshaw, S., Ingham, V., McCutcheon, M., Hicks, J., & Burmeister, O. (2018). Assessing the Impact of Vulnerability on Perceptions of Social Cohesion in the Context of Community Resilience to Disaster in the Blue Mountains. *Australian Journal of Rural Health*, 26(1), 14–19.

226. Renz, B. (2016). Russia and 'Hybrid Warfare.' *Contemporary Politics*, 22(3), 283–300. https://doi.org/10.1080/13569775.2016.1201316

227. Reznikova, O. & Korniievskyi, O. (2024). Resilience of The Ukrainian Society in Wartime: Components and Influencing Factors. *Eastern Journal of European Studies*, 15, 113–133. https://doi.org/10.47743/ejes-2024-0105

228. Reznikova, O. (2023). *National Resilience in A Changing Security Environment*. National Institute for Strategic Studies. https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2023-01/National%20Resilience_EN.pdf

229. Riggio, R.E., Newstead, T. (2023). Crisis Leadirship. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 10, 201–224. https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-120920-044838

230. Rittel, H. W. J., Webber, M. M. (1973). Dilemmas in a General Theory of Planning. *Policy Sciences*, 4(2), 155–169. https://doi.org/10.1007/bf01405730

231. Roepke, W. D., Thankey, H. (27 February 2019). Resilience: the First Line of Defence. *NATO Review.* https://www.nato.int/docu/review/articles/2019/02/27/resilience-the-first-line-of-defence/index.html

232. Rogers, P. (2020). The Evolution of Resilience. *Connections: The Quarterly Journal.* 19(3), 13–32. https://connections-qj.org/article/evolution-resilience

233. Romanova, T. A., Sokolov, N. I., Kolotaev, Y. Y. (2020). Disinformation (Fake News,

Propaganda) as a Threat to Resilience: Approaches Used in the EU and Its Member State Lithuania, Balt. Reg., 12(1), 53–67. doi: 10.5922/2078-8555-2020-1-4

234. Ross, H., & Berkes, F. (2014). Research Approaches for Understanding, Enhancing, and Monitoring Community Resilience. *Society & Natural Resources*, 27(8), 787–804. https://doi.org/10.1080/08941920.2014.905668

235. Ruhl, J. B., Salzman, J. (2021). Governing Wicked Problems. *Vanderbilt Law Review,* 73(6), 1561–1583. https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol73/iss6/1

236. Sadri, A. M., Ukkusuri, S. V., Lee, S., Clawson, R., Aldrich, D., Nelson, M. S., & Kelly, D. (2018). The Role of Social Capital, Personal Networks, and Emergency Responders in Post-Disaster Recovery and Resilience: A Study of Rural Communities in Indiana. *Natural Hazards*, 90, 1377–1406.

237. Saja, A. A., Teo, M., Goonetilleke, A., & Ziyath, A. M. (2018). An Inclusive and Adaptive Framework for Measuring Social Resilience to Disasters. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 28, 862–873.

238. Sakurai, M., & Chughtai, H. (2020). Resilience against Crises: COVID-19 and Lessons from Natural Disasters. *European Journal of Information Systems*, 29(5), 585–594. https://doi.org/10.1080/0960085X.2020.1814171

239. Sanz Caballero, S. (2023). The Concepts and Laws Applicable to Hybrid Threats, With A Special Focus on Europe. Humanities and Social Sciences Communications. 10, 360. https://doi.org/10.1057/s41599-023-01864-y

240. Schroefl, J., & Kaufman, S. J. (2014). Hybrid Actors, Tactical Variety: *Rethinking Asymmetric and Hybrid War. Studies in Conflict & Terrorism*, 37(10), 862–880. https://doi.org/10.1080/1057610X.2014.941435

241. Sefer, Ö. (2022). The European Union's Crises and the Resilience of EU Societies. *European Politics and Society*, 25(1), 24–33. https://doi.org/10.1080/23745118.2022.2102771

242. Silveira, S., Hecht, M., Matthaeus, H., Adli, M., Voelkle, M. C., & Singer, T. (2022). Coping with the COVID-19 Pandemic: Perceived Changes in Psychological Vulnerability, Resilience and Social Cohesion Before, During and After Lockdown. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(6), 3290.

243. Snyder, A., Matthew, S., Leahy, N., Gaul, R., Hood, T. L., Hijmans, K., & Milbrath, G. (2022). Island Communities and Disaster Resilience: Applying the EnRiCH Community Resilience Framework. *Public Health Nursing*, 39, 62–70. https://doi.org/10.1111/phn.13007

244. Snyder, G. (1970). Deterrence: A Theoretical Introduction. In *Theories of Peace and Security: A Reader in Contemporary Strategic Thought*. London: Palgrave Macmillan UK, p. 106–112.

245. Snyder, G. H. (2015). *Deterrence and Defense.* Vol. 2168, Princeton University Press.

246. Solability. Sustainable Intelligence. [SSI] (n. d.). *Social Capital Index.* Solability. Sustainable Intelligence. https://solability.com/the-global-sustainable-competitiveness-index/the-index/social-capital

247. Sørensen, H. & Dorthe Bach Nyemann (2018). Going Beyond Resilience A Revitalized Approach to Countering Hybrid Threats. *Hybrid CoE Strategic Analysis 13*. https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/Strategic-analysis-13-Sorensen-Nyeman.pdf

248. Spišák, Ján. (2011). *Hybrid Threats: a Challenge for the New NATO´s Capstone Concept*. https://www.researchgate.net/publication/305993362_HYBRID_THREATS_A_CHALLENGE_FOR_THE_NEW_NATOS_CAPSTONE_CONCEPT

249. Stepiko, M. (2018). Hybrid War as The War of Identities. *Strategic Priorities,* 40(3), 163–170. Retrieved from https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/142

250. Sweijs, T., Zilincik, S. (2021). The Essence of Cross-Domain Deterrence. In: *Osinga, F., Sweijs, T. (eds) NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020*. NL ARMS. T.M.C. Asser Press, The Hague. https://doi.org/10.1007/978-94-6265-419-8_8

251. Šepetytė, E. (2021, June 24). Migrantų riaušės Pabradėje – ateityje incidentų gali tik daugėti. *TV3.lt.* https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/migrantu-riauses-pabradeje-ateityje-incidentu-gali-tik-daugeti-n1102262

252. Šešelgytė, M., Bladaitė, N. (2020). How to Defend Society? Baltic Responses to Hybrid Threats. *In The World of Small States,* p. 73–86. https://doi.org/10.1007/978-3-030-51529-4_6

253. Šimonytė, I. (2024). Ingridos Šimonytės Prezidento rinkimų programa. TS LKD. https://tsajunga.lt/aktualijos/ingridos-simonytes-prezidento-rinkimu-programa/

254. Šuliokas, J. (2021). *Riaušės, migracijos krizė ir kiti iššūkiai – kuo pasižymėjo 2021-ieji Lietuvoje?* LRT.lt. https://www.lrt.lt/lituanica/aktualijos/751/1575432/riauses-migracijos-krize-ir-kiti-issukiai-kuo-pasizymejo-2021-ieji-lietuvoje

255. Šumskas, G., Matonytė, I. (2018). Žiniasklaidos poveikis karinių grėsmių vertinimui. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga,* 16(1), 415–442. https://doi.org/10.47459/lmsa.2018.16.14

256. Švedkauskas, Ž. (2024). A Newfound Hub of Global Democracy Promotion: Lithuania Playing to its Strengths. *Alternatives*, 49(2), 155–169. https://doi.org/10.1177/03043754231198398

257. Teperik, D. (2023). *The Glass of Societal Resilience – Half Empty or Half Full? Perceptions of Socio-Economic Threats and Wellbeing in Estonia*. International Centre for Defence and Security. https://icds.ee/en/the-glass-of-societal-resilience-half-empty-or-half-full-perceptions-of-socio-economic-threats-and-wellbeing-in-estonia/

258. The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE). (2020). *Hybrid CoE Launches a Playbook on Hybrid Deterrence*. The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE). https://www.hybridcoe.fi/news/hybrid-coe-launches-a-playbook-on-hybrid-deterrence

259. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2024). *Trust in Global Co-operation: The Vision for the OECD for the Next Decade*. OECD. https://www.oecd.org/en/about/legal/trust-in-global-cooperation-the-vision-for-the-oecd-for-the-next-decade.html

260. *The Strategic Compass of the European Union*. (2022). https://www.strategic-com-

pass-european-union.com/2_Secure_Strategic_Compass.html

261. Townshend, I., Awosoga, O., Kulig, J., & Fan, H. (2015). Social Cohesion and Resilience Across Communities That Have Experienced a Disaster. *Natural Hazards*, 76, 913–938.

262. Treverton, G. F., Thvedt, A., Chen, A. R., Lee, K., and McCue, M. (2018). *Addressing Hybrid Threats*. Swedish Defence University. https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/Treverton-AddressingHybridThreats.pdf

263. Ungar, M. (2021). Modeling Multisystemic Resilience: Connecting Biological, Psychological, Social, and Ecological Adaptation in Contexts of Adversity. In M. Ungar (sud.) *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*.. Springer VS, Wiesbaden, p. 6–32. https://doi.org/10.1093/oso/9780190095888.003.0002

264. United Nations Development Programme. (n. d.). *Human Development Index (HDI). Human Development Reports.* United Nations Development Programme. https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI

265. Välikangas, L. (2020). Leadership that Generates Resilience: An Introduction to Second Resilience Forum. *Management and Organization Review,* 16(4), 737–739.

266. Van Doorn, C., Brinkel, T. (2021). Deterrence, Resilience, and the Shooting Down of Flight MH17. In: F. Osinga, T. Sweijs (sud.) *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020.* NL ARMS. T.M.C. Asser Press, The Hague. https://doi.org/10.1007/978-94-6265-419-8_19

267. Van Gunsteren, H. (2006). Resilience through Governance with Democracy. *In Governance and Democracy*. Routledge, p. 81–95.

268. Van Leeuwen, T. (2015). Critical Discourse Analysis. The International Encyclopedia of Language and Social Interaction, 1–7. https://doi.org/10.1002/9781118611463.wbielsi174

269. Van Zoonen, W., van der Meer, T. (2015). The Importance of Source and Credibility Perception in Times of Crisis: Crisis Communication in a Socially Mediated Era. *Journal of Public Relations Research*, 27(5), 371–388. https://doi.org/10.1080/1062726X.2015.1062382

270. Viešojo valdymo agentūra. (2023). *Dėl parengties pareigūnų pareigybių*: *Viešojo valdymo agentūros oficiali svetainė.* https://vva.lrv.lt/lt/naujienos/del-parengties-pareigunu-pareigybiu/

271. Vileikienė, E. & Janušauskienė, D. (2016). Subjective Security in a Volatile Geopolitical Situation: Does Lithuanian Society Feel Safe? *Journal on Baltic Security*, Vol. 2, No. 2, 109–143.

272. Von der Leyen, U. (2021). Strengthening the Soul of Our Union. European Comission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_21_4701

273. Vrasti, W., & Michelsen, N. (2016). Introduction: on Resilience and Solidarity. *Resilience*, 5(1), 1–9. https://doi.org/10.1080/21693293.2016.1228155

274. Waller, M. A., & Patterson, S. (2002). Natural Helping and Resilience in a Dine (Navajo) Community. *Families in Society*, 83(1), 73–84.

275. Weiss, G., & Wodak, R. (2003). Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical

Discourse Analysis. In G. Weiss, & R. Wodak (Eds.), *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*, Hampshire: Palgrave MacMillan, p. 1–34.

276. Weissmann, M. (2019). Hybrid Warfare and Hybrid Threats Today and Tomorrow: Towards An Analytical Framework. *Journal on Baltic Security,* 5, 17–26. https://doi.org/10.2478/jobs-2019-0002.

277. Weissmann, M., Nilsson, N., & Palmertz, B. (2021). Moving out of the Blizzard: Towards a Comprehensive Approach to Hybrid Threats and Hybrid Warfare. In *M. Weissmann , N. Nilsson , B. Palmertz & P. Thunholm (Authors), Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations* London: I. B. Tauris. Retrieved August 13, 2024, 263–272. http://dx.doi.org/10.5040/9781788317795.0025

278. Weissmann, M., Nilsson, N., Palmertz, B., Thunholm, P. (2021). *Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations.* I. B. Tauris. 10.5040/9781788317795.

279. Wirtz, J. J., & Larsen, J. A. (2024). Wanted: a Strategy to Integrate Deterrence. *Defense & Security Analysis*, 1–18.

280. Wither, J. K. (2016). Making Sense of Hybrid Warfare. *Connections*, 15(2), 73–87. http://www.jstor.org/stable/26326441

281. Zagare, F. C. (2013). *Deterrence Theory*. Oxford University Press.

282. Zautra, A., Hall, J., & Murray, K. (2008). Community Development and Community Resilience: An Integrative Approach. *Community Development*, 39(3), 130–147. https://doi.org/10.1080/15575330809489673

283. Zdanavičius, L., Statkus, N. (2020). Strengthening Resilience of Lithuania in an Era of Great Power Competition: the Case for Total Defence. *Journal on Baltic Security / Journal on Baltic Security*, 6(2), 47–67. https://doi.org/10.2478/jobs-2020-0009

284. Žilinskas, R. (2017). Valstybės atsparumas išorinėms hibridinio pobūdžio grėsmėms: hipotetinis modelis. *Politologija*, 87(3), 45–87. https://doi.org/10.15388/polit.2017.3.10856

Priedai

1 priedas. JAUNIMO TYRIMO KLAUSIMŲ GAIRĖS

Sveiki, jaunuoliai,

dėkojame, kad sutikote dalyvauti šioje teminėje FG (užpildėte ir pasirašėte FG dalyvio sutikimo formas).

Tyrimo temos plačiau nepristatysime. Norime iškart jus pakalbinti pagal iš anksto mūsų parengtas temines gaires. Kviečiame dalyvauti ir pasisakyti aktyviai. Tikimės, kad nė vienas iš jūsų nedominuos šio pokalbio metu. Norėdami pasisakyti ar įsiterpti, prašom duoti ženklą (pvz., pakelti ranką). Planuojame, kad pokalbis truks 90 minučių.

Pirmas blokas (apšilimas).

1. Ar esate dalyvavę arba dalyvaujate kokiose nors visuomeninėse ir (ar) profesinėse veiklose?

2. Dabar pakalbėkime apie tai, kiek jums rūpi mūsų valstybei, regionui ir pasauliui kylančios grėsmės.

3. Ką jūs kiekvienas asmeniškai laikote didžiausiais Lietuvai ir pasauliui kylančiais pavojais, su kuriais jau susidurta ir su kuriais reikia dorotis?

4. Ar esate susidūrę su sąvoka „hibridinės grėsmės“? Jei taip, tai kokiomis aplinkybėmis (girdėjote iš žiniasklaidos, kalbėjote šeimoje, aptarinėjote su draugais ir kt.)?

Antras blokas (dalykinė diskusija, kas yra HG, kokios jos yra, iš kur jos kyla ir pan.).

Žinoma, kad nėra vieno visame pasaulyje priimto aiškaus HG apibrėžimo, tad kviečiame jus paimprovizuoti šia tema – kas yra HG, iš kur jos kyla, kodėl jos reiškiasi ir pan.

5. Aptarkime, kas galėtų būti laikoma HG.

a. Kokios HG kyla pasaulyje? Kokios HG kyla Lietuvoje? Ar dabar Lietuvoje HG spektras didesnis ar mažesnis negu kurioje kitoje pasaulio valstybėje?

b. Kokie yra HG šaltiniai (kilmės šalys, sukėlėjai)?

c. Kokios srityse HG labiausiai reiškiasi Lietuvoje?

6. Pateiksime sąrašą grėsmių, kurias prašome reitinguoti pagal jų svarbą / reikšmingumą Lietuvoje (pateikti pavyzdžių, jeigu įmanoma, kad pagrįstumėte šiame santykiniame reitinge konkrečios srities grėsmei skiriamą vietą):

1. Infrastruktūra;
2. Kibernetika;
3. Ekonomika;
4. Energetika;
5. Gynyba (karinis sektorius);
6. Kultūra;
7. Visuomeninė veikla;
8. Socialinė diferenciacija (nelygybė, diskriminacija ir įvairovė);
9. Viešasis administravimas;
10. Teisė (prokuratūra ir teismų darbas);
11. Žvalgyba;
12. Diplomatija;
13. Politika (politinis procesas, partijos, teisėkūra);
14. Informacija (žiniasklaida, viešoji komunikacija, socialinės medijos);
15. Sienos kontrolė.

7. Ką laikytumėte šių HG (ne visų išvardintų, o, pavyzdžiui, 3 pirmąsias vietas „reitinge“ gavusių) šaltiniais arba sukėlėjais:

a. kilmės valstybės požiūriu (Rusija, Kinija, Šiaurės Korėja, kita)?

b. veiklos formos požiūriu (technologinė, socialinių kontaktų, ekonominių ryšių, propagandos, korupcijos, kita)?

Trečias blokas (kaip Lietuvai ir visam pasauliui – gintis nuo HG arba padidinti atsparumą nuo HG).

8. Kokių veiksmų reikėtų imtis, kad būtų padidintas atsparumas HG:

a) valstybės lygiu,

b) visuomenės lygiu,

c) individo lygiu?

9. Kokios yra jūsų asmeninė susidūrimo su HG patirtis?

10. Ką dar norėtumėt pasakyti HG tema šiandien ?

Ačiū už pokalbį.

2 priedas. MENININKŲ TYRIMO GAIRĖS

Kaip jums atrodo, ar politinės aktualijos gali ar turi daryti įtaką kūrybai?

Ar jūsų kūrybai darė įtaką įvykiai Baltarusijoje po 2020 metų rinkimų? Ar Rusijos agresija prieš Ukrainą turėjo didesnę įtaką jūsų kūrybai po 2014 m. arba po 2022 m.? Kokia buvo ta įtaka? O gal nepadarė įtakos?

Ar nacionaliniai ir (ar) tarptautiniai politiniai įvykiai turi įtakos jūsų kūrybai ir pasirenkamoms saviraiškos formoms?

Koks yra jūsų požiūris į meninio protesto akcijas, performansus, kuriais siekiama atkreipti dėmesį į žiniasklaidos dėmesio sulaukiančius tarptautinius įvykius?

Kaip jūs suprantate savo, kaip menininko, vaidmenį pilietinės visuomenės veiklose? (Pastaba: kalbant apie NVO projektus ar veiklą, meninio protesto akcijas ir pan.)

Kaip manote, ar Rusijos menininkams reikėtų leisti dalyvauti tarptautiniuose meno projektuose, renginiuose? Ar jūs pats sutiktumėte dalyvauti viename renginyje su Rusijos menininkais? Lietuvoje yra pabrėžiamas Rusijos informacinis karas prieš Vakarų pasaulį.

Ar savo meninėje veikloje jums tenka susidurti su informacinio karo apraiškomis? Jūsų požiūriu, ar Rusija kelia grėsmes kitose (ne informacinėje) srityse Lietuvai ir (ar) visam pasauliui? Jūsų vertinimu, ar dabar Lietuvoje sutinkamų pavojų ir grėsmių kiekis yra didesnis ar mažesnis negu kitoje pasaulio valstybėje?

Toliau simuliacija. Pristatomas HG apibrėžimas: *Piktavališkas užsienio aktorių veikimas, siekiant sukelti žalą piliečių pasitikėjimui demokratiškai išrinktomis valdžios institucijomis, kai pasitelkiamos karinės ir nekarinės priemonės.*

Tai yra sritys, kuriose gali reikštis HG ir pirmiausia prašome jas (tas sritis) apibūdinti keliais sakiniais. Kaip jūs suprantate, kas tai yra „infrastruktūra“, „kibernetika“ ir pan.?

1. Infrastruktūra;
2. Kibernetika;
3. Ekonomika;
4. Energetika;
5. Gynyba (karinis sektorius, sienos kontrolė / apsauga);
6. Kultūra, menas, sportas;
7. Visuomenė (švietimas, visuomeninė veikla, organizacijos, socialinė diferenciacija);
8. Viešasis administravimas;
9. Teisė (prokuratūra ir teismų darbas);
10. Žvalgyba;
11. Diplomatija;
12. Politika (politinis procesas, partijos, teisėkūra);
13. Informacija (žiniasklaida, viešoji komunikacija, socialinės medijos);
14. Mokslas ir švietimas, edukacija;
15. Savivalda;

16. Organizuotas nusikalstamumas.

Simuliacija. Naudojant neegzistuojantį Migracijos departamento elektroninio pašto adresą įvairiems adresatams Lietuvoje platinami elektroniniai laiškai. Juose nurodoma, kad, bendradarbiaujant Lietuvai ir Ukrainai, Migracijos departamentas vykdo Ukrainos karo pabėgėlių paiešką Lietuvoje, o ši priemonė neva susijusi su Ukrainos piliečių prievole atlikti karo tarnybą. Laiškuose pridedama anketa, kurioje prašoma pateikti Ukrainos piliečių asmens duomenis ir ją išsiųsti į esą Ukrainos ambasadai priklausantį elektroninį paštą, tačiau prieduose yra platinama kenkimo programinė įranga. Tuo pačiu metu prieš Lietuvos institucijas organizuojama kibernetinė ataka, t. y. DDoS ataka, o Rusijos Federacijos institucijos ima platinti prašymą pateikti informaciją apie Ukrainos karo pabėgėlius, gyvenančius Lietuvoje, per „TikTok“ ir kitas platformas. Netrukus socialinėse medijose (daugiausia, „Facebook“) pasirodo straipsnių iš Lietuvos žiniasklaidos priemonių nuotraukos. Straipsniuose pranešama, kad Lietuvos geležinkelių traukinių vagonai yra naudojami kariniam Rusijos tranzitui iš Kaliningrado srities – per Lietuvos teritoriją gabenami ginklai, kurie naudojami kare su Ukraina.

Kokių veiksmų turėtų imtis menininkai, kad būtų padidintas atsparumas tokio pobūdžio grėsmėms?

Ar jūs prisidėtumėte, esant būtinybei, prie Lietuvos gynybos ginklu ar kitomis priemonėmis?

3 priedas. ŠAULIŲ SĄJUNGOS NARIŲ TYRIMO GAIRĖS

Sveiki,

dėkojame, kad sutikote dalyvauti šioje teminėje FG (užpildėte ir pasirašėte FG dalyvio sutikimo formas bei trumpą apklausą raštu).

Norėdami pasisakyti ar įsiterpti, prašome duoti ženklą (pvz., pakelti ranką).

Planuojame, kad pokalbis truks 90 minučių.

Pirmas blokas (bendra informacija).

1. Gal galėtumėte pasakyti, kada ir kodėl tapote Šaulių sąjungos nariais?
2. Kokia yra jūsų profesinė veikla, kuo dirbate?

Antras blokas (žinios apie HG).

3. Aptarkime, kas galėtų būti laikoma HG.

a. Kokios HG kyla pasaulyje? Kokios HG kyla Lietuvoje?

b. Ar dabar Lietuvai pasireiškiančių HG spektras didesnis ar mažesnis negu kurioje kitoje pasaulio valstybėje?

c. Kokie yra HG Lietuvos saugumui valstybiniai bei nevalstybiniai šaltiniai?

d. Kokiose srityse ar saugumo sektoriuose HG labiausiai reiškiasi Lietuvoje?

e. Kokiose srityse ar saugumo sektoriuose HG sukelia daugiausiai žalos Lietuvos nacionaliniam saugumui?

Trečias blokas (HG atpažinimas ir supratimas).

Stalo žaidimas, per kurį aptariama, kokios grėsmės gali pasireikšti 16 sektorių[37] ir kaip su jomis kovoti.

4. Ar galite dar pateikti HG pavyzdžių srityse ar sektoriuose, kuriuos laikote labiausiai pažeidžiamais? Kurie tai sektoriai?
5. Kaip vertintumėte, kurios sritys ar sektoriai, nepaisant pasireiškiančių HG, yra joms atspariausi?

Ketvirtas blokas (įgūdžiai ir pajėgumai, reikalingi atsparumui HG stiprinti).

6. Kaip manote, kas jau puikiai veikia ir turėtų būti palaikoma, kad Lietuvos visuomenė būtų atspari HG? Pavyzdžiui, kokie strateginiai sprendimai, mechanizmai, procedūros, institucijos, pajėgumai, įgūdžiai?
7. Kaip jūs manote, ko yra per daug? Ką reikėtų reformuoti, perskirstyti, keisti?
8. Ko trūksta, kad Lietuvos visuomenė ir valstybė būtų atspari HG? Kokių veiksmų reikėtų

[37] Sričių skaičius buvo padidintas atsižvelgiant į KAM AHGG taikomą HG klasifikaciją, kuri ilgainiui apėmė 16 sričių.

imtis, kad būtų padidintas atsparumas HG:

a. valstybės lygiu,

b. visuomenės lygiu,

c. individo lygiu?

9. Ką dar norėtumėt pasakyti HG tema šiandien?

Ačiū už pokalbį.

4 priedas. KLAUSIMYNAS ŠAULIŲ SĄJUNGOS GRUPIŲ DALYVIAMS

① Kaip Jūs manote, ar žmonėmis galima pasitikėti, ar reikia būti labai atsargiam?

1. Dauguma žmonių galima pasitikėti.
2. Su žmonėmis reikia būti labai atsargiam.
3. Nežinau.

② Ar, Jūsų manymu, dauguma žmonių pasinaudotų Jumis, jeigu turėtų galimybę, ar stengtųsi būti sąžiningi?

1. Dauguma žmonių pasinaudotų.
2. Stengtųsi būti sąžiningi.
3. Nežinau.

③ Ar Jūs esate labai patenkintas, greičiau patenkintas, greičiau nepatenkintas ar visiškai nepatenkintas tuo, kaip veikia demokratija Lietuvoje?

1. Labai patenkintas.
2. Greičiau patenkintas.
3. Greičiau nepatenkintas.
4. Visiškai nepatenkintas.

④ Kaip Jūs vertinate Lietuvos visuomenės saugumo ateities perspektyvas?

1. Labai teigiamai.
2. Teigiamai.
3. Greičiau teigiamai.
4. Greičiau neigiamai.
5. Neigiamai.
6. Labai neigiamai.

⑤ Pažymėkite skalėje, kuris prioritetas, Jūsų manymu, yra svarbesnis šiuo metu: socialinis teisingumas ar nacionalinis saugumas.

Nacionalinis saugumas	Socialinis teisingumas

⑥ Pažymėkite skalėje, su kuo Jūs jaučiatės turintis daugiau bendro: su vietine bendruomene ar su Lietuvos visuomene?

Lietuvos visuomenė	Vietos bendruomenė

⑦ Pažymėkite skalėje, iš ko Jūs labiau tikitės paramos ir lyderystės, jeigu per artimiausią savaitę prasidėtų krizė jūsų gyvenamojoje apskrityje: iš vietinės valdžios ar valstybinės valdžios institucijų?

Vietinės valdžios institucijų	Valstybinės valdžios institucijų

⑧ Kokia yra tikimybė, kad šios grėsmės pasireikš Lietuvoje per artimiausius 5 metus? Vertinkite 7 balų skalėje, kur „1“ reiškia „labai maža tikimybė“, o „7“ – „labai didelė tikimybė“.

Jei šios grėsmės pasireikš, kokio masto žalos padarys Lietuvos visuomenės saugumui ir Lietuvos nacionaliniam saugumui? Vertinkite 7 balų skalėje, kur „1“ reiškia „minimali įtaka“, o „7“ – „labai didelė įtaka“. Jeigu manote, kad tai nėra grėsmė – pažymėkite paskutiniame stulpelyje.

	Kiek tikėtina, kad tai įvyks per 5 metus Lietuvoje		Kokią žalą tai turės Lietuvos visuomenės saugumui		Kokią žalą tai turės Lietuvos nacionaliniam saugumui		Tai nėra grėsmė
	Labai maža tikimybė	Labai didelė tikimybė	Labai mažą žalą	Labai didelę žalą	Labai mažą žalą	Labai didelę žalą	
Rusijos karinė invazija į Lietuvą	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Nevalstybinių veikėjų teroristinės atakos	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Didelio masto nelegali migracija	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Didėjantis visuomenės susiskaldymas	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Organizuoto nusikalstamumo grupių veikimas bendradarbiaujant su priešiškų valstybių užsienio žvalgyba	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Priešiškų užsienio veikėjų kišimasis į rinkimus	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Kritinės infrastruktūros sabotažas	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Masiniai protestai prieš Vyriausybės politiką, virstantys riaušėmis	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Incidentas Baltarusijos branduolinėje elektrinėje	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Masinis laiškų su juodligės sporomis siuntimas institucijoms	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Europos Sąjungos ekonomikos lėtėjimas dėl nedemokratinėms valstybėms taikomų sankcijų	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Kibernetinės atakos, paralyžiuojančios galimybes atlikti finansines transakcijas	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Didėjanti politinė korupcija	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		
Informacinės atakos, nukreiptos prieš Lietuvos tarptautinę reputaciją	1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		1-2-3-4-5-6-7		

Santrauka

Hibridinės grėsmės: nuo neapibrėžtumo iki atsparumo

Rusijos Krymo aneksija 2014 m. ir plataus masto invazija į Ukrainą 2022 m. išryškino hibridinio karo ir hibridinių grėsmių sąvokas, jas iškeldamos į politinių diskusijų epicentrą Lietuvoje ir visame Vakarų pasaulyje. Nepaisant padidėjusio dėmesio, akademiniai tyrimai ir ekspertų analizė apie HG – ypač jų suvokimą ir specifines apraiškas – tebėra neišplėtoti. Šių tyrimų sudėtingumas slypi aiškaus ir visuotinai priimto HG apibrėžimo trūkume, nes šios grėsmės nėra susijusios su konkrečiu ir nekintamu bruožų rinkiniu.

HG realumas verčia permąstyti, kokių saugumo iššūkių dabartinėje situacijoje kyla ir valstybei, ir visuomenei, ir atskiriems individams. Egzistuojantis HG neapibrėžtumas, tiksliau, HG supratimo įvairovė verčia kelti klausimą, kaip visuomenė supranta išbandymą, su kuriuo dabar susiduria tiek Lietuva, tiek kitos regiono valstybės. Juo labiau, kad neįmanoma įsivaizduoti valstybės saugumo be visuomenės saugumo. Dėl minėtų priežasčių šioje monografijoje pateikiami samprotavimai apie „hibridinės grėsmės“ sąvokos genezę, aptariami įvairūs atsparumo HG lygmenys (valstybės, visuomenės ir individo). Empirinėje monografijos dalyje nagrinėjama, kokia viešoji politika yra formuojama Lietuvoje HG atžvilgiu, taip pat siekiama ištirti atskirų socialinių ir profesinių grupių (jaunimo, menininkų, Lietuvos šaulių sąjungos (toliau – LŠS) narių) supratimą apie HG bei gebėjimą jas atpažinti ir būti joms atspariems.

Monografijos tikslas – atskleidus Lietuvos institucijų ir skirtingų visuomenės grupių supratimą apie HG, pateikti konceptualias gaires, kaip didinti atsparumą HG. Monografijos koncepcija yra kompleksiška ir paremta žvalgomuoju tyrimu. Joje nėra pristatoma ir plėtojama viena aiškiai ir siaurai apibrėžta tema, ji iš esmės orientuojama į plačią HG tematiką, apimančią keletą potemių ir įtraukiančią platų tyrimo metodų spektrą.

Monografiją sudaro 6 dalys:

1. pirmojoje dalyje pristatoma monografijos problematika ir trumpai aptariama besikeičianti saugumo aplinka;

2. antrojoje dalyje aptariamos empirinių tyrimų gairės;

3. trečiojoje dalyje pristatomos pagrindinės sąvokos ir teorinis tyrimo modelis;

4. ketvirtojoje dalyje susitelkiama į viešosios politikos HG atžvilgiu raidą Lietuvoje;

5. penktojoje dalyje pateikiamos įgyvendintų empirinių tyrimų apžvalgos – analizuojamas keleto socialinių grupių: jaunimo, menininkų ir LŠS narių, požiūris į saugumo situaciją Lietuvoje ir į HG;

6. paskutinėje dalyje apibendrinamos išvados ir pateikiamos rekomendacijos politikos formuotojams bei suinteresuotosioms institucijoms.

HG šioje monografijoje apibūdinamos kaip kompleksinis reiškinys, turintis kelis esminius elementus. Nustatyta, kad HG yra priešiško valstybinio arba nevalstybinio veikėjo veiksmai, sukeliantys žalą valstybės gyvybinėms funkcijoms arba politinių sprendimų, susijusių su valstybės interesais, priėmimo procesui bei jų efektyviam įgyvendinimui ir piliečių pasitikėjimui demokratinėmis valdžios institucijomis, ir reikalaujantys koordinuotų valstybės ir (ar) savivaldos institucijų veiksmų, siekiant sumažinti patiriamą žalą ir užkirsti kelią tokio pobūdžio žalai ateityje.

HG sąvoka yra labai plati, todėl sunku konkrečiai apibrėžti, kaip su tokiomis grėsmėmis kovoti. Įprasti reagavimo į grėsmes ir kovos su jomis būdai strateginiu lygiu apima platų spektrą koncepcijų – nuo įvairaus pobūdžio atgrasymo veiksmų iki pilietinio pasipriešinimo ir įvairaus pobūdžio atsparumo instrumentų bei praktikų. Tačiau iškilus HG atgrasymas neveikia. Priešiškai nusiteikęs veikėjas, instrumentalizuojantis HG, siekia išvengti tiesioginio atsako. Šis skirtumas tarp HG ir konvencinių grėsmių atpažįstamumo sukuria ir palieka galimybę veikti tik per priemones, susijusias su visuomenės atsparumu, generuojančiu ir užtikrinančiu pasipriešinimą HG.

Atsparumo formavimas ir realizavimas yra nuolatinis procesas, nes ir HG nėra statiškos ar nekintančios prigimties. Demokratinėmis aplinkybėmis šis procesas reikalauja glaudžios valdžios bei jos institucijų ir visuomenės sąveikos. Šia nuostata paremtas monografijoje pristatytas visuomenės atsparumo grėsmėms evoliucijos modelis, kuris apima ir valstybės institucijas, ir įvairias socialines grupes.

Pastebima, kad moksliniai tyrimai apie skirtingų visuomenės grupių atsparumą dažniausiai apima marginalizuotas arba socialiai pažeidžiamas visuomenės grupes. Toks išskyrimas grindžiamas prielaida apie šių grupių silpnumą ir neatsparumą bei institucijų intervencijos poreikius. Vis dėlto tokios prielaidos neleidžia automatiškai teigti, kad kitos, t. y. nemarginalizuotos, o socialiai integruotos ir kartais politiškai privilegijuotos visuomenės grupės yra atsparesnės HG. Būtina konstatuoti, kad atskirų visuomenės grupių vartojama arba pripažįstama HG samprata bei jų atsparumas HG yra iš esmės naujas tyrimų laukas, o ši monografija turi būti vertinama kaip vienas pirmųjų žingsnių.

Atliktas kokybinis tyrimas leidžia konstatuoti, kad Lietuvoje nacionaliniu lygiu iki 2020 metų supratimas apie HG neišsiskyrė gyliu ar kompleksiškumu. Reikšmingą postūmį pirmiausia galima susieti su Rusijos konvencine karine invazija į Ukrainą, prasidėjusia 2022 m. vasario 24 dieną. Tai paskatino Lietuvos institucijas susieti visuomenės atsparumą HG ne tik su pasirengimu ekstremaliosioms situacijoms ir krizių valdymui, bet ir su pilietiniu ginkluotu bei neginkluotu pasipriešinimu. Pastebėtina, kad Lietuvos institucijų veikla, kalbant apie visuomenės atsparumą HG, sutelkiama į visuotinę gynybą, krizių valdymą, civilinę saugą ir kovą su propaganda bei dezinformacija. Geopolitinė Lietuvos padėtis verčia orientuotis į „blogiausią galimą scenarijų“, t. y. konvencinį karą ir būtinybę gintis ne tik nekarinėmis, bet ir karinėmis (konvencinėmis) priemonėmis.

Empirinis tyrimas pristato žvilgsnį į Lietuvos visuomenės atsparumą HG per tris visuome-

nės pjūvius, kaip tiriamąsias socialines grupes renkantis jaunimą, menininkus ir LŠS narius. Klausimų gairės, naudotos tyrime, buvo adaptuojamos kiekvienai minėtai grupei, taip pat atsižvelgiant ir į skirtingų tyrimo etapų progresą. Svarbiausi veiksniai, lėmę adaptavimo būtinybę, buvo ne tik grupių amžiaus (kognityvinis aspektas) ar socialinės padėties (socializacijos aspektas) skirtumai, bet ir „hibridinės grėsmės“ termino bei pačios sąvokos kompleksinė prigimtis. Tyrime dalyvavusiems asmenims buvo sudėtinga suprasti, kuo ypatingos HG ir kuo jos skiriasi nuo grėsmių, pasireiškiančių skirtinguose saugumo sektoriuose ar politikos srityse, ir nuo hibridinio karo.

Viena esminių išvadų, kalbant apie empirinę monografijos dalį, yra tai, kad supratimą apie HG reikšmingai lemia informacijos veiksnys. Ši išvada visiškai patvirtina visuomenės atsparumo grėsmėms evoliucijos modelyje iškeltą prielaidą, kad informacija – tiek pateikiama valstybės institucijų, tiek kitais kanalais cirkuliuojanti viešojoje erdvėje – sudaro suvokimo apie HG pagrindą. Informacijos veiksnio reikšmė pastebima visose trijose tirtose grupėse. Iš esmės žinias apie HG pirmiausiai formuoja bendras informacinis diskursas. Labiausiai atpažįstamos HG yra susijusios su propagandos ir dezinformacijos funkcionavimo lauku. Vadinasi, geriausiai atpažįstamos tos HG, apie kurias kalbama viešojoje erdvėje (šias grėsmes akcentuoja politikai, apie jas plačiai kalba žiniasklaida).

Supratimą apie HG stiprina, kartu formuoja ir tam tikrą jo specifiką tiesioginė asmens patirtis. Kaip parodė LŠS narių ir jaunimo tyrimas, geriau informuoti apie HG yra tie individai, kurie turi tam tikrą ryšį su krašto apsaugos sistema (pavyzdžiui, turi joje dirbančių draugų, giminių). Aktyvi savanoriška veikla (priklausymas LŠS, mokinių tarybos aktyvui ar studentiškai organizacijai) irgi lemia geresnį HG supratimą. Tai galima susieti su aktyvesniu domėjimusi viešaisiais reikalais, išbandymais, su kuriais susiduria bendruomenė, ir pan. Jaunimo tyrimas taip pat atskleidė, kad jaunuolių požiūriui išlieka reikšminga šeimos įtaka (nors ji šiek tiek mažėja jaunuoliams pasiekus pilnametystę). LŠS narių tyrimas parodė, kad narystės LŠS trukmė ir dalyvavimas kursuose, kurių metu buvo diskutuojama HG tema, lemia geresnį HG supratimą ir sustiprina gebėjimą atpažinti ne tik grėsmes, bet ir pažeidimus, ateityje galinčius sukelti HG.

Summary

Hybrid Threats: From Ambiguity to Resilience

Russia's annexation of Crimea in 2014 and its full-scale invasion of Ukraine in 2022 have brought the concepts of hybrid warfare and hybrid threats (HT) to the forefront of political discussions in Lithuania and across the West. Despite this heightened focus, academic research and expert analysis on HT – particularly regarding their perception and specific manifestations – remain underdeveloped. The complexity of this research lies in the lack of a clear, universally accepted definition of HT, as these threats are not tied to a fixed set of characteristics.

The reality of HT compels a reevaluation of the security challenges faced by states, societies, and individuals in the current environment. The inherent ambiguity of HT—or more specifically, the diversity of interpretations regarding HT – raises important questions about how society perceives the challenges confronting Lithuania and other countries in the region. This is especially significant given that state security cannot be envisioned without ensuring societal security.

In light of these considerations, this monograph explores the genesis of the term *hybrid threats*, examines various levels of resilience to HT (state, societal, and individual), and delves into public policy responses in Lithuania to address these challenges. It also investigates how different social and professional groups – such as youth, artists, and members of the Lithuanian Riflemen's Union – understand HT, recognize their manifestations, and build resilience against them.

The primary goal of the monograph is to propose conceptual guidelines for strengthening resilience to HT by analyzing the perceptions of Lithuanian institutions and diverse societal groups regarding these threats. The concept of the monograph is multifaceted and grounded in exploratory research. Rather than focusing on a single, narrowly defined topic, it is designed to address the broad subject of hybrid threats. This includes several subtopics and incorporates a wide range of research methods, ensuring a comprehensive and interdisciplinary approach.

The monograph sets out the following objectives:

- Present an overview of the concepts of HT and resilience to them.
- Outline the principles, possibilities, and perspectives of empirical research on resilience to HT.
- Introduce and summarize the findings of an empirical study composed of several parts.
- Provide recommendations for policymakers and decision-makers at the national level.

The monograph is organized into six key sections:

1. Introduction and Security Context:

This section introduces the main subject and provides a brief overview of the evolving security landscape.

2. Empirical Research Framework:

The second part outlines the guidelines and methodology for conducting empirical research related to hybrid threats (HT).

3. Theoretical background:

The third part introduces the main concepts and definitions of HT and resilience, including an Evolutionary Model of Societal Resilience to Hybrid Threats.

4. Public Policy Development:

This section delves into the formation of public policies addressing HT in Lithuania, offering a contextual analysis of governmental approaches.

5. Empirical Research Analysis:

The fifth part focuses on empirical findings, analyzing attitudes toward HT across various social groups, including young people, artists, and members of the Lithuanian Riflemen's Union. This research was conducted in Lithuania from October 2022 to January 2024.

6. Summary and Recommendations:

The final section synthesizes the findings and presents recommendations for policymakers and stakeholders.

First empirical case study explores Lithuanian youths' knowledge and understanding of hybrid threats (HT), emphasizing the diversity and maturity of their perspectives. It finds that the concept of HT is often challenging for young people to grasp and is rarely encountered in their discussions. The most common associations of HT among youth are with cyber-attacks and propaganda, while associations with law, public administration, and diplomacy are notably less frequent. Discussions during focus groups highlighted sectors such as the economy, energy, education, and science. Interestingly, young people often perceive domestic issues as hybrid threats without linking them to deliberate malicious activities by external actors. The research also found no significant evidence that participation in social activities or NGOs greatly influences youths' awareness or understanding of HT.

Second empirical case study investigates how Lithuanian professional artists perceive Russia's ongoing war in Ukraine and broader hybrid threats, examining their individual and collective resilience to escalating security challenges. It provides insights into how artists conceptualize HT, their awareness of geopolitical issues, and the role their professional responsibilities play in fostering societal resilience. Artists tend to associate hybrid threats with endangering statehood and disrupting the functionality of public services. However, they do not distinguish clearly between internal and external causes of such threats, do not prioritize external actors beyond Russia, and pay limited attention to the potential military components of HT or their cascading effects across different policy areas. Among artists, trust is high-

lighted as a critical resource for resilience. They emphasize the importance of interpersonal trust, solidarity, unity, hope, and optimism in addressing these challenges.

Third empirical case study examines the attitudes of members of the Lithuanian Riflemen's Union (LRU) toward information threats, which are integral to hybrid threats. LRU members are actively engaged, patriotic citizens with a vested interest in national security, making the union a cornerstone of Lithuania's security framework. The research explores members' ability to identify and assess information threats, particularly focusing on the media's role in exacerbating or mitigating such risks. The findings indicate that LRU members most frequently recognize information threats in the forms of disinformation and propaganda. However, some members tend to interpret these threats overly broadly, including necessary information processes such as investigative journalism or legitimate critiques of the government and military in the mass media.

This monograph presents evidence suggesting that the field of HT remains difficult to define. This ambiguity is largely driven by the inherent nature of HT, which involves efforts by the actors creating and executing these threats to operate covertly, obscure their actions, and frame them as natural processes occurring without malicious intervention. Additionally, the breadth of the HT concept complicates its definition, encompassing a range of unconventional actions that weaponize elements of civilian life, such as economics, information, and politics.

In this monograph, HT is characterized as a complex phenomenon with several essential elements. HT entails hostile actions by state or non-state actors aimed at undermining a nation's vital functions, the decision-making processes related to national interests, the implementation of these decisions, and citizens' trust in democratic institutions. Addressing such threats often requires coordinated actions by national and local government institutions to mitigate harm and prevent future occurrences.

While the term hybrid threats is broad, making it challenging to define specific countermeasures, strategies for addressing threats generally span a wide array of responses—from deterrence to fostering societal resilience and employing resilience-building tools. However, traditional deterrence is often ineffective against HT, as the adversary employing these tactics typically seeks to evade direct responses. This distinction from conventional threats highlights the need to focus on societal resilience as a primary mechanism to counteract HT, enabling societies to resist and withstand such challenges.

Resilience to HT is not static but requires a continuous process of development, particularly within democratic societies where collaboration between governmental institutions and the public is vital. This monograph introduces *an Evolutionary Model of Societal Resilience to Hybrid Threats,* emphasizing the interaction between state institutions and social groups. In this model, institutions generate awareness about HT and disseminate this knowledge to the public. Society, in turn, must not only recognize threats using clear guidelines provided by the state but also identify vulnerabilities—such as weaknesses in state functions, poten-

tial disruptions in public services, and societal routines that could be exploited by HT (e.g. understanding). Resilience to HT depends on societal awareness and analytical capabilities. While awareness – identifying and sensing threats – is the first step, true resilience requires understanding, which involves the ability to analyze and evaluate threats critically. This understanding should also include a communal dimension, as collective action is crucial for effective societal resilience. Furthermore, societal resilience is built through preparedness for crisis situations, including escalating scenarios approaching hybrid warfare. The model underscores the dual responsibility: institutions must equip society with the knowledge, skills, and resources needed to be resilient to HT, while society must actively engage in self-organization and take responsibility for its role in national defense. By fostering a robust partnership between the state and its citizens, democratic societies can better navigate and withstand the complexities of hybrid threats.

The qualitative study reveals that, at the national level, understanding of hybrid threats (HT) in Lithuania before 2020 lacked depth and complexity. A significant shift occurred following Russia's conventional military invasion of Ukraine on February 24, 2022. Notably, Lithuania's institutional focus on societal resilience against HT centers on comprehensive defense, crisis management, civil protection, and combating propaganda and disinformation. Within Lithuanian society, different groups perceive HT differently, influenced by factors such as personal experience with crises, engagement in efforts to counter hostile activities, and individual capacities for reflection and analysis. These differences also stem from variations in information consumption habits, levels of social trust, and values related to democratic norms, national identity, and future societal visions. Thus, it is more appropriate to discuss varying levels of resilience to HT among different societal groups rather than a generalized societal resilience. In fact, the understanding and resilience of distinct societal groups to HT constitute a relatively unexplored field of study, and this monograph represents an early step in addressing this gap.

The empirical study examined Lithuanian society's resilience to HT through three societal lenses: youth, artists, and members of the Lithuanian Riflemen's Union (LRU). Research guidelines were adapted for each group, reflecting differences in cognitive abilities, social status, and familiarity with the complex nature of HT. Participants often struggled to understand what makes HT unique and how they differ from other threats in various security sectors or from hybrid warfare itself. A critical conclusion is the importance of information in shaping understanding of HT, confirming the premise of the *Evolutionary Model of Societal Resilience to Hybrid Threats*. Information provided by state institutions and circulating in the public sphere serves as the foundation for perceptions of HT. Notably, the most recognizable HTs relate to propaganda and disinformation, as these threats dominate public discourse, are emphasized by politicians, and receive extensive media coverage. However, questions remain about whether information threats are inherently part of HT or should be interpreted as a distinct category, such as tools of information warfare. The monograph's authors argue that

hybrid threats involve the interaction of multiple unconventional hostile actions. Therefore, while a psychological operation alone does not qualify as an HT, informational attacks—often intertwined with other actions such as cyberattacks or provocations – should be considered integral components of HT.

The findings of the study enable the formulation of specific recommendations for addressing the field of HT research and implementing strategies to build resilience against HT. These recommendations are directed at relevant institutions:

1. Standardizing and Consistently Applying the Definition of HT:

Lithuanian institutions should refine and adopt a clear, unified definition of HT to ensure consistent interpretation and implementation at national and international levels.

2. Developing a National Strategy for Resilience to HT:

To monitor changes in state and societal resilience over time and assess the effectiveness of institutional interventions, a National Strategy for Resilience to HT should be developed. This strategy must:

- Be tailored to Lithuania's specific and most probable threats.
- Include explicit expectations regarding societal resilience, defining a long-term vision of a resilient society.
- Set concrete objectives that facilitate the sustainable realization of this vision.

3. Promoting Proactivity While Maintaining Institutional Responsibility:

The strategy should encourage individual and community responsibility in preparing for crises and emergencies without absolving state institutions of their duty to:

- Provide the necessary knowledge, skills, and resources to empower individuals and communities.
- Maintain systems that bolster resilience, such as early warning mechanisms, critical infrastructure protection, communication networks, public information channels, diplomacy, and international cooperation.

The strategy must balance societal self-organization capabilities with institutional intervention. HT should be integrated into public discourse through political communication and media, explaining their nature, operational mechanisms, and the principles of appropriate responses. Strategic communication must be timely, analytical, and foster informed reactions within democratic communities. HT should be framed as threats that are significant but manageable with effective action.

4. Simulating HT Scenarios to Test and Enhance Resilience:

Societal resilience can only be validated when confronted with actual HT or their simulations. To foster public understanding and resilience, HT education strategies should include targeted training for different societal groups. These sessions should simulate decision-making and responses to diverse and escalating HT scenarios.

5. Integrating HT Knowledge into Educational Programs:

Knowledge about HT – covering their conceptualization, manifestations, and deci-

sion-making processes to mitigate them – should be incorporated into:

- Civics curricula in schools, emphasizing the need for democratic resilience against authoritarian states.
- Teacher training, professional development programs, and civil servant qualification courses.

These efforts align with the principles of a comprehensive national defense model.

6. Structuring Multi-Level Training Courses:

Training should be stratified into beginner, intermediate, and advanced levels:

- Beginner: Focused on media literacy and basic cybersecurity hygiene.
- Intermediate: Integrating communication skills and decision-making algorithms for crisis scenarios.
- Advanced: Emphasizing leadership and advanced HT management competencies.

7. Safeguarding Democratic Values:

Liberal democratic principles are foundational to political systems targeted by adversarial authoritarian regimes aiming to undermine the rules-based international order (with Russia being a primary concern for Lithuania). Failure to defend democratic values—such as freedom of the press, human rights, and the rule of law—would signify defeat. Resilience to HT must therefore complement and reinforce these values, as their protection is integral to countering HT.

8. Linking Capabilities to Potential HT Damage:

Capabilities should address both current and potential HT impacts, reflecting Lithuania's security threat assessments and possible scenarios in the short and medium term. While the strategies of other nations can serve as a reference, Lithuania's national capacity-building programs must be tailored to its specific security and defense needs. To ensure effectiveness, clear criteria must be established to measure participants' progress in resilience-related training.

These recommendations aim to build a comprehensive, systematic approach to HT resilience in Lithuania. By emphasizing tailored strategies, public education, institutional responsibility, and democratic values, the proposed measures seek to empower both individuals and communities while reinforcing state capacity to manage HT effectively.

HIBRIDINĖS GRĖSMĖS: NUO NEAPIBRĖŽTUMO IKI ATSPARUMO

Atsakingoji redaktorė Ieva Gajauskaitė
Redagavo Asta Šutinienė, Nerija Jodelienė
Maketavo Jolanta Girnytė

2024-12-27. Tiražas 1320 egz. Užsakymas GL-710.

Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija
Šilo g. 5A, LT-10322 Vilnius
Spausdino Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras
Muitinės g. 4, Domeikava, LT-54359 Kauno r.